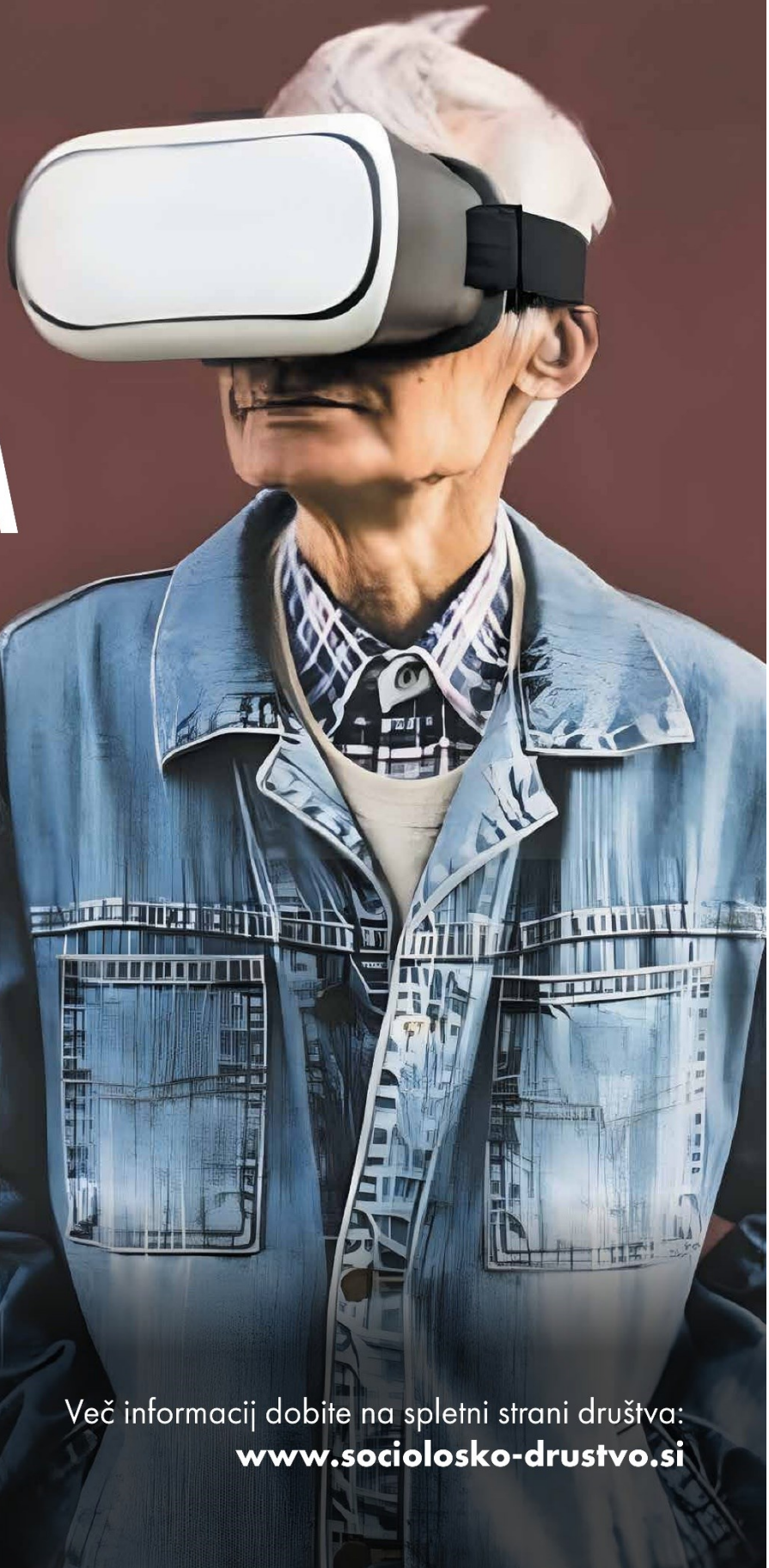

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE

Koper, 19. – 21. oktober 2023

slovensko
sociološko
društvo

DOLGOŽIVA DRUŽBA: posledice in izzivi

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede

Več informacij dobite na spletni strani društva:
www.sociolosko-drustvo.si

DOLGOŽIVA DRUŽBA: POSLEDICE IN IZZIVI

Zbornik prispevkov

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE

Koper, 19.–21. oktober 2023

Ljubljana, 2023

Izdajatelj:

Slovensko sociološko društvo
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

Uredniki:

Roman Kuhar, Mateja Sedmak, Igor Jurekovič

Tehnični urednik:

Igor Jurekovič

Programski odbor:

Predsedstvo Slovenskega sociološkega društva

Recenzenti in recenzentke:

Maja Zadel, Veronika Bajt, Metka Mencin Čeplak,

Oblikovanje in prelom:

Igor Jurekovič

Korekture in lektura:

Avtorji_ice

Format izdaje:

Portable Document Format (PDF)

Elektronska izdaja:

Publikacija je brezplačno dostopna na elektronskem naslovu:

<http://www.sociolosko-drustvo.si/>

Datum objave

8. november 2023

Ljubljana, 2023

<p>Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani COBISS.SI-ID 171323907 ISBN 978-961-94302-9-3 (PDF)</p>
--

KAZALO

UVODNIK.....	6
SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE	9
Blaginja in delovni pogoji kmetov v Sloveniji	9
Dolgoživa družba – pravno spodbujati ali omejevati dolgoživost družbe.....	18
Pogled neformalnih oskrbovalcev na lastno oskrbo v prihodnosti	26
Zdravje starejših delavcev v Sloveniji	37
SEKCIJA EKONOMIJA IN DRUŽBA	49
The economics of rising suicide rates in the United States	49
“Hey Siri! How is democracy?”*	58
SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE.....	68
Integracija priseljenih otrok v šolo in odnos med šolo in starši: kako učitelji in drugi šolski delavci vidijo vlogo staršev priseljenih otrok?	68
Komunikacijska razmerja na družbenem mediju X (Twitterju) v obdobju migrantske »krize« v Sloveniji.....	79
Socialno podjetništvo kot orodje za integracijo beguncev in prosilcev za azil v slovensko družbo	90
Šolsko (psihološko) blagostanje priseljenih mladih na primeru šestih evropskih držav ...	100
Staranje in etnična vitalnost manjšinskih populacij: primer Italijanov, Madžarov, Romov in Hrvatov v Sloveniji.....	111
SEKCIJA ZA POLITKO IN DRUŽBO	123
Did Neoliberal Capitalism Contribute to the Democratic Recession? Panel Regression Evidence from a Sample of 141 Countries, 2006–2017	123
SEKCIJA ZA OKOLJSKO IN PROSTORSKO SOCIOLOGIJO.....	134
Novi lokalizem in družbeni potenciali nepremične kulturne dediščine – Lokalne skupnosti v precepu med podporo in zaviranjem procesov participacije pri trajnostnem razvoju	134
Starosti prijazna občina – primer gerontološkega centra v Ajdovščini.....	143

Profesionalni razvoj študentov v času utrjevanja virtualnega prostora	150
SEKCIJA ZA SOCIALNO DELO	157
Demenci prijazno okolje	157
Kdo opozarja na probleme starih ljudi in predlaga rešitve zanje? Analiza virov v slovenskem osrednjem nacionalnem časopisu.....	165
Zemljevidi dolgotrajne oskrbe ljudi z demenco na ravni lokalnih skupnosti: potrebe ljudi z demenco in vizija oskrbe	174
SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA	183
Pokojninsko zavarovanje v Sloveniji v obdobju socializma 1945–1990	183
Razširjenost starizma v Sloveniji: primerjava podatkov med letoma 2008 in 2022.....	193
Starizmi kot izraz izgube družbene pomenljivosti mladih in starih.....	202
SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO	211
Enakost spolov v slovenski diplomaciji.....	211
Prikaz pravic žensk v družboslovnih učbenikih na primeru Indije.....	224
Omrežja moči: primerjava razmerij moči in spolne reprezentacije v treh evropskih parlamentih	235
SEKCIJA ZA VSAKDANJE ŽIVLJENJE	247
»Družina kot vsaka družina«? Percepcije vojaških družin in družinskega življenja v Sloveniji	247
Dolgotrajne in pogoste odsotnosti staršev v vojaških družinah: pogled odraslih otrok	255
Proučevanje ovir pri zmanjševanju uživanja mesa med mladimi: uvidi iz prehranskih dnevnikov.....	263
Starost kot dejavnik samoizključitve iz darovanja organov po smrti	273
SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ZNANOSTI.....	282
Družbeni izzivi konvergentnega razvoja umetne inteligence in tehnologij genskega inženiringa.....	282
STROKOVNE BIOGRAFIJE AVTORJEV IN AVTORIC	293

UVODNIK

Človek na morju nikoli ni sam

Z letošnjim sociološkim srečanjem se po treh pandemskih in post-pandemskih srečanjih, ki so, sodeč po uradnih zabeležkah na naši spletni strani, potekali v Ljubljani, v resnici pa večinoma prek računalniških ekranov v naših dnevnikih sobah, vračamo k morju, kjer smo se nazadnje srečali pred sedmimi leti. Želim si, da bi ta prehod v »staro normalnost« uspel, čeprav se zavedam, da stare normalnosti v resnici ni več in da retrotopični projekti, kot bi dejal Zygmunt Bauman, niso možni. Pred nami je torej nova normalnost, ki se med drugim kaže tudi v dejstvu, da gostujemo na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem, kjer so prijazno sprejeli našo prošnjo, da nam pomagajo pri izvedbi srečanja. Cene hotelskih storitev so šle namreč v nebo in (ne)udobje hotelskih stolov je preprosto postalo nedosegljivo. A ker so del nove normalnosti tudi »zoom kvadratki« – tem se na letošnjem srečanju ne bomo mogli izogniti – so fakultetne predavalnice z računalniškimi kamerami postale bistveno bolj primeren prostor za konference kot velike hotelske sobe. Tudi to je prispevalo k naši odločitvi, da ostajamo znotraj fizičnega akademskega prostora.

Temo letošnje konference smo določili v času, ko je nova vlada med številnimi reformami napovedala reformo pokojninskega in zdravstvenega sistema ter reformo dolgotrajne oskrbe, o kateri smo volilke in volilci odločali tudi na referendumu leta 2022. Na zdravstveno reformo še vedno čakamo – v resnici v času pisanja tega uvodnika čakamo na novega ministra za zdravstvo – medtem ko je bil *Zakon o dolgotrajni oskrbi* po vseh zapletih vendarle sprejet sredi letošnjega poletja, še v času, ko nihče ni sumil, da nas v začetku avgusta čakajo grozljive poplave, ki bodo pomembno spremenile politične prioritete. Kako bodo te vplivale na izvrševanje sprejetega zakona, bomo šele videli. Vsekakor bo to ena od tem, o kateri bomo razpravljali na letošnjem srečanju, saj je tesno povezana z naslovno temo srečanja: »Dolgoživa družba: posledice in izzivi«.

Kot smo zapisali v pozivu k letošnjemu srečanju, je dolgoživa družba nekaj, kar je šele v nastajanju, v embriotičnem stanju, v katerem so odprte vse možnosti za boljše in slabše izhode iz enega od temeljnih družbenih izzivov na začetku 21. stoletja. Vloga sociologije in socioloških razmislekov ob s tem povezanih demografskih spremembah bo gotovo pomembna, saj prav sociološke analize lahko prispevajo k boljšemu reševanju novih izzivov, ki jih dolgoživa družba postavlja pred nas. To vključuje tako nove zahteve in potrebe na področju zdravstvene oskrbe, socialne varnosti, stanovanjske politike, prostorskega načrtovanja, kot tudi vpliv dolgožive družbe na ekonomijo, družinske dinamike, trg delovne sile, izobraževanje, mobilnost in mnoge druge sfere našega življenja. Dolgoživa družba postavlja tudi filozofska in etična vprašanja o dostojanstvu starosti, pravičnosti v porazdelitvi resursov ter vlogi družbe pri podpiranju in vključevanju vseh generacij. Kako se lahko soočimo s staranjem družbe na način, ki bo spodbujal aktivno in kakovostno življenje za vse?

To so težka vprašanja prihodnosti, ki jih seveda ne bomo zmogli rešiti zgolj skozi sociološko analizo, pač pa ob tesnem sodelovanju še z drugimi znanstvenimi disciplinami, saj je dolgoživa družba v svojem bistvu interdisciplinarni fenomen. Na to smo nenazadnje želeli opozoriti tudi z izborom letošnje osrednje govorke, prof. dr. Sandre Torres, ki se specifično ukvarja z intersekcijo med etnično pripadnostjo in starostjo. Sandra Torres je predstojnica katedre za socialno gerontologijo Univerze v Uppsali, glavna urednica revije *Ageing and Society* in avtorica nagrajene monografije *Ethnicity & Old Age: Expanding our Imagination* (Polity Press, 2020).

Prehod v dolgoživo družbo je povezan tudi z razvojem sodobne tehnologije in socialnimi inovacijami, ki lahko omogočajo daljše in bolj zdravo življenje, hkrati pa pomembno vplivajo na družbene odnose. S kakšno hitrostjo se stvari spreminjajo, smo prav v tem letu lahko videli na primeru revolucionarnega orodja Chat-gpt (Generative Pre-trained Transformer), umetno inteligentne programske rešitve, ki temelji na globokem učenju in je sposobno razumeti človeški jezik ter odgovarjati na vprašanja, reševati naloge in ustvarjati besedilo v naravnem jeziku. Čeprav je to orodje šele v začetnih fazah razvoja, že lahko piše povsem spodobne eseje, članke, prevaja in ureja besedila, piše računalniško kodo in podobno. Na spletu slabo leto po vpeljavi Chat-gpt mrgoli najrazličnejših aplikacij, ki vse po vrsti obljublajo olajšanje naših

službenih in vsakodnevnih opravil. Ampak umetna inteligenca vsega ne bo mogla narediti namesto nas. Za dobro in zadovoljivo življenje bo potrebno več kot zgolj nekaj klikov po računalniku. V luči dolgožive družbe bo to zahtevalo iskanje ustreznih strategij za reševanje in upravljanje z novimi družbenimi tveganji in bržkone tudi novo medgeneracijsko pogodbo. Morda bo med pisci te pogodbe tudi kakšen zmagovalec ali zmagovalka z državnega tekmovanja iz sociologije. Našemu društvu je letos namreč uspelo podpisati pogodbo o sodelovanju z Zvezo za tehnično kulturo Slovenije, ki že desetletja pripravlja šolska in državna tekmovanja s področja različnih (do sedaj večinoma naravoslovnih) strok, od letošnjega leta naprej pa tudi s področja sociologije. Prepričani smo, da bodo tudi tovrstna tekmovanja vodila k utrjevanju in popularizaciji sociologije.

Ernest Hemingway je v svoji noveli *Starec in morje* zapisal, da človek na morju ni nikoli sam. Verjamem, da bo letošnje sociološko srečanje ob morju, v Kopru, potekalo v prav takem vzdušju: v radosti srečevanja s kolegicami in kolegi ter v intelektualni radovednosti, kaj vsak od nas počne, raziskuje, ugotavlja.

Želim vam prijetno in intelektualno spodbudno sociološko srečanje 2023!

Roman Kuhar,
predsednik SSD

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

MAJDA ČERNIČ ISTENIČ

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta
Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU

Blaginja in delovni pogoji kmetov v Sloveniji

Povzetek: *Danes se v medijih in javnosti veliko govori o kmetijstvu in kmetih, ne sliši pa se veliko o kakovosti njihovega življenja in delovnih pogojih. Študija Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni (2020–2022), ki sta jo finančno podprla MKGP in ARRS, je ob nesrečah in boleznih proučevala tudi delovne pogoje na kmetijah v Sloveniji. Potrdilo se je, da so podatki o delovnih nesrečah podcenjeni, da je delo za kmete v takšnih razmerah fizično, še bolj pa psihično zahtevno, da se spreminja socialna opora na podeželju, da kmetje vse več delajo sami, kar se kaže tudi v tem, da delajo bolni in poškodovani, ker jih v takih primerih nima kdo nadomestiti. V prispevku bodo predstavljene tudi pozitivne prakse skrbi in organizacije varnosti in zdravja pri delu kmečkega prebivalstva v nekaterih državah EU (npr. nadomestna delovna pomoč), ki bi jih veljalo upoštevati tudi v Sloveniji.*

Ključne besede: *kmetje, delovne razmere, socialna varnost, blaginja, prehranska varnost*

Uvod

Danes se v medijih in javnosti veliko govori o kmetijstvu in kmetih. Poročanje o nedavnih protestih kmetov v središču Ljubljane in drugod po Sloveniji, ki sta jih spodbudili Uredba o PUN 2023–2028 (posodobitev programa upravljanja območij Natura 2000) in predlog novele zakona o zaščiti živali, je zapolnilo številne časopisne strani in elektronske vire poleg odzivov javnosti, zlasti na družbenih omrežjih. Ti dokumenti in odzivi javnosti odražajo kritičen odnos družbe do kmetov kot varuhov narave ter skrb in pričakovanje družbe, da kmetje spoštujejo in varujejo naravno okolje in blaginjo živali. Kot kažejo javnomnenjske raziskave, ki jih EUROSTAT izvaja že več obdobj zapored, npr. posebna raziskava Eurobarometer 502:

Evropejci, kmetijstvo in SKP (European Union 2022), javnost v Sloveniji in tudi v drugih državah EU pričakuje, da kmetje zagotavljajo zdrave, varne in stalno dostopne kakovostne prehranske izdelke.

Po drugi strani pa se v medijih in javnosti zelo redko govori in razpravlja o kakovosti življenja in blaginji kmetov in kmetic, njihovih delovnih pogojih in socialni varnosti ter o tem, kaj na tem področju ni urejeno in kaj bi bilo treba izboljšati s pravnimi in operativnimi ukrepi. Namen ciljno raziskovalnega projekta *Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni* (Černič Istenič in dr. 2022), ki se je izvajal v letih 2020–2022 in sta ga finančno podprla Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (MKGP) in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), je bil ob razlogih za delovne nesreče in poklicne bolezni raziskati tudi delovne razmere in socialno varnost članov kmečkih družin v Sloveniji. Raziskavo so spodbudili razpoložljivi statistični podatki EUROSTAT-a o nesrečah pri delu (ESAW 2008) in že opravljena statistična raziskavanja delovnih nesreč v kmetijstvu v tujini (npr. Merisalu in dr. 2019), ki pričajo o tem, da je kmetovanje eden od najbolj nevarnih in tveganih poklicev.

Kaj kažejo statistike?

Analiza podatkov Nacionalnega inštituta za varovanje zdravja (NIJZ) o prijavljenih nezgodah pri delu kaže, da se število nezgod pri delu v splošni populaciji (vsi ponesrečeni) v Sloveniji zmanjšuje (Tabela 1). Podatki, vezani na Register kmetijskih gospodarstev (RKG), pa ne kažejo takega trenda. Primerjava s podobnimi analizami na podlagi drugih virov, npr. policijski zapisniki (Dolenšek in dr. 2021), celo kaže, da je število uradno evidentiranih nezgod pri delu na kmetijah v bazi NIJZ podcenjeno. Upoštevane so namreč le nesreče pri delu oseb, ki so vključene v socialno zavarovanje; na kmetijah pa v svojem prostem času ali po upokojitvi dela še veliko ljudi, tudi taki brez socialnega zavarovanja, katerih nesreče pri delu te evidence ne

upoštevajo. Stranski rezultat te analize je tudi ugotovitev, da se število socialno zavarovanih oseb iz kmetijske dejavnosti v Sloveniji iz leta v leto drastično zmanjšuje, kar kažejo podatki Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje (ZPIZ 2022), medtem ko se število nezgod pri delu pri osebah s takim statusom v opazovanem obdobju pretežno ne spreminja. V opazovanem obdobju pa se je povečevalo število uradno zabeleženih nesreč pri delu pri osebah, ki živijo na kmetijskih gospodarstvih, a so zaposlene v drugih, nekmetijskih dejavnostih. Domnevati je mogoče, da je povečanje števila poškodb pri delu v tej skupini posledica nepazljivosti zaradi utrujenosti in preobremenjenosti spričo dvojne delovne obremenitve, tako z rednim delom kot s kmetovanjem v prostem času in med dopustom. Analiza obstoječih uradnih podatkov pa nedvoumno kaže, da so zaradi nesreč pri delu najbolj ogroženi starejši moški, ki se ukvarjajo z živinorejo. Ponesrečenci/-ke si najpogosteje zaradi zdrsov poškodujejo (zlomijo) ude, še posebej roke. Njihove poškodbe so v večjem deležu hujše kot poškodbe oseb z drugimi poklicnimi statusi, ki sicer živijo na kmetijah.

Leto	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Število socialno zavarovanih kmetov	7.371	6.760	6.231	5.942	5.633	5.387	5.100	4.890	4.645	4.448
Kmetje KMG MID	156	146	154	149	155	132	143	136	122	135
% kmetov KMG MID	6,3	6,0	7,4	5,6	5,5	4,7	4,8	4,7	4,5	3,9
Drugi KMG MID	2.306	2.289	1.923	2.498	2.688	2.672	2.850	2.729	2.567	3.355
% drugih KMG MID	93,7	94,0	92,6	94,4	94,5	95,3	95,2	95,3	95,5	96,1
Vsi ponesrečeni KMG MID	2.462	2.435	2.077	2.647	2.843	2.804	2.993	2.865	2.689	3.490
Vsi ponesrečeni	18.396	17.320	13.150	13.100	13.255	13.044	14.163	13.945	13.927	11.158

Tabela 1: Število socialno zavarovanih kmetov (ZPIZ 2022), število nesreč pri delu – kmetje in drugi zaposlitveni statusi na kmetijskih gospodarstvih (KMG_MID)(podatki NIJZ) in število vseh prijavljenih nesreč v Sloveniji (NIJZ 2020) v obdobju 2011–2020.

Kaj se skriva za statistikami?

Polstrukturirani intervjuji s 23 udeleženci in udeleženkami raziskave različnih starosti in obeh spolov z različnih območij Slovenije, ki jim je kmetovanje glavna in edina pridobitna dejavnost ali pa kmetujejo ob drugih zaposlitvah, so pokazali, da se za temi statističnimi podatki skrivajo tvegani in neugodni delovni pogoji. Delo na kmetijah je telesno naporno, tvegano in nevarno, povezano s stroji in živalmi, pa tudi z dolgotrajnim ročnim delom in prisilno držo, ravnanjem s kemikalijami, stiki s škodljivci in paraziti, delom v gozdovih in v slabem vremenu. Še bolj kot fizično pa je kmetovanje po besedah udeležencev/-k psihično naporno zaradi izpostavljenosti številnim stresorjem, kot so dolgi delovniki, neusklajenost delovnega in prostega časa oziroma zasebnega življenja, finančne skrbi, slab pridelek, nepopolno delujoča mehanizacija in obsežna papirologija. O demografskih in družbenih spremembah na podeželju v zadnjih desetletjih poročajo tudi v drugih okoljih (npr. FARMWELL 2021, Murphy in O'Connell 2018, Watson idr. 2017): uporaba mehanizacije, zaposlovanje članov kmečkih

družin v drugih dejavnostih in nižja rodnost kmečkih družin, zaradi česar zamirajo nekdam povezane in solidarne kmečke skupnosti, kar vodi do tega, da kmetje in kmetice vse več delajo sami. To pa še dodatno povečuje tveganje in nevarnosti za nesreče v njihovem delovnem okolju, in še zlasti težave glede duševnega zdravja. Posledice naštetega se kažejo v dejstvu, potrjenem na vseh proučevanih kmetijah, da se z nesrečami pri delu in poklicnimi boleznimi srečujejo povsod. Zaradi pogostega pomanjkanja delovne sile, ko nimajo nikogar – niti družinskih članov, ki po pravilih moralno-etične ekonomije (Netting 1993) prvi priskočijo na pomoč in prevzamejo delo, niti sosedov – mnogi kmetje in kmetice delajo poškodovani in bolni. Naslednje dejstvo, ki se je pokazalo, je prekarnost kmečkega prebivalstva, ki dodatno pripomore k njihovi ranljivosti. Mnogi, ki živijo in delajo na kmetijah, zlasti ženske, si zaradi nizkih odkupnih cen kmetijskih proizvodov na eni strani in visokih stroškov naložb v kmetijska gospodarstva in njihovega vzdrževanja, ki jih narekuje kmetijski tekoči trak (“agricultural treadmill” – zahteva po stalnem posodabljanju kmetijske mehanizacije in drugih proizvodnih sredstev, da bi bila kmetija sposobna preživeti na konkurenčnem trgu kmetijskih proizvodov (Carolan 2016)), na drugi strani ne morejo zagotoviti socialnega zavarovanja in s tem socialne varnosti, kar tudi vodi v slabe odnose, bolezni in poškodbe. Kmečka populacija pa ima, tako je pokazala raziskava, tudi slabši dostop do zdravstvenih storitev in slabšo pokritost zdravstvenih potreb.

Kaj bi kmetje v Sloveniji potrebovali za izboljšanje svoje blaginje?

Na mednarodni ravni naj bi se s Konvencijo ILO C184 o varnosti in zdravju v kmetijstvu iz leta 2001 zagotavljale dostojne delovne razmere za vse delovno aktivne v kmetijski dejavnosti, vendar jo je doslej ratificiralo le 18 držav, 6 evropskih, med katerimi ni Slovenije. Poleg tega Direktiva Sveta 89/391/EGS, objavljena leta 1989, zavezuje vse delodajalce v EU in pridruženih državah, da redno ocenjujejo tveganja, jih dokumentirajo in obveščajo delavce o postopkih preprečevanja nezgod in bolezni pri delu. Raziskava, izvedena v okviru projekta

COST Sacurima (Jakob in dr. 2021), osredotočena na varnostno kulturo v kmetovanju, je pokazala, da se zgoraj navedeni pravni okvir izvaja v Evropi različno. Iz Tabele 2 je razvidno, da so obvezna služba medicine dela, izobraževalni programi za varnost in zdravje pri delu ter nadomestna delovna pomoč (NDP) ob izgubi delovne sile zaradi bolezni ali poškodbe za samozaposlene kmete in kmetijske delavce v 12 evropskih državah, vključenih v to raziskavo, organizirani različno. Slovenija je v skupini držav, ki nima nobene od teh storitev.

Država	a) nadomestna delovna pomoč na kmetiji za samozaposlene kmete	b) posebna poklicna zdravstvena služba za kmetijstvo	c) nacionalni sistem za izobraževanje kmetov o varnosti in zdravju pri delu
Danska	da	da	ne
Finska	da	da	da
Irska	da	ne	da
Latvija	ne	ne	ne
Litva	ne	ne	delno
Črna gora	da	ne	ne
Severna Makedonija	ne	delno	ne
Norveška	da	da	delno
Portugalska	da	ne	ne
Slovaška	ne	ne	ne
Slovenija	ne	ne	ne
Švedska	delno	ne	delno

Tabela 2: Primeri 12 evropskih držav a) s sistemom socialno-delovne pomoči na kmetiji za samozaposlene kmete; b) posebno poklicno zdravstveno službo za kmetijstvo in c) nacionalnim sistemom za izobraževanje kmetov o varnosti in zdravju pri delu (Vir: Jacob in dr. 2021).

V navedenem ciljnem raziskovalnem projektu smo raziskovali tudi odnos kmetov in kmetic do morebitne uvedbe NDP v Sloveniji. Te formalne podporne službe, kot jih poznajo v drugih evropskih državah, so bile sogovornikom/-cam sprva večinoma neznane. Ko so izvedeli več o organiziranosti in finančnem okviru delovanja NDP v drugih državah, npr. na Finskem, kjer imajo tako službo organizirano na lokalni ravni že od leta 1974 in se financira iz obveznega

socialnega zavarovanja kmetov, pa se je večini zdela zamisel o uvedbi takšne storitve sprejemljiva. Priznali so, da bi jim NDP prišla prav ne le ob boleznih in poškodbah, temveč tudi v drugih primerih, zlasti med dopustom, ki ga kmetje običajno nimajo. Obenem so kmetje opozorili, da bi si zaradi pomanjkanja delovne sile v Sloveniji sami zelo težko našli ustrezno nadomestilo. Prav tako menijo, da bi bilo zagotavljanje takšne storitve odvisno od tega, kdo bi jo plačal. Dvomijo, da bi delovala, če bi jo morali ob vseh stroških, ki jih imajo z vzdrževanjem svojih kmetij, v celoti plačati sami. Rešitve za finančne in kadrovske ovire vidijo na vladni ravni.

Sklep

Poleg družbene občutljivosti do ravnanja kmetov kot (ne)odgovornih varuhov okolja in dobrega počutja živali ter (ne)odgovornih oskrbovalcev zdrave in kakovostne hrane potrošnikom bi veljalo tudi povečati družbeno pozornost in osredotočenost na izboljševanje delovnih pogojev in razmer, socialne varnosti in kakovosti življenja kmetov in kmetic. S tem bi ublažili neprivlačnost kmečkega poklica pri mladi generaciji, ki se že nekaj časa krepi zaradi vseh naštetih težav in pomanjkljivosti delovanja kmetijskega sistema blaginje ("agricultural welfare state"), s katerimi se spopadajo kmetje in kmetice, ter tako družbi zagotovili bolj zanesljivo prehransko varnost.

Viri in literatura

- Carolan, Michael (2016): The Sociology of Food and Agriculture. Second Edition. London, New York: Routledge.
- Černič Istenič, Majda in dr. (2022): Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni. Končno poročilo v okviru CRP V5-2028. Naročnika: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano in Javna agencija za raziskovalno dejavnost. – Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dostopno prek: <https://dmi.zrc-sazu.si/sites/default/files/Porocilo%20CRP%20%28V5-2028%29%20MCI.pdf> (16.11.2022).
- Dolensšek, Marjan, in dr. (2021): Accidents in agriculture and forestry-influence of rural development program on work safety in the Republic of Slovenia and the Republic of Serbia. The 5th International Symposium on Agricultural Engineering, 30rd Sep – 2nd Oct 2021, Belgrade–Zemun, Serbia. Dostopno prek: https://scholar.google.si/scholar?hl=sl&as_sdt=0%2C5&q=ACCIDENTS+IN+AGRICULTURE+AND+FORESTRY++INFLUENCE+OF+RURAL+DEVELOPMENT+PROGRAM+ON+WORK+SAFETY+IN+THE+REPUBLIC+OF+SLOVENIA+AND+THE+REPUBLIC+OF+SERBIA&btnG (14.7.2022).
- FARMWELL (2021): Mapping Report on Challenges. EUROPEAN SYNTHESIS REPORT. Deliverable / Work package number: D2.3/WP2, Dostopno na: <https://farmwell-h2020.eu/> ()
- ESAW (2008): Accidents at work. Dostopno prek: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/hsw_acc_work_esms.htm#ref_period_1685526053791 (14.7.2022).

- European Union (2022): Eurobarometer 502, Europeans, Agriculture and CAP.
Dostopno prek: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2665> (14.7.2022).
- Jakob, Marina, in dr. (2021): Occupational health and safety in agriculture—a brief report on organization, legislation and support in selected European countries. *Annals of Agricultural and Environmental Medicine*, 28(3), 452–457.
- Merisalu, Eda, in dr. (2019): Variation in Eurostat and national statistics of accidents in agriculture. *Agronomy Research* 17(5), 1969–1983.
- Murphy, Maurice, in Kieran, O'Connell (2017): Farm Deaths and Injuries: Changing Irish Farmer Attitudes and Behaviour on Farm Safety. Dept. of Management & Enterprise Conference Material. Dostopno prek: <https://sword.cit.ie/dptmecp/2> (14.7.2022).
- Netting, Robert McC (1993): *Smallholders, householders: farm families and the ecology of intensive, sustainable agriculture*. Stanford: Stanford University Press.
- NIJZ (2020): Zdravstveni statistični letopis. 2.5 Poškodbe. Poškodbe pri delu.
Dostopno prek:
https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/publikacije/letopisi/2020/2.5.1_pp_d_2020.pdf (14.7.2022).
- Watson, Dorothy, in dr. (2017): Risk Taking and Accidents on Irish Farms: An Analysis of The 2013 Health and Safety Authority Survey. Esri Research Series Number 60 May 2017.
- ZPIZ (2022): Statistični pregled, 2020. II. ŠTEVILO IN STRUKTURA ZAVAROVANCEV. Dostopno prek:
<https://www.zpiz.si/cms/content2019vsebina/1statistini-podatki> (14.7.2022).

Dolgoživa družba – pravno spodbujati ali omejevati dolgoživost družbe

Povzetek: *V slovenski politike ter slovenski literaturi se pojma starajoča družba ter dolgoživa družba uporabljata kot sopomenki. Ob pojma praviloma imata družbeno ekonomsko negativno konotacijo. Pojem starajoča se družba je demografski pojem. Pojem dolgoživa družba pa lahko pomeni tudi izziv za vsako državo, ki se z dolgoživostjo sooča. Dolgoživost je primarno odraz dobrega zdravstvenega varstva in dobrega standarda (torej nekaj pozitivnega). Družba, predvsem pa zakonodajalec morajo najti rešitve kako podaljševati obdobje mlajše starosti in skrajšati obdobje ti. senilne starosti. Zakonodaja v Republiki Sloveniji tega problema ne naslavlja ustrezno, saj problematiko starostnikov obravnava enotno – od tod tudi negativna družbeno ekonomska konotacija.*

Ključne besede: *Dolgoživa družba, obdobja starosti, opredelitev dolgoživosti, pravna politika, sankcioniranje dolgoživosti*

Uvod

Republika Slovenija se ponovno sooča s trendom staranja prebivalstva, ki ni novost na njenem ozemlju. Ta trend sega vse od začetka 18. stoletja, razen obdobja močne rasti med letoma 1818 in 1846 (Vogelnic, 1965, str. 77). Poleg visoke mortalitete je k zniževanju rasti prebivalstva v preteklosti prispevalo tudi ekonomsko izseljevanje.

S problemom stagnacije prebivalstva se soočajo vse države EU in OECD razen Izraela (INED, 2023). Nekatere države se s pomanjkanjem delovne sile zaradi nizke natalitete spopadajo s pomočjo legalnih ali ilegalnih migracij. Po nekaterih podatkih naj bi črna ekonomija zajemala

med 7-16% BDP EU oz. vplivala na 7-19% celokupne zaposlitve znotraj EU (Solidarite, diesis, EU, 2019, str. 3).¹

Problem staranja prebivalstva (torej obrnjena demografska piramida) se še dodatno zapleta zaradi podaljševanja življenjske dobe prebivalcev (dolgoživosti). Čeprav sta to dva različna pojma, ju politika EU in Slovenije pogosto obravnavata skupaj ali celo kot sinonima. Dejansko gre za dva povsem različna pojava, ki pa delno sovpadata.²

Prispevek se v prvem delu osredotoča na razlike med konceptoma dolgožive družbe in starajoče se družbe, ter se ukvarja z vprašanjem distributivne pravičnosti v dolgoživi družbi.

Drugi del prispevka razkriva obstoječo pravno ureditev zaščite starejših in probleme, ki jih sedanja zakonodaja postavlja v kontekst dolgožive družbe. Prav tako se preučuje, ali slovenski pravni red spodbuja ali kaznuje dolgoživost. Tretji del prispevka se posveča raziskovanju možnih zakonskih rešitev za prilagoditev družbe konceptu dolgoživosti.

Dolgoživa ali starajoča se družba

Za razumevanje problematike starostnikov v sodobni družbi je pomembno razlikovati med pojmom starajoče se družbe in dolgožive družbe. Starajoča se družba se nanaša na demografski pojav, kjer je delež prebivalstva, starejšega od 65 let, večji od deleža prebivalstva, mlajšega od 65 let. Ta pojav je posledica podaljševanja življenja in zmanjšane natalitete, občasno pa ga poslabša omejeno priseljevanje.

¹ Dejstvo je, da se OECD in EU ne ukvarjata s politikami, ki bi naslavljalje probleme zmanjšane natalitete. Dejansko vse politike obeh organizacij upoštevajo zmanjšano nataliteto kot dejstvo in nato predlagajo ekonomske ukrepe s katerimi naj bi države naslavljalje tako problem starajočega se prebivalstva kot tudi problem dolgožive družbe.

² Problem obrnjene demografske strukture ne bi bil tako pereč, če bi bila povprečna življenjska doba še vedno 60 ali 65 let. Smrtnost prebivalstva bi v tem primeru privedla do normalnejše starostne porazdelitve prebivalstva. Podaljševanje življenjske dobe namreč pomeni daljše ohranjanje obrnjene demografske piramide in s tem daljšo obremenitev delovno aktivnega prebivalstva. Podaljševanje življenjske dobe pomni tudi več kroničnih obolenj, večja pojavnost demence in tudi večje povpraševanje po socialnih storitvah.

Po drugi strani pa dolgoživa družba pomeni družbo, kjer se pričakovana življenjska doba podaljšuje. S primerno nataliteto, migracijsko politiko ter zdravstveno politiko dolgoživost ne nujno prinaša istih izzivov kot starajoča se družba. Dolgoživost se osredotoča na posameznika in njen poudarek je na ukrepih, ki podaljšujejo življenjsko aktivnost in samostojnost posameznikov, pri čemer se prilagajajo njihovim potrebam in sposobnostim.

Problem starajoče se družbe in problem dolgožive družbe sta povezana z vprašanjem distributivne pravičnosti. Večinoma o distributivni pravičnosti govorimo pri socialnih transferjih ter razpravah o pokojninskih reformah.³ Koncept starajoče družbe predvideva, da bo z podaljševanjem starosti in realnim padanjem pokojnin dejansko večja potreba po socialnih transferjih pri starejših prebivalcih.⁴ To ekonomska perspektiva vidi kot pritisk na proračun in javne sklade. Nasprotno pa koncept dolgožive družbe premešča poudarek distributivne pravičnosti s premoženja na sposobnost posameznika, da skrbi za svoje zdravje. To privede do sprememb v vsebini in stroških socialnih transferjev ter pravičnost se meri na sposobnosti za vzdrževanje zdravega načina življenja.

Številni znanstveniki so že dalj časa obravnavali problematiko starajočih se družb. Nekateri opozarjajo na različne perspektive staranja, kjer je starost lahko razumljena kot izziv ali kot problem (Simmons, 1957, str. 290). Prav tako poudarjajo potrebo po preučevanju, kaj starejši prebivalci želijo in kako družbe obravnavajo izzive staranja (Simmons, 1957, str. 290). Staranje se zato ne pojavlja kot naravni proces, temveč kot družbeno oblikovan pojem (Simmons, 1957, str. 291). Simmons nadalje opozarja, da so vse družbe ločevale med dobo starostjo in dobo

³ Npr. ali so pokojnine ekonomska ali socialna kategorija.

⁴ V primeru, da so socialni dodatki oz. pomoči odvisne od višin prejemkov in premoženja.

senilnosti (neuporabnosti), ki je bila običajno kratka. Doba senilnosti se z dolgoživostjo podaljšuje družba pa se na to ne odziva (Simmons, 1957, str. 292-293). O problematiki delitve na dve dobi starosti n njunih posledicah opozarja tudi Sheldon (Sheldon, 1960).

Jensen (Jensen, 1958, str. 569-570) opozarja, da je staranje tako individualni kot tudi sociološko-kulturni izziv, saj povzroča družbene probleme zaradi več dejavnikov, kot so povečanje starejšega prebivalstva, podaljševanje življenjske dobe, prehod iz aktivnega v upokojitveno obdobje ter zaposlitveni status. Podobno tudi Jyrkilä (Jyrkilä, 1962). Maclay (Maclay, 1953, str. 957) definira staranje kot proces prehoda iz visoko prilagodljive mladosti v visoko prilagodljivo starost. Ta opredelitev zajema tako biološke vidike kot tudi psihološke.

Pravno varstvo starejših

Zakonodaja v Republiki Sloveniji ima kar nekaj določb o varovanju starejših oseb. Tako Zakon o preprečevanju nasilja v družini (Uradni list RS, 16/08, 68/16, 54/17 – ZSV-H in 196/21 – ZDOsk) v tretjem odstavku 4. člena določa posebno varstvo starejših oseb ter oseb, ki zaradi osebnih okoliščin niso sposobne skrbeti zase. Deloma problematiko bivanja v varovanih oddelkih domov za starejše občane ureja Zakon o duševnem zdravju (Uradni list RS, št. 77/08, 46/15 – odl. US in 44/19 – odl. US).

Posebej so starejši varovani tudi po določbah Zakona o delovnih razmerjih (Uradni list RS, št. 21/13, 78/13 – popr., 47/15 – ZZSDT, 33/16 – PZ-F, 52/16, 15/17 – odl. US, 22/19 – ZPosS, 81/19, 203/20 – ZIUPOPVE, 119/21 – ZČmIS-A, 202/21 – odl. US, 15/22 in 54/22 – ZUPŠ-1). ZDR-1 tako v prvem odstavku 6. člena ureja prepoved diskriminacije pri zaposlovanju, v času delovnega razmerja in v zvezi s prenehanjem delovnega razmerja. Kot diskriminatorni razlog ZDR-1 navaja tudi starost. ZDR-1 posebej varuje starejše delavce (nad 55 let) in sicer:

- pravica do najmanj treh dodatnih dni letnega dopusta (tretji odstavek 159. člena);
- pravica do dela s skrajšanim delovnim časom, če se delno upokoji (198. člen);
- prepoved opravljanja dela preko polnega delovnega časa ali nočnega dela brez soglasje (199. člen).

Pravica do dela na prilagojenem delovnem mestu je z zakonom določena za osebe z zmanjšano zmožnostjo, ki jo državljani Republike Slovenije lahko uresničujejo v postopkih:

- zaposlitvene rehabilitacije (Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov -Uradni list RS, št. 16/07 – uradno prečiščeno besedilo, 87/11, 96/12 – ZPIZ-2, 98/14 in 18/21);
- poklicne rehabilitacije (Zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju – ZPIZ-2 -Uradni list RS, št. 48/22 – uradno prečiščeno besedilo in 40/23 – ZČmIS-1) in
- vračanja na delo po težji bolezni ali poškodbi (Zakonu o varnosti in zdravju pri delu - Uradni list RS, št. 43/11).

Ob tej je potrebno opozoriti, da pokojninska zakonodaja ureja pokojnino kot pravico posameznika, ki jo lahko uveljavlja ali ne. To posledično pomeni, da se delavec ob izpolnitvi pogojev za upokojitev ni dolžan prekiniti delovnega razmerja. Lahko pa delodajalec takšnemu delavcu redno odpove pogodbo iz razloga nesposobnosti (89. člen ZDR-1).

Varstvo starejših urejata tudi Zakon o socialnem varstvu (Uradni list RS, št. 3/07 – uradno prečiščeno besedilo, 23/07 – popr., 41/07 – popr., 61/10 – ZSVarPre, 62/10 – ZUPJS, 57/12, 39/16, 52/16 – ZPPreb-1, 15/17 – DZ, 29/17, 54/17, 21/18 – ZNOrg, 31/18 – ZOA-A, 28/19, 189/20 – ZFRO in 84/23 – ZDOsk1) ter Zakon o dolgotrajni oskrbi (Uradni list RS, št. 84/23).

Deloma na področje varstva starejših posega tudi Stanovanjski sklad RS, ki znotraj sprejete politike financira oz. sofinancira gradnjo varovanih stanovanj, pri čemer je najemnina za varovano stanovanje neprofitna. Subvencioniranje bivanja v teh stanovanjih pa je odvisno od finančne sposobnosti posamezne občine.

Problematiko varstva starejših deloma ureja tudi sprejeti zakon o dolgotrajni oskrbi, katerega temeljni cilj je predvsem urejanje osebne asistencije ter denarne pomoči. Za ta namen se uvaja nova davščina.

Kljub pozitivnim namenom podpore dolgoživosti, se zakonodaja v Sloveniji še vedno večinoma osredotoča na dolgoživost kot na breme in dodaten strošek za družbo. Zaradi pomanjkanja ustreznih zdravstveno-ekonomskih pristopov se pojavlja osrednji problem – kako ravnati s povečanjem prebivalstva v dobi starosti, ki jo medicina podaljšuje in podpira.

Zaključek

Republika Slovenija se mora nujno prilagoditi izzivom dolgoživosti. Rešitve morajo omogočiti daljše samostojno življenje starejšim prebivalcem ter odložiti potrebo po institucionalni oskrbi. Spodbujati je treba delovno in socialno aktivnost starejših prebivalcev. Ob podaljševanju življenjske dobe pa je potrebna tudi razprava o etičnosti in smotrnosti določenih pristopov, vključno s pravico do evtanazije. Staranje bi morali obravnavati kot del življenja in ne zgolj kot finančno breme za družbo.

Viri in literatura

- Durnin, J. (1960). *Cambridge.org*. doi:<https://doi.org/10.1079/PNS19600037>
- INED. (2023). *Total fertility rate*. Pridobljeno 15.. junij 2023 iz INED:
https://www.ined.fr/en/everything_about_population/data/europe-developed-countries/fertility-indicators/
- Jensen, H. E. (1958). Sociological Aspects of Aging. *Public Health Reports*, 73(7), 569-576.
- Jyrkilä, F. (1962). Society and Adjustment to Old Age. *Acta Sociologica*, 5(1), 87-90.
doi:<https://doi.org/10.1177/00016993620500109>
- Maclay, W. (1953). On Ageing. *Proceedings of the ROyal Society of Medicine*, 46, 957-964.
- Sheldon, J. (1960). Problems of an Ageing Population. *BMJ*(5181), 1223-.
- Simmons, L. W. (1957). An Anthropologist Views Old Age. *Public Health Reports*, 72(4), 290-294.
- Solidarite, diesis, EU. (2019). *The illegal work of migrants in the European Union*.
Solidarite, diesis, EU. Pridobljeno 15.. junij 2023 iz
https://www.pourlasolidarite.eu/sites/default/files/publications/files/report_illegal_work_of_migrants_in_the_eu_0.pdf
- Vogelnik, D. (1965). *Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovanske in evropske perspektive*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta UL
- Zakon o duševnem zdravju (Uradni list RS, št. 77/08, 46/15 – odl. US in 44/19 – odl. US);
- Zakon o delovnih razmerjih (Uradni list RS, št. 21/13, 78/13 – popr., 47/15 – ZZSDT, 33/16 PZ-F, 52/16, 15/17 – odl. US, 22/19 – ZPosS, 81/19, 203/20 – ZIUPOPdve, 119/21 – ZČmIS-A, 202/21 – odl. US, 15/22 in 54/22 – ZUPŠ-1);

- Zakon o socialnem varstvu (Uradni list RS, št. 3/07 – uradno prečiščeno besedilo, 23/07
- popr., 41/07 – popr., 61/10 – ZSVarPre, 62/10 – ZUPJS, 57/12, 39/16, 52/16 – ZPPreb-1, 15/17 – DZ, 29/17, 54/17, 21/18 – ZNOrg, 31/18 – ZOA-A, 28/19, 189/20 – ZFRO in 84/23 – ZDOsk1);
- Zakon o dolgotrajni oskrbi (Uradni list RS, št. 84/23)

MIRIAM HURTADO MONARRES

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

TJAŠA POTOČNIK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Pogled neformalnih oskrbovalcev na lastno oskrbo v prihodnosti

Povzetek: *V starosti si, ko se pojavijo potrebe po dolgotrajni oskrbi, večina starih ljudi želi čim dlje ostati v domačem okolju v oskrbi družine in pomembnih drugih (Donnelly in dr. 2016; Fernandez-Carro 2016; Kasper in dr. 2019). Vendar ima nudenje neformalne oskrbe, predvsem intenzivne (več kot 20 ur tedensko) pogosto negativen vpliv na fizično in duševno zdravje neformalnih oskrbovalcev, kar kažejo številne raziskave (Schulz in dr. 2012; Mortenson in dr. 2017; Brandt in dr. 2022). Manj je znanega o tem, kako je nudenje neformalne oskrbe povezano s predstavami o lastni oskrbi v starosti. V prispevku bova, s pomočjo kvalitativne analize intervjujev z neformalnimi oskrbovalci, skušali odgovoriti na vprašanje "kako o svoji lastni oskrbi v prihodnosti razmišljajo neformalni oskrbovalci".*

Ključne besede: *neformalni oskrbovalci, dolgotrajna oskrba, organizacija oskrbe v starosti, izbira oskrbe, oskrba*

Uvod

Na posameznikovo izbiro oskrbe, ki jo bo prejemal v starosti pomembno vplivajo njegova prepričanja, družinska dinamika, družbene norme, socioekonomski status ter ureditev in dostopnost dolgotrajne oskrbe v skupnosti. Večina raziskav kaže, da si stari ljudje najpogosteje želijo starati se v domačem okolju (Heuchert in dr. 2017; Kasper in dr. 2019), kot željene oskrbovalce pa navajajo odrasle otroke ali partnerje (Abrahamson in dr. 2017). Stari ljudje

staranje v domačem okolju povezujejo z občutki neodvisnosti in nadzora, kot pomemben dejavnik pa omenjajo tudi ohranjanje socialnih stikov (de Jong in dr. 2022: 1052).

Odrasli otroci, ki oskrbujejo, so najbolj feminizirana skupina neformalnih oskrbovalcev (Šadl in Hlebec 2018), pogosto pa poleg oskrbe opravljajo tudi plačano delo, kar jih še dodatno obremenjuje. V Sloveniji so odrasli otroci zakonsko dolžni poskrbeti za ostarele starše, področje skrbi za stare ljudi pa je (za razliko od skrbi za otroke) zelo familializirano (Filipovič Hrast in dr. 2020). V nedavni raziskavi Cohen in sodelavci (2023) ugotavljajo, da nudenje oskrbe staršem temelji na osebnih resursih ter (zgodnjem in trenutnem) odnosu otroka s staršem, pri čemur mame pogosteje dobivajo več podpore s strani odraslih otrok, kar je lahko posledica demografskih trendov (ženske živijo dlje in zato pogosteje prejemajo pomoč od odraslih otrok, medtem ko moški pogosteje prejemajo oskrbo od žena) ter tega, da matere pogosteje več vlagajo v družinske odnose, kar vzbuja dolgoročno recipročnost s strani otroka (Szydlik 2008; Igel 2009 v Cohen in dr., 2023).

Raziskave kažejo tudi, da ima nudenje (predvsem intenzivne¹) neformalne oskrbe znotraj gospodinjstva negativen vpliv na fizično in duševno zdravje neformalnih oskrbovalcev (Schmitz in Westphal 2015; Kaschowitz in Brandt 2017), ter na njihovo ekonomsko situacijo (čemur so, zaradi pogostejšega prevzemanja oskrbovalnih vlog pogosteje izpostavljene ženske) (Glauber 2019; Jacobs in dr. 2019). O delitvi in organizaciji oskrbe (znotraj družine) ter preferencah starih ljudi glede tipa dolgotrajne oskrbe je bilo v zadnjih letih narejenih veliko raziskav (Donnelly in dr. 2016; Fernandez-Carro 2016; Kasper in dr. 2019; Šadl in Hlebec 2018), primanjkuje pa raziskav, ki bi se ukvarjale s tem, kako neformalni oskrbovalci vidijo

¹ Intenzivno oskrbovanje je v literaturi večinoma definirano, kot nudenje oskrbe več kot 20 ur tedensko (Colombo in dr. 2011).

svojo oskrbo v prihodnosti, ter kako izkušnja z nudenjem neformalne oskrbe vpliva na predstavo o lastni oskrbi v starosti. Oskrbovalci lahko na podlagi preteklih izkušenj z nudenjem družinske neformalne oskrbe pretehtajo prednosti in slabosti nudenja neformalne oskrbe, ter se na podlagi tega odločijo, kakšno oskrbo si želijo imeti. Okvir raziskave predstavlja teorija racionalne izbire, ki trdi, da se ljudje o določeni stvari odločajo na podlagi maksimiranja svojih osebnih koristi (Lockert 2022). Ljudje torej pri odločanju tehtajo stroške in koristi ter delujejo v svojem najboljšem interesu (prav tam). Ko se oseba odloči ali ravna racionalno, to stori v luči svojih preferenc in prepričanj, predpostavlja pa se tudi, da je teorija individualistična, ker neposredno vpliva le na posameznike (tj. samo posamezniki imajo preference) (prav tam). Predpostavlja, da bodo posamezniki, ki so nudili intenzivno oskrbo staršem in oskrbovalci, ki so pri nudenju oskrbe občutili večje oskrbovalno breme, bolj naklonjeni drugim oblikam oskrbe, medtem ko bodo posamezniki, pri katerih oskrba ni bila obremenjujoča in so imeli z njo bolj pozitivne izkušnje, tudi sami želeli prejemati neformalno oskrbo s strani svojih otrok. Poleg izkušnje z oskrbovanjem imajo na izbiro tipa oskrbe v starosti lahko vpliv tudi drugi dejavniki, kot so npr. čustva, povezanost med družinskimi člani, verska prepričanja, norme, ter razpoložljivost oskrbovalcev.

Metodologija

V prispevku sva uporabili poglobljene intervjuje z oskrbovalci, ki so bili izvedeni med februarjem in septembrom 2019 v okviru projekta "*Prepoznavanje in razumevanje vloge dejavnikov države blaginje pri oskrbi starejših ljudi, ki živijo v skupnosti v Sloveniji in Avstriji (J5-8235)*". Za namene prispevka sva izbrali le slovenski vzorec in znotraj njega odrasle otroke, ki skrbijo za enega ali oba starša. V vzorec je bilo vključenih 8 oskrbovalcev in 11 oskrbovalk, med katerimi jih je večina skrbela za mamo. Povprečna starost v raziskavo vključenih oskrbovalcev je bila 53 let. Da bi raziskali, ali obstaja razlika v intenziteti oskrbe in preferencah

glede lastne oskrbe v starosti s strani neformalnih oskrbovalcev, sva v vzorec vključili le oskrbovalce, ki so skrbeli za starša/e z nizko stopnjo potreb (7), ter oskrbovalce, ki so skrbeli za starša/e z visoko stopnjo potreb (12). Pri oceni potreb sva upoštevali tako subjektivno oceno s strani oskrbovalca, kot tudi objektivno oceno izvajalca intervjujev (na primer, oskrbovanka, ki živi sama, je samostojna, vendar potrebuje nekaj pomoči s strani oskrbovalca pri podpornih vsakdanjih opravilih, spada v skupino nizkih potreb, medtem ko oskrbovanka, ki ni samostojna, potrebuje pomoč pri osebni negi, spada v skupino visokih potreb). Za tematsko analizo odgovorov oskrbovalcev na vprašanje "*Glede na vaše izkušnje pomoči staršu, kakšne so vaše misli v zvezi s tem, da boste nekoč morda vi potrebovali oskrbo?*" sva uporabili program Nvivo 12. Kriterijema, da odrasli otrok skrbi za enega ali oba starša ter nudi nizko ali visoko intenzivno oskrbo, je ustrezalo 21 intervjujev, pri čemer je bilo v končni vzorec vključenih 19 intervjujev z odraslimi otroki, ki oskrbujejo starše in ki poleg neformalne oskrbe prejemajo tudi formalno oskrbo. Dva intervjuja sta bila iz analize izključena, ker oskrbovalca nista odgovorila na vprašanje o željah glede lastne oskrbe v starosti.

Analiza

Analiza vzorca je pokazala, da si večina oskrbovalcev v našem vzorcu, ki že imajo izkušnjo z nudenjem oskrbe, ne želi prejemati oskrbe na enak način, kot jo prejemajo njihovi starši, ampak si večina, ko sami ne bodo več sposobni poskrbeti zase, želi oskrbe v domu za upokojence. Stopnja potreb oskrbovancev ni pomembno vplivala na preference oskrbovalcev po lastni oskrbi v starosti, saj so tako oskrbovalci, ki so skrbeli za starša z nizko stopnjo potreb, kot tudi tisti, ki so skrbeli za starša z visoko stopnjo potreb pogosteje izpostavili, da ne želijo biti v breme otrokom.

"Problem nastane, ko nisi več sposoben. /.../ Je pa tudi ta plat, ki jaz zde razmišljam, razmišlja tudi ona...to ni tko majhno breme, skrbet za nekoga. Mogoče tudi ne bi želela, da nekoga tako obremenim. (Intervju 7_Ž_nizke potrebe).

"Pomoč, do tiste meje, do katere bom jaz presodil, da to ni za njih neka huda dodatna obremenitev. Za to kar ste vi rekli: k zdravniku, pa v lekarno, pa v trgovino, pa večji nakup. Absolutno da. /.../ Ko bo demenca takšna, da ne bom niti vedu s kom govorim. V tej fazi pa ne pričakujem pomoči. In jo tudi, misim da nimam nobene pravice niti zahtevati (Intervju 22_M_nizke potrebe)".

"Js nimam nobenga odpora proti domu in sem tudi povedala otrokom, ko bom stara 65 let bodo dobili mojo vlogo za dom podpisano. Nimam, res nimam, nimam nič proti domu in vem kaj to pomeni, če moraš nekoga negovati" (Intervju 8_Ž_visoke potrebe).

Med moškimi v vzorcu ni nihče eksplicitno izpostavil, da si želi, da bi otroci poskrbeli zanj oz. da si želi staranja v domačem okolju. Vsi so bili namreč mnenja, da če ne bodo mogli poskrbeti zase, ne želijo z oskrbo obremeniti družinskih članov, zato bodo šli raje v "dom". Vendar pa so za tem pogosto dejali, da niso prepričani, ali si bodo domsko oskrbo lahko privoščili. Moški so pogosteje izpostavili tudi, da o lastni oskrbi niso še razmišljali, če pa so, pa so bila ta razmišljanja pogosto negativna, ter so nakazovala na strah pred starostjo (predvsem strah pred odvisnostjo od drugih).

"Nočem tega misliti. Jaz mislim, da me bo kap zadela, ko bo moj čas prišel. Nočem, dokler imam še tole. Vem pa, da se lahko zgodi. Podzavestno. Sej ljudje tudi nočejo razmišljati, da se starajo, da so starejši" (Intervju 25_M_visoke potrebe)".

"To se že tak sam po sebi sprašujem kako bo. Če bot o hčera, če bo sploh tu. Ne vem, si ne upam niti preveč razmišljati o tem" (Intervju 34_M_nizke potrebe).

Poleg dejstva, da ne želijo obremenjevati svojih otrok, so oskrbovalci pogosto izpostavili tudi, da se na svoje otroke ne morejo zanesti, ker imajo drugačen tempo življenja, ter da zaradi službenih obveznosti, obveznosti z lastno družino in otroki, ter same razdalje, od njih ne morejo pričakovati, da jih bodo oskrbovali.

“Jaz bi rekel, da je to neki, do zdaj, mislim, da je kakor ta generacija prihaja, pa tist, ne bo tega delala ./.../ Sej zdaj vidite, da zdaj ko imajo vsi še z otroki ne morejo. Ne še, da bi imel s starši, še z lastnimi otroki nimajo časa. ./.../ Ja jaz sem razmišljal, sej ne vem, treba bo it kam v dom, ne” (Intervju 29_M_visoke potrebe).

“Jst ne bom mela nikol take oskrbe, ko jo ma moja mami, ker vem da moji otroc, čeprav bi radi mi ne bojo mogli [oskrbovat]/.../. Nimam, res nimam, nimam proti domu nič in vem kaj to pomeni, če morš enga negovat ” (Intervju 8_Ž_visoke potrebe).

Oskrbovalci so pogosto omenjali tudi stereotipno prepričanje, o tem, kdo je pripravljen nuditi oskrbo in kdo ne – saj so pogosto dejali, da od hčera pričakujejo oskrbo, od sinov pa ne:

“Glede na to, da imam dva fanta se mi zdi zlo drgač, ku če maš hčerko, ne (Intervju 61_Ž_nizke potrebe)”.

Med oskrbovalci je nekaj starejših žensk izpostavilo, da si želijo enake oskrbe kot jo tudi same nudijo staršu in upajo, da je njihovo nudenje oskrbe staršu zgled lastnim otrokom (pri čemur so bile omenjene večinoma hčere), da bodo tudi one same, ko ne bodo več sposobne poskrbeti zase, prejemale oskrbo v domačem okolju.

“Jaz mislim, da jim bo to kakšen zgled. Lahko pa tudi ne. Saj ne veš. Vsak ima svoje mišljenje glede tega. Eni mislijo, da jim ni treba skrbeti za starše in da za to

obstaja institucija, eni ... Po moje jaz mislim, da ja, glede na to, da so tudi pripravljene pomagati tukaj pri mami (Intervju 43_Ž_visoke potrebe)".

Diskusija

Ugotovili sva, da si večina neformalnih oskrbovalcev, kljub temu, da nudijo oskrbo na domu svojim staršem, zase ne želi tovrstne oskrbe, ampak pravijo, da si želijo, ko ne bodo mogli več skrbeti zase, oditi v institucionalno - domsko oskrbo. Zaradi lastne izkušnje z oskrbo namreč ne želijo bremeniti svojih otrok, hkrati pa večina niti ni prepričana ali od otrok to lahko pričakuje, kar pogosto upravičujejo s številnimi obveznostmi otrok in njihovim drugačnim življenjskim slogom. Teorija racionalne izbire nam pomaga razumeti preferenco večine neformalnih oskrbovalcev po institucionalni (oz. formalni oskrbi), saj govori o tem, da ljudje pretehtajo prednosti in slabosti odločitve in se o nečem odločajo razumno ter v luči svojih preferenc in prepričanj (Satz in Ferejohn 1994). Oskrbovalci so na podlagi lastnih izkušenj pretehtali prednosti in slabosti oskrbe na domu, ter prednosti in slabosti institucionalne oskrbe, pri čemer je bil eden izmed ključnih razlogov s katerim so oskrbovalci pojasnjevali svojo odločitev ta, da ne želijo biti v breme svojim otrokom. V analizi ugotavljava tudi, da so pričakovanja glede morebitne oskrbe tudi spolno zaznamovana, saj oskrbovalci od hčera pogosteje pričakujejo, da jim bodo v starosti nudile oskrbo, medtem ko od sinov to redkeje pričakujejo.

Zaključek

V prispevku sva želeli izpostaviti pogled na to, kako izkušnja z oskrbovanjem vpliva na lastne preference o oskrbi v starosti in glede na to, da na temo nisva našli veliko literature meniva, da bi bilo smiselno bolj poglobljeno raziskati kateri sociološki in psihološki mehanizmi so v ozadju teh odločitev oz. neskladja med tem, da po eni strani oskrbovalci visoko vrednotijo

neformalno oskrbo, po drugi strani pa tega ne bi želeli naložiti svojim otrokom. Dejstvo, da oskrbovalci ne želijo biti v breme svojim otrokom, bi lahko nakazovalo na to, da je tudi njim oskrba staršev v breme, zato bi svoje otroke radi zaščitili. V nadaljnjih raziskavah bi bilo vredno raziskati tudi, ali se prepričanja glede preferenc po oskrbi spreminjajo tekom življenjskega cikla oskrbovalca in z naraščanjem njegovih potreb po dolgotrajni oskrbi.

Viri in literatura

- Abrahamson, Kathleen, in dr. (2017): Likelihood that expectations of informal care will be met at onset of caregiving need: A retrospective study of older adults in the USA. *BJM Open*. DOI:10.1136/bmjopen-2017-017791
- Cohen, Liorain in dr. (2023): Support for Older Parents in Need in Europe: The Role of the Social Network and of Individual and Relational Characteristics. *Innovation in aging*, 7 (4). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/geroni/igad032> (2.7.2023).
- Colombo, Francesca, in dr. (2011): Help wanted? Providing and Paying for Long-Term Care, *OECD Health Policy Studies*, OECD Publishing, Paris. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1787/9789264097759-en> (2.7.2023).
- De Jong, Lea, in dr. (2022): A systematic review to identify the use of stated preference research in the field of older adult care. *European journal of ageing*, 19 (4): 1005–1056. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1007/s10433-022-00738-7> (1.7.2023).
- Donnelly, Sarah, in dr. (2016): ‘I’d Prefer to Stay at Home but I Don’t Have a Choice’: Meeting Older People’s Preference for Care: Policy, but What about Practice? *University College Dublin. School of Social Policy, Social Work and Social Justice*.
- Fernandez-Carro, Celia (2016): Ageing at home, co-residence or institutionalisation? Preferred care and residential arrangements of older adults in Spain. *Ageing and Society*, 36 (3): 586-612.
- Filipovič Hrast, Maša, in dr. (2020): Sustainable Care in a Familialist Regime: Coping with Elderly Care in Slovenia. *Sustainability*, 12 (20): 8498. Dostopno prek: <http://dx.doi.org/10.3390/su12208498> (7.7.2023).

- Glauber, Rebecca (2019): The Wage Penalty for Parental Caregiving: Has It Declined Over Time? *Journal of Marriage and Family*, 81: 415-433. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1111/jomf.12555> (1.7.2023).
- Heuchert, Markus, in dr. (2017): Die Rolle von Präferenzen für Langzeitpflege in der sozialen Pflegeversicherung – Ergebnisse von Experteninterviews [The Role of Preferences in the German Long-Term Care Insurance - Results from Expert Interviews]. *Gesundheitswesen (Bundesverband der Ärzte des Öffentlichen Gesundheitsdienstes (Germany))*, 79 (12): 1052–1057. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1055/s-0041-111839> (1.7.2023).
- Jacobs, Josephine, in dr. (2019): Economic Spillover Effects of Intensive Unpaid Caregiving. *Pharmacoeconomics*, 37: 553–562. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1007/s40273-019-00784-7> (10.7.2023).
- Kaschowitz, Judith, in Brandt, Martina (2017): Health effects of informal caregiving across Europe: A longitudinal approach. *Social science & medicine* (1982), 173: 72–80. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.11.036> (10.7.2023).
- Kasper, Judith, in dr. (2019): Care Arrangements of Older Adults: What They Prefer, What They Have, and Implications for Quality of Life. *Gerontologist*, 59 (5): 845-855. Dostopno prek: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6857686/> (10.7.2023).
- Lockert, Melanie (2022): Rational choice theory: A school of thought that predicts economic and social behaviors. *The Insider*. Dostopno prek: <https://www.businessinsider.com/personal-finance/rational-choice-theory> (7.7.2023).
- Satz, Debra, in Ferejohn, John. (1994): Rational choice and social theory. *The Journal of philosophy*, 91 (2): 71-87. Dostopno prek: <https://www.jstor.org/stable/2940928> (10.7.2023).

- Schmitz, Hendrik, in Westphal, Matthias (2015): Short- and medium-term effects of informal care provision on female caregivers' health. *Journal of Health Economics*, 42: 174–185. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2015.03.002> (10.7.2023).
- Šadl, Zdenka, in Hlebec, Valentina (2018): Družinska oskrba ostarelih staršev in spolne razlike v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 55 (4): 732-761, 957-958.

HELENA KOVAČIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

BARBARA LUŽAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Zdravje starejših delavcev v Sloveniji

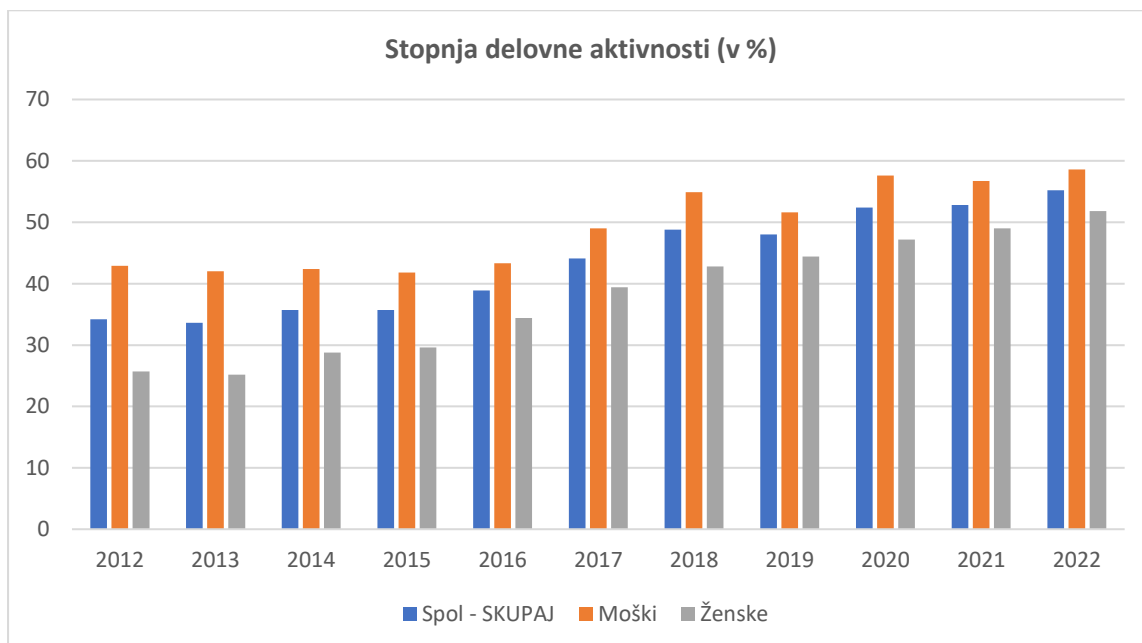
Povzetek: *V prispevku obravnavamo problematiko zdravja na delovnem mestu predvsem z vidika starejših delavcev. Analizirali smo statistične podatke o zdravju delovne populacije in podatke o stališčih zaposlenih o njihovem zdravju. Naša analiza podatkov je pokazala, da je zdravstveno stanje slovenskega delovno aktivnega prebivalstva zaznamovano z znatnim povečanjem števila bolniških odsotnosti od leta 2014, stalnim naraščanjem števila nezgod pri delu (poročano) od leta 2013 in majhnim številom prijavljenih poklicnih bolezni. Ženske v Sloveniji so skupina delovno aktivnega prebivalstva z večjim povečanjem bolniške odsotnosti, ki se s starostjo še povečuje.*

Ključne besede: *zdravje na delovnem mestu, starejši delavci, Slovenija*

Uvod

V zadnjem desetletju se je stopnja zaposlenosti med starejšimi delavci v večini držav EU občutno povečala, kar je posledica staranja prebivalstva in sprememb delovne in pokojninske politike. Zaradi vse večjega finančnega pritiska na pokojninske sisteme so mnoge države povečale starost za starostne pokojnine. Tudi v Sloveniji se obeta pokojninska reforma. Izhodišča so večinoma pripravljena, zahtevana delovna doba za izpolnjevanje pogojev bo predvidoma ostala pri 40 letih, kar pa ne pomeni, da se sčasoma ne bo zvišala upokojitvena starost, saj se mladi zdaj v povprečju zaposlijo kasneje.

Slovenija se sooča s trendom višanja stopnje zaposlenosti med starejšimi delavci. Stopnja delovne aktivnosti starejših delavcev med 55 in 64 letom, kot prikazuje graf 1, se je v zadnjih 10 letih povečala iz 34,2% v letu 2012 na 55,2% v letu 2022 (SURs 2023), k čemur je pripomogel tudi dvig starostne meje za upokojitev. V zaposlitveni strukturi starejših delavcev je že sedaj prisotno občutno povečanje prisotnosti žensk. Kljub trendu višanja stopnje zaposlenosti med starejšimi, pa zaposlenost po 60. letu starosti v Sloveniji ostaja relativno nizka v primerjavi s povprečjem OECD (OECD 2022). Nizka udeležba v zaposlenosti te kategorije delavcev v Sloveniji je povezana predvsem s pogoji za pokojninsko upravičenost, ki so med najmanj omejevalnimi med državami članicami OECD.

Graf 1: Stopnja delovne aktivnosti v Sloveniji za starostno skupino 55 - 64 let po spolu (v %).

V Sloveniji so delavci, ko dopolnijo določeno starost, upravičeni do določene zaščite. Pogoj, ki ga mora izpolniti delavec, da je zaščiten kot starejši delavec je starost. Delavec je smatran za starejšega delavca, ko dopolni 55 let. Po delovni zakonodaji (ZDR-1 2013) imajo starejši delavci pravico do najmanj treh dodatnih dni letnega dopusta, možnost sklenitve pogodbe o

zaposlitvi s krajšim delovnim časom od polnega na istem ali drugem ustreznem delovnem mestu, če se delno upokoji. Prav tako starejšemu delavcu delodajalec brez delavčevega pisnega soglasja ne sme odrediti nadurnega ali nočnega dela.

Cilj prispevka je prikazati zdravstveno stanje delavcev, s poudarkom na posebni kategoriji starejših delavcev. Zdravje starejših delavcev je pomembno javnozdravstveno vprašanje, tako zaradi pozitivnega in negativnega vpliva dela na zdravje delavcev, kot tudi zaradi povečevanja deleža starejših delavcev v skupini delovno aktivnega prebivalstva. Dosedanje raziskave kažejo, da je pri starejših delavcih s slabšim zdravjem bolj verjetno, da bodo predčasno izstopili iz zaposlovanja (Schirle 2010). Po drugi strani pa je pri starejših delavcih z dobrim zdravjem bolj verjetno, da bodo po tem, ko dosežejo zakonsko upokojitveno starost (Scharn in dr. 2017), podaljšali delovno dobo.

Metode

Naš metodološki pristop združuje dve vrsti podatkov o zdravju delavcev. Izhajamo iz predpostavke, da lahko s tovrstnim pristopom pripomoremo k boljšemu razumevanju zdravja pri delu. V prvi fazi smo analizirali statistične podatke o zdravstvenem stanju starejših delavcev in jih primerjali s podatki na ravni celotne aktivne populacije. Sledila je analiza subjektivnih ocen zdravja, ki temelji na lastnih izkušnjah posameznika in lahko zato razkrije drugačno zdravstveno stanje kot objektivni kazalci, saj ti dve skupini kazalnikov pogosto ne sovpadata (Ule in Kurdija 2013).

Za analizo zdravstvenega stanja delavcev v Sloveniji smo opravili sistematičen pregled podatkov. Uporabili smo dva ključna vira podatkov: (1) elektronske baze podatkov (NIJZ, SURS, IRSD), kjer podatke zbirajo pristojne institucije na podlagi poročanja delodajalcev ali

osebnih zdravnikov; (2) raziskave o zdravju delavcev, kjer so anketiranci poročali o svojem zdravstvenem stanju.

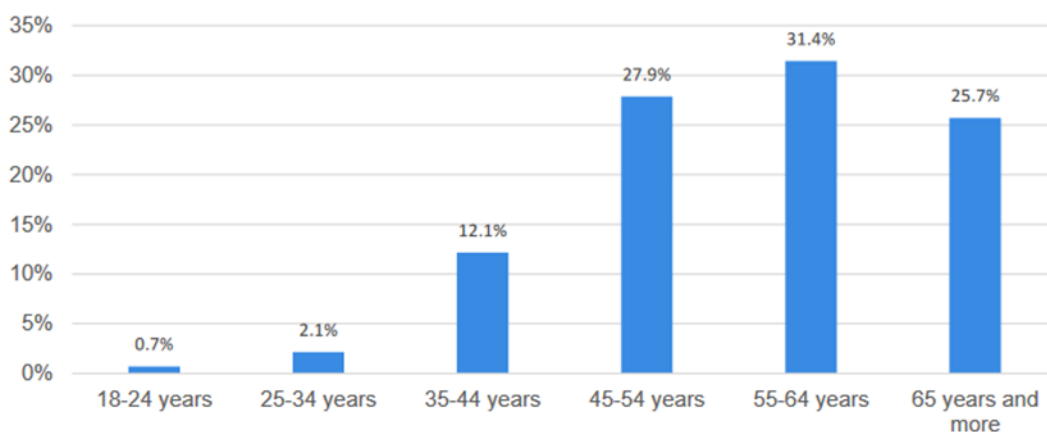
Rezultati

Statistični podatki o zdravju delavcev

Na ravni delavcev beležimo tri sklope statističnih podatkov. Prvi sklop obsega nezgode pri delu s smrtnim izidom in nezgode pri delu, zaradi katerih so delavci nezmožni za delo več kot tri delovne dni, kolektivne nezgode, nevarne pojave in ugotovljene poklicne bolezni. Podatke zbira Inšpektorat RS za delo na podlagi prijave s strani delodajalcev. Od leta 2022 lahko do teh podatkov dostopata tudi Zavod za zdravstveno zavarovanje RS in Nacionalni inštitut za javno zdravje. Med letoma 2014 in 2021 se je skupno število poškodb na delovnem mestu povečalo in je leta 2020 doseglo največ primerov (17.621) (NIJZ 2022). Ti podatki temeljijo na prijavljenih poškodbah in vključujejo primere, ko so delavci zaradi okužbe s COVID-19 vzeli bolniško odsotnost ali imeli stik pri delu z osebo z okužbo s COVID-19. Če primerjamo te podatke s podatki o nesrečah pri delu, ki je eden osrednjih kazalcev sistema za varnost in zdravje pri delu, vidimo, da se je skupno število prijavljenih nesreč, razen primerov zaradi COVID-19, povečalo do leta 2019 in se nato v letu epidemije 2020 zmanjšalo. Glavni razlog za to zmanjšanje je lahko znižanje skupnega števila poškodb zaradi začasnih odpuščanj in napotitev delavcev na začasno čakanje na delo. Podatki o številu težjih in smrtnih nezgod pri delu kažejo, da se delež le teh s starostjo delavcev povečuje in je največji v kategoriji starejših delavcev (Krištofelc 2019).

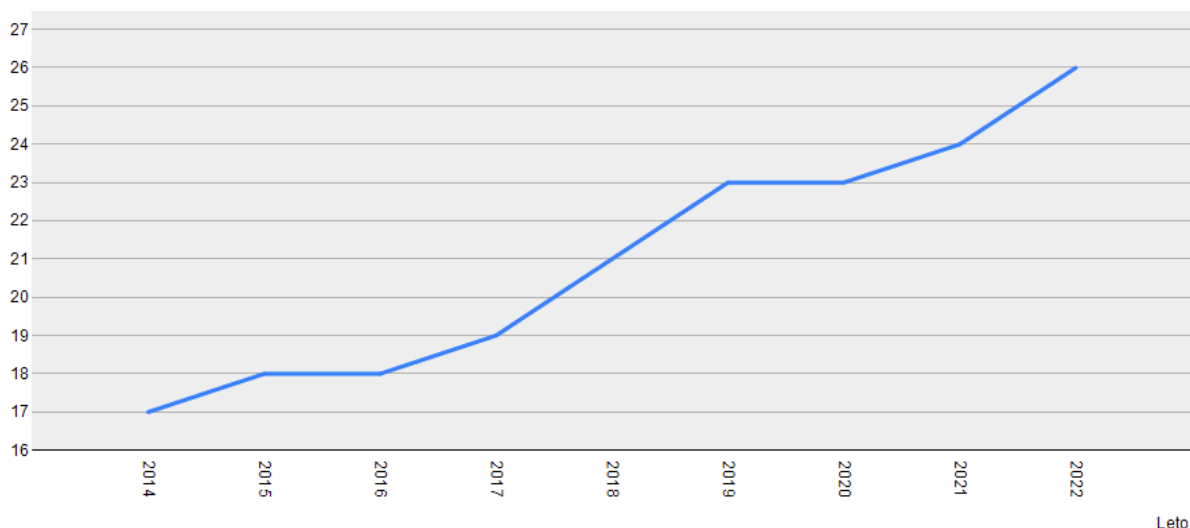
Drugi sklop podatkov predstavljajo zdravstvena spričevala, ki jih izdajo zdravniki medicine dela v okviru zdravstvenih pregledov delavcev. Zakon delodajalcem nalaga obveznost

napotitve delavcev na preventivne, obdobjne in posebne zdravstvene preglede, pri čemer vrsta, obseg, vsebina in obdobja izhajajo iz ocene tveganja in iz dogovora z izbranim izvajalcem medicine dela. V Sloveniji približno 100 zdravnikov medicine dela opravlja svoje storitve v javnem ali zasebnem sektorju. Leta 2020 so zdravniki medicine dela skupno opravili 236.874 zdravstvenih pregledov delavcev, kar predstavlja več kot 21% vseh pregledov na ravni primarnega zdravstvenega varstva (NIJZ 2022). Po 20 letih ima delavec po novih predpisih o poklicnih boleznih (Pravilnik o poklicnih boleznih 2023), sprejetih aprila 2023, pravico zahtevati pregled poklicne bolezni z namenom ugotavljanja in potrditve obstoja poklicne bolezni, na podlagi katere delavec oziroma delavka uveljavlja pravice iz obveznega zdravstvenega zavarovanja oziroma pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Leta 2020 je Inšpektorat RS za delo prejel poročila o treh primerih poklicnih boleznih (IRSD 2021). Nizko število prijavljenih poklicnih boleznih kaže, da dejanska pojavnost poklicnih boleznih ni znana. Podatki za Slovenijo v grafu 2 kažejo, da je več kot polovica poklicnih boleznih priznanih v starostni skupini nad 55 let (Eurostat 2023).

Graf 2: Deleži poklicnih boleznih po starostnih skupinah za leta 2013 do 2020.

Tretji sklop podatkov so podatki o bolniški odsotnosti zaradi bolezni, poškodb in drugih vzrokov, ki jih zbira Nacionalni inštitut za javno zdravje na podlagi zdravstvenih spričeval, ki jih izdajo izvajalci zdravstvenih storitev. Od leta 2014 se je število dni bolniške odsotnosti izrazito povečalo. Skupno se je od leta 2014 do leta 2020 povečalo za 31 %, na 4,91 % (NIJZ 2022). Delež dni bolniške odsotnosti se je s starostjo povečeval in je bil najnižji pri mladih zaposlenih (2,70 %), najvišji pa v starostni skupini 55–64 let (8,12 %). To povečanje je bilo veliko večje pri ženskah (29 %) kot pri moških (13 %). Podatki o bolniških dneh, razen v primeru poškodb na delovnem mestu, ne razkrivajo, kolikšen delež odsotnosti zaradi bolezni je posledica dela ali delovnega okolja. Poškodbe na delovnem mestu so najpogostejše med mladimi moškimi v starostni skupini 20 – 44 in so četrti razlog za odsotnost med starejšimi (65 +) moškimi. Poškodbe pri delu so tudi tretji najpogostejši vzrok nezmožnosti (2,8%), po bolezni (90,4%) in poškodbah zunaj dela (5,4%), ki jim sledijo poklicne bolezni (0,1%) (ZPIZ 2022). Podatki na ravni celotne delovne populacije kažejo, da se zdravje delavcev od leta 2014 z vidika bolniške odsotnosti poslabšuje, kar posebej velja za starostno skupino nad 45, kot kaže graf 3. Po drugi strani pa so ženske v Sloveniji skupina zaposlenih z večjim porastom števila bolniške odsotnosti, ki se s starostjo še povečuje.

Graf 3: Število izgubljenih koledarskih dni na zaposlenega v starostni skupini od 45 do 64 let po letih.

Stališča zaposlenih o njihovem zdravju

V Sloveniji so raziskave o zdravstvenem stanju delavcev opravljene predvsem v posameznih sektorjih, kjer naj bi bili zdravstveni kazalniki, kot sta odsotnost zaradi bolezni in stres na delovnem mestu, bolj prisotni. Prevladujejo raziskave opravljene v sektorju zdravstvenega varstva (Tabaj in dr. 2015; Dobnik in dr. 2018; Škerjanc in Fikfak 2020; Lorber in dr. 2020), kjer rezultati raziskav kažejo na vpliv različnih virov stresa, kot sta prevelik obseg dela in administrativnih nalog, ter nezmožnost koriščenja prostega dne, na različne zdravstvene delavce.

Moški in ženske v Sloveniji poročajo o podobnih stopnjah delovne intenzivnosti (Eurofound 2015), vendar se skupini razlikujeta v tem, kako intenzivnost dela vpliva na njihovo zdravje. Razmerje med delovno intenzivnostjo in zdravjem delavcev je negativno povezano zlasti z zdravjem žensk (Čehovin Zajc in Hafner 2020). Delovni pogoji, kot sta intenzivnost dela in pritiski pri delu, prav tako močno vplivajo na konflikt med delom in družino (Kanjuo-Mrčela in Ignjatović 2013). To je v skladu z ugotovitvami drugih študij, ki temeljijo na subjektivnih elementih zadovoljstva (Boye 2009). Ure plačanega dela in gospodinjskih opravil na počutje

moških ne vplivajo, medtem ko se počutje žensk z urami plačanega dela izboljšuje in s povečanjem gospodinjskega dela zmanjšuje.

Slovenija je med državami z najnižjim deležem zaposlenih, ki so optimistični glede njihove delovne zmožnosti v prihodnjih letih, saj manj kot 50 % vprašanih, starih 55 ali manj, meni, da bi lahko delali do 60. leta starosti (Eurofound 2015). To je v nasprotju z Nemčijo, Portugalsko, Dansko in Švedsko, kjer je ta delež več kot 80 %. Razlika po spolu se v zadnjih letih povečuje (Eurofound 2015). V večini držav so razlike med moškimi in ženskami majhne, v Sloveniji pa je razlika okoli 15 odstotnih točk in so ženske bistveno manj optimistične glede svoje prihodnje sposobnosti dela. V Sloveniji so razlike med moškimi in ženskami večje predvsem za kohorto starejših delavcev, starih 56 let ali več. Tudi zelene upokojitvene starosti so v Sloveniji (57 let), poleg Turčije (53 let), najnižje in najvišje v skandinavskih državah, na Norveškem (65 let), na Danskem (64 let) in na Švedskem (63 let).

Slovenska raziskava javnega mnenja (SJM) izvaja najbolj dosleden niz raziskav, ki odražajo subjektivne ocene zdravja in zdravstvenega varstva na reprezentativnem vzorcu odraslega slovenskega prebivalstva. Te raziskave kažejo na pomembne razlike v subjektivnih ocenah zdravja moških in žensk v Sloveniji, s še večjimi razlikami med različnimi socialno-ekonomskimi kategorijami ženskega prebivalstva. Ocena zdravja je bistveno nižja med ženskami na spodnjem koncu lestvice izobraževanja in dohodka. Ženske tudi dosledno poročajo o več simptomih stresa kot moški, in ta vrzel se s časom povečuje (Malnar in Hafner-Fink 2013).

Zaključek

Naša analiza podatkov o zdravju slovenskega delovno aktivnega prebivalstva kaže, da je njihovo zdravstveno stanje zaznamovano z znatnim povečanjem števila bolniških odsotnosti od leta 2014, stalnim naraščanjem števila nezgod pri delu (poročano) od leta 2013 in majhnim številom prijavljenih poklicnih bolezni. Razloge za slednje, je verjetno pripisati več dejavnikom, katerim skupna osnova je bila odsotnost ustreznega postopka ugotavljanja poklicnih bolezni, ki je marsikaterega delavca, delodajalca in zdravnika odvrnila od odločitve, da vložijo zahtevek za priznanje poklicne bolezni. K naraščajoči bolniški odsotnosti prispeva naraščajoči delež starejših v celotni delovni populaciji, predvsem žensk. Ženske v Sloveniji so skupina delovno aktivnega prebivalstva z večjim povečanjem bolniške odsotnosti, ki se s starostjo povečuje. Ženske v Sloveniji dosledno poročajo tudi o izraziti stopnji delovne intenzivnosti, ki je negativno povezana z njihovim zdravjem. Ženske poročajo tudi o več simptomih stresa kot moški in so izrazito manj optimistične glede svoje prihodnje delovne sposobnosti kot moški, in zdi se, da se ta vrzel s časom povečuje. Za ženska delovna mesta je v večji meri značilna ti. kombinirana izpostavljenost fizičnim in čustvenim obremenitvam hkrati, čemur lahko pripišemo tudi raznolike zdravstvene težave, s katerimi se soočajo.

Viri in literatura

- Boye, K. (2009): Relatively Different? How do Gender Differences in Well-Being Depend on Paid and Unpaid Work in Europe? *Social Indicators Research*, 93 (3): 509–525.
- Čehovin Zajc, J. and Hafner, A. (2020): Gender Differences in Employee Health in Slovenia. *Družboslovne razprave*, 36 (93): 87–107.
- Dobnik, M., Maletič, M. and Skela Savič, B. (2018): Work-related Stress Factors in Nurses at Slovenian Hospitals – A Cross-sectional Study. *Zdravstveno Varstvo*, 57 (4): 192–200.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound) (2017): Sixth European Working Conditions Survey Overview report. Dublin: Eurofound.
- Eurostat (2023): European Occupational Diseases Statistics (EODS). Dostopno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/experimental-statistics/european-occupational-diseases-statistics> , 30.6.2023.
- Inšpektorat Republike Slovenije za delo (IRSD) (2021): Poročilo o delu inšpektorata RS za delo za leto 2020. Ljubljana: IRSD.
- Kanjuo-Mrčela, A. and Ignjatović, M. (2013): Women, Work and Health. *Zdravstveno varstvo*, 52 (2): 137–147.
- Krištofelc, S. (2022): Izkušnje IRSD v zvezi z varnim in zdravim delom starejših delavcev. Dostopno na: <https://projekt-polet.si/gradivo/>, 15.6.2022.
- Lorber, M., Treven, S. and Mumel, D. (2020): Well-being and Satisfaction of Nurses in Slovenian Hospitals: A Cross-sectional Study. *Zdravstveno varstvo*, 59 (3): 180–188.
- Malnar, B. and Hafner-Fink, M. (2013): Thirty Years of Gender Differences in Self-assessed Health. *Zdravstveno varstvo* 52 (2): 99–107.

- Nacionalni inštitut za javno zdravje (2022): Zdravstveni statistični letopis Slovenije 2020. Dostopno na: <https://www.nijz.si/sl/publikacije/zdravstveni-statisticni-letopis-2020>, 5.10.2022.
- OECD (2022): OECD Reviews of Pension Systems: Slovenia, OECD Reviews of Pension Systems, OECD Publishing, Paris. Dostopno na: <https://www.oecd.org/slovenia/oecd-reviews-of-pension-systems-slovenia-f629a09a-en.htm>, 5.6.2023.
- Pravilnik o poklicnih boleznih (Official Gazette of RS, št 25/2023): Dostopno na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2023-01-0456?sop=2023-01-0456>, 27.2.2023.
- Schirle, T. (2010): Health, pensions, and the retirement decision: evidence from Canada. *Can J Aging* 29(4):519–527.
- Schram, J.L, in dr. (2021): The influence of occupational class and physical workload on working life expectancy among older employees. *Scand J Work Environ Health* 47(1):5–14.
- Statistični urad RS (2023): Trg dela. Ljubljana: SURS. Dostopno na: <https://www.stat.si/doc/statinf/07-si-009-1301.pdf>, 12.6.2023.
- Škerjanc, A. and Fikfak. M. D. (2020): Sickness Presence among Health Care Professionals: A Cross Sectional Study of Health Care Professionals in Slovenia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17 (1): 367.
- Tabaj, A., Pastirk, S., Bitenc, Č. and Masten, R. (2015): Work-Related Stress, Burnout, Compassion, and Work Satisfaction of Professional Workers in Vocational Rehabilitation. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 58 (2): 113–123.
- Ule, M. and Kurdija, S. (2013): Self-rated Health among Women and Their Assessment of the Health Care System. *Zdravstveno Varstvo*, 52 (2): 87–98.

- Zakon o delovnih razmerjih – ZDR-1 (Uradni list RS, št. 21/13 z dne 13. 3. 2013)
Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5944>, 20.2.2023.
- Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje (ZPIZ) (2022): LETNO POROČILO 2021. Ljubljana: ZPIZ.
- Zerbo Šporin, D., Kozinc, Ž., Prijon, T. and Šarabon, N. (2021): The Prevalence and Severity of Sick Leave Due to Low Back Disorders among Workers in Slovenia: Analysis of National Data across Gender, Age and Classification of Economic Activities. *Int J Environ Res Public Health*, 19 (1): 131.

SEKCIJA EKONOMIJA IN DRUŽBA

MINEA RUTAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

The economics of rising suicide rates in the United States

Abstract: *Along with increasing life expectancy and improved living conditions, high-income countries have long been characterized by declining suicide rates. The United States, however, seems to be an exception by being one of the few developed high-income countries that have witnessed marked increases in suicide rates in the past three decades. With youth and the middle-aged being primarily affected, the elderly are the only age group that seems to have avoided this worsening trend. In an attempt to explain this phenomenon, we present and critically assess the theoretical framework that has gained the most attention from the scientific community in the past years and that understands the rising suicide rates of the American middle-aged as a result of a complex interplay of economic factors, unique to the current American economic system. We then shortly explore the main methodological objections to this explanation and conclude.*

Keywords: *deaths of despair, rising suicide rates, capitalism, United States, middle age*

The 20th century witnessed remarkable advancements in medicine and technology which enabled better quality of life and new, more effective methods of treating previously incurable or difficult-to-treat diseases in most high-income countries. Over time, following global economic growth, key indicators of progress have improved practically everywhere in the world: decreased extreme poverty and hunger, increased social expenditure, extended life expectancy, reduced mortality rates, decreased morbidity, and major improvements in most health indicators. High-income countries became characterized by linear declines in mortality rates (Leon 2011); since 1933, life expectancy has consistently risen in most high-income countries (Deaton & Case 2020). This immense progress was reflected in declining suicide

rates in most world regions throughout the past century (see Figure 1). This is because when it comes to suicides, along with deaths resulting from smoking, obesity, and accidents, the “economic and social conditions in which people live are generally significantly more important than biology” (Case & Deaton 2020: 25). Indeed, suicide rates decreased throughout the past century almost everywhere in the world (Varnik 2012). In Europe, a downward trend in suicide rates has been observed since the 1980s (Bremberg 2016), and suicide rates have declined in most OECD countries between 1990 and 2010. Specifically, the aggregated suicide rate in 1990 (across all OECD countries) was 18.3 and decreased to 11.9 by 2010. Even in the United States, the average age-adjusted suicide rate decreased throughout most of the 20th century. Currently, no Western European welfare state is among the top ten countries with the highest suicide rates in the world (CDC 2023). The primary catalyst for such a transformation can arguably be attributed to economic progress, which generally benefited individuals across the lower, middle, and upper classes, despite the simultaneous rise in social inequalities. Throughout the 20th century, “people became less likely to die and more likely to thrive” (Case & Deaton 2020: 21).

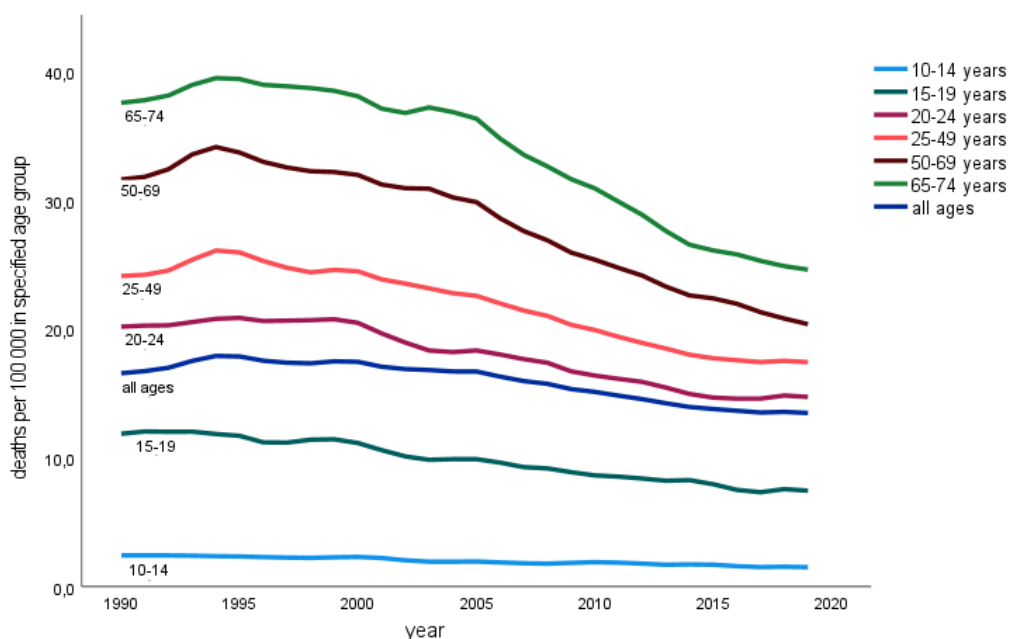

Figure 1: Global suicide rate, per age group, 1990-2019. Source: Global Burden of Disease Study, 2019

Much of the world has kept up with this progress in the 21st century. But in the United States, a disturbing trend of increasing all-cause mortality rate and suicide rates emerged and persisted since the 1990s (see Figure 2). Despite the noticeable decline in global suicide rates over the past 30 years, rates in the United States have increased by 35% since 1999, which has been deemed a "critical public health crisis" (Martinez-Ales et al. 2020). As a result, the United States now has one of the highest suicide rates among other affluent Western countries and one of the lowest life expectancies at birth (Case & Deaton 2020). With its upward trend, the United States stands out as a global exception.

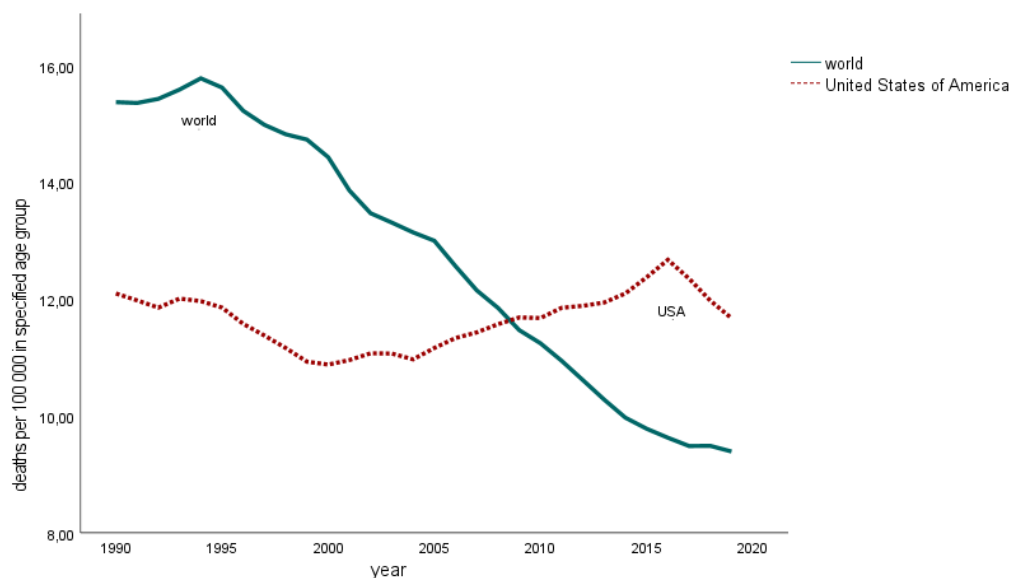

Figure 2: Suicide rate, age-standardized, both sexes, world and United States, 1990-2019

Source: Global Burden of Disease Study, 2019

As apparent from Figure 3, this increase has occurred among the middle-aged and the young, while suicide rates have decreased among the elderly men, who represent the only age group with a decrease (Hedegaard et al. 2020; Curtin et al. 2016). Falling suicide rates of the elderly are to be expected in a high-income developed country such as the US mostly due to the advent of medical advances that enabled a better quality of life and medical treatments in late

age (Martinez-Ales et al., 2022). But how can we explain rising suicide rates among the middle-aged in one of the richest Western developed countries.

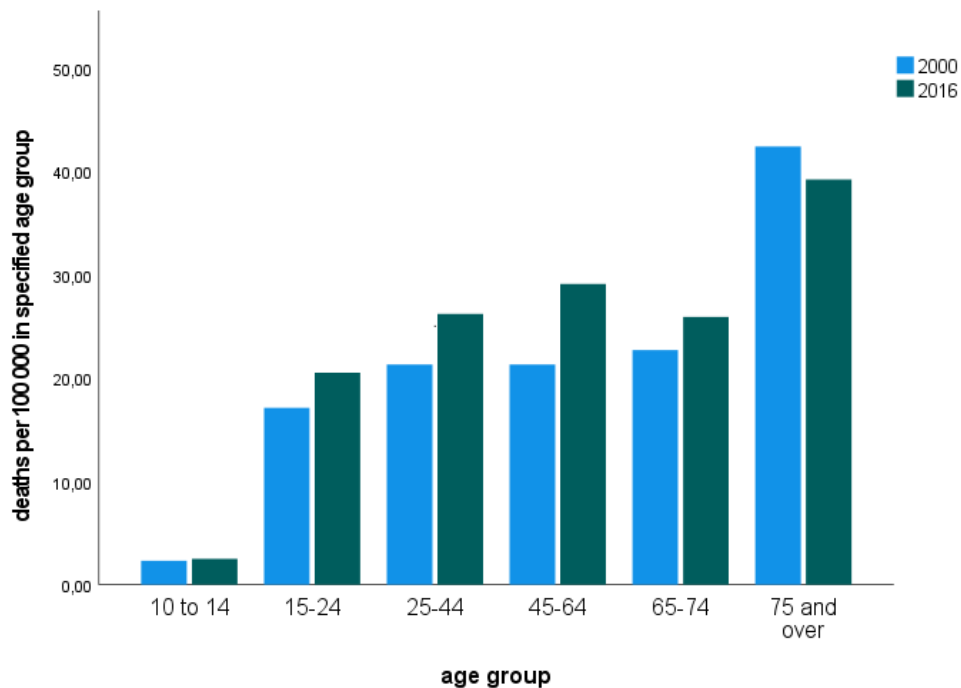

Figure 3: Suicide rate for males, by age group: United States, 2000 and 2016

source: *Global Burden of Disease Study, 2019*

What does the economy have to do with it?

While many studies have recognized the increase in suicide rates among youth and middle-aged Americans, much less is understood about the causes of this rise. In fact, very few comprehensive theoretical frameworks have been elaborated to explain this phenomenon so far. One of the most influential and contested ones is Case and Deaton's (2020) theory that claims increased suicide rates are, along with deaths from drug overdoses and alcohol-related diseases (termed deaths of despair), results of creeping despair among the American middle-aged. They posit that these deaths largely resulted from the American economy's gradual but consistent shift away from aiding less educated people towards the interests of the owners of capital and the educated elite. This has led to an upward redistribution of wealth, arguably

symptomatic of American capitalism as a whole, that generated both a supply and demand side of the problem (King et al. 2022). On the demand side, deaths are understood to have primarily resulted from a combination of long-standing declining economic and social circumstances for the less educated Americans that have occurred in the past decades. Reductions in labour market opportunities and worsening economic conditions, both in terms of stagnant wages, growing inequalities, and a turn away from “good” manufacturing to service jobs, resulted in declining marriage rates, increases in no-marital childbearing, and decreases in community participation (declines in voting, union membership, and church attendance). Declining material disadvantage, then, worked through its effects on family, community, and religion which resulted in worsening living standards and the accompanying social disintegration. When met with an inefficient healthcare system with excessively high medical costs, the *already* distressed lives of white working-class Americans were “fertile ground for corporate greed, a dysfunctional regulatory system, and a flawed medical system” (Case & Deaton 2020: 126). Resulting from a combination of these factors was a rapidly increasing life expectancy gap between the educated top and less educated bottom of the income distribution, whose life span is more than a decade shorter than that of the wealthy (Chetty et al. 2016). Taken together, the rising death rates in general and suicide rates, in particular, are considered prime examples of a unique form of capitalism in the United States that redistributes wealth upwards by restricting competitiveness.

It seems plausible and consistent with some of the empirical evidence that at least one part of the explanation for rising suicide rates lies in the specifically American economic system that is becoming increasingly tilted toward the educated elite and capital and away from the less educated. Multiple problems, however, exist with this theory, a full discussion of which is beyond the scope of this paper. The common ground of most critiques proposed so far is that

while the presented economic explanation *seems* plausible and fits some of the data, that is a far cry from the theory being empirically tested and confirmed. Many questions remain contested or entirely unanswered. For example, it is not clear why the rise in deaths has been concentrated almost solely among white American males but much less in other ethnic groups and among women (Bruhm 2022). Moreover, the described economic changes preceded the rise in deaths for a few decades. And lastly, it seems that while the theory of deaths of despair might explain the increase in deaths resulting from drug overdoses among middle-aged Americans, its explanatory capacity with regard to the rise in suicide rates, is limited. The theory seems to explain more deaths from drug overdoses that characterized the American opioid crisis and much less the deaths from suicide, which constitute only a minor portion of the broader category of deaths of despair. Indeed, the inclusion of suicide-related deaths in the category “deaths of despair” might have been based not so much on empirical grounds or a comprehensive theoretical understanding but rather due to the inherent difficulty of developing a unified theoretical framework for three very different causes of death and consequently a relative lack of attention devoted to mechanisms driving increases in deaths resulting from suicides specifically.

Conclusion

The understanding that suicide is more than an individual tragedy and frequently emerges from societal factors, intricately woven into the fabric of society, has a rich historical legacy, most notably in the foundational contributions to the field of suicidology, as exemplified by Emile Durkheim's seminal work, "Suicide" (1897). On the one hand, then, research of the broader societal causes of deaths of despair is deeply embedded in classical sociological theory. On the other, societal causes of the long-term time trends of deaths of despair as a relatively homogenous social phenomenon have only recently become the subject of thorough, systematic, and highly interdisciplinary empirical investigation. As a result, the most

compelling explanation for this phenomenon remains uncertain, particularly concerning the reasons behind suicide-related deaths (as opposed to the other two causes, deaths from liver disease and opioid overdoses). Until more rigorous empirical studies are conducted, we are left with theoretical speculation and remain uncertain as to what precisely is driving up suicide rates of American young and middle-aged adults. Much additional research is needed to confirm or refute the key connections, address substantial challenges to the model as articulated, and evaluate how well its predictions conform to the data, compared to plausible alternatives (Ruhm 2022).

Regardless of whether this particular theory of rising suicide rates is the correct one, the trend is alarming. Besides increased suicide rates among Americans being a concerning problem on its own, two other issues will become increasingly more prevalent. Firstly, suicide rates, at least among men, tend to generally increase substantially with old age. If these adults already have unprecedented suicide rates now, when they grow old and sick, their overall mortality and suicide rates specifically are expected to further increase, meaning the US might see a reversal of the positive trend of falling suicide rates among the elderly. Secondly, these middle-aged people suffering from despair left behind families with children who are now becoming young adults. This matches the timing perfectly since suicide rates of youth increased significantly since the 2000s and mostly since 2010 (Twenge et al. 2019) – just the time when children of parents who were middle-aged in the 1990s entered their 20s. In short, the period of increased suicide rates among American adults throughout the past two decades is concerning not only in and of itself, but perhaps even more so because of the unforeseen consequences it might have in the decades to come; the despair that drove the increasing suicide rates influenced the future elderly, the young, and the already overburdened and dysfunctional healthcare system. Whether deaths of despair in general and suicide rates specifically will continue to be confined

to the realm of American capitalism or extend to impact other high-income countries, remains uncertain. This uncertainty can only be resolved in the coming decade, emphasizing the critical need for further empirical research to better understand and address this phenomenon.

References

- Bremberg, Sven G. (2017): Suicide rates in European OECD nations converged during the period 1990–2010. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology* 52: 559-562.
- Case, Anne, and Angus Deaton (2020): *Deaths of Despair and the Future of Capitalism*. Princeton University Press.
- Center for Disease Control and Prevention, Fata Injury Reports. Dostopno prek: <https://www.cdc.gov/injury/wisqars/fatal/index.html> (10.7.2023).
- Chetty, Raj, et al. (2016): The association between income and life expectancy in the United States, 2001-2014. *Jama*, 315 (16): 1750-1766.
- Curtin, Sally C., Margaret Warner, and Holly Hedegaard (2016): Suicide rates for females and males by race and ethnicity: United States, 1999 and 2014.
- Durkheim, Émile (1897): *Suicide, a study in sociology*. London: Routledge, 2005.
- Global Burden of Disease Study (2019). Accesible via: <https://vizhub.healthdata.org/gbd-results/> (15.7.2023).
- Hedegaard, Holly, Sally C. Curtin, and Margaret Warner (2020): Increase in suicide mortality in the United States, 1999–2018.
- King, Lawrence, Gábor Scheiring, and Elias Nosrati (2022): Deaths of despair in comparative perspective. *Annual Review of Sociology* 48: 299-317.

- Leon, Andrew C., et al. (2011): Antidepressants and risks of suicide and suicide attempts: a 27-year observational study. *The Journal of clinical psychiatry* 72 (5): 1009.
- Martínez-Alés, Gonzalo, et al. (2022): The recent rise of suicide mortality in the United States. *Annual review of public health* 43: 99-116.
- Ruhm, Christopher J. (2022): Living and dying in America: an essay on deaths of despair and the future of capitalism. *Journal of Economic Literature* 60 (4): 1159-1187.
- Tikkanen, Rosa, and Melinda Abrams (2020): “U.S. Health Care from a Global Perspective, 2019: Higher Spending, Worse Outcomes?”. The Commonwealth Fund. Dostopno prek: <https://www.commonwealthfund.org/publications/issue-briefs/2020/jan/us-health-care-global-perspective-2019> (11.7.2023).
- Twenge, Jean M., et al. (2019): Age, period, and cohort trends in mood disorder indicators and suicide-related outcomes in a nationally representative dataset, 2005–2017. *Journal of abnormal psychology* 128 (3): 185.
- Värnik, Peeter (2012): Suicide in the world. *International Journal of environmental research and public health* 9 (3): 760-771.

“Hey Siri! How is democracy?”*

*Hej, Siri! Kako je z demokracijo?

Povzetek: Prispevek obravnava intersekcije demokracije in (digitalnih) tehnologij, pri čemer je v ospredju ponovno branje teorije opazovalne demokracije (*monitory democracy*), s katero je John Keane demarkiral zadnjo fazo v evoluciji demokracije, ki jo zaznamuje razmah IKT in digitalizacija. Čeprav je Keane v svojih zadnjih prispevkih analiziral tudi na njeno senčno stran, je teorija opazovalne demokracije dober primer optimističnih (tehnofilskih) razlag odnosa med demokracijo in (digitalnimi) tehnologijami, ki so podcenjevale negativne posledice digitalizacije, algoritmizacije in dataizacije. Gre namreč za kontradiktorne procese, ki vodijo v polarizacijo političnih skupnosti in negacijo skupnega, istočasno pa v depolitizacijo in prenos političnega odločanja na nove akterje brez nadzora in odgovornosti.

Ključne besede: demokracija, digitalizacija, depolitizacija, tehnologija, prihodnost

Uvod

V svojem magistralnem delu *The Life and Death of Democracy* John Keane (2009) ugotavlja, da smo priča paradoksalnim in kontradiktornim procesom, ki vodijo v povsem nove modalitete demokracije. Makropolitичne transformacije, s katerimi se je v zahodnih liberalnih demokracijah sprožil proces prenašanja odločanja na povsem nove akterje, predvsem pa razvoj novih tehnoloških možnosti vplivanja na politični proces (Keane govori o t. i. *power-monitoring* napravah), so po Keanu vodili do pojava povsem nove oblike demokracije. Opazovalna demokracija (*monitory democracy*), kot jo opredeli avtor, temelji »na

multiplificiranju in razpršitvi različnih mehanizmov za spremljanje oblasti in sodelovanje v oblasti, tako znotraj 'domačih' vladnih in civilno družbenih aren, kot zunaj njih, v čezmejnih okoljih« (Keane 2008). Opazovalna demokracija pa ne pomeni le povsem novih načinov politične participacije in dinamike političnih procesov, saj so se z razvojem in medsebojnim oplajanjem demokratičnih idej in praks spremenili tudi jezik, institucije in normativni ideali demokracije. Stari kriteriji, kot na primer suverena država, strankarski pluralizem, volitve, tržno gospodarstvo itn., so v tej luči precej zastarele kategorije za razumevanje aktualnih političnih procesov (Keane 2015).

V analizi sprememb in novosti je družboslovje na splošno in še posebej politologija praviloma produciralo optimistične (tehnofilske) razlage odnosa med demokracijo in (digitalnimi) tehnologijami, ki so spregledale negativne posledice digitalizacije, algoritmizacije in dataizacije.¹ Tudi zato smo s precejšnjo zamudo priča natančnejšim obravnavam teh procesov, ki so v digitalni revoluciji sposobne detektirati tudi nastavke za »novi despotizem« (Keane 2018; Keane 2020). Namesto močnih demokracij, ki krepijo svobodo, družbeno in politično enakopravnost, heterogenost, a hkratio inkluzivnost, je digitalizacija prej prispevala k zdrsom v post-demokracijo (Crouch 2004).

V prispevku tako trdimo, da je potrebno razprave o digitalizaciji, algoritmizaciji in dataizaciji umestiti v širši politični kontekst, ki bo razkrival politično posredovanost tehnologij in njihovo vlogo pri ohranjanju oz. spreminjanju političnih razmerij. Implikacije digitalnih tehnologij so namreč različne – od inherentnega potenciala za demokratizacijo, opolnomočenje in vključenost, lahko reproducirajo tudi neenakosti, diskriminacije in izključevanja, ki jih

¹ To niti ne preseneča, saj kot opozarja Frances Fox Piven (2004), se je sodobna politična znanost (*political science*) vedno pogosteje nivelirala na policy znanost (*policy science*) oziroma nekritično, instrumentalno družboslovno raziskavanje.

poznamo iz »off-line« sveta, ob tem pa jih še krepijo ali omogočijo celo nastanek povsem novih.² V bolj poetičnem tonu bi lahko tudi zapisali, da lahko dialektika najnovejših tehnologij in parohialnih identitet prej kot na globalno vas (McLuhan 1964/1994) spominja na Republiko Gilead (Atwood 1985). Procesi digitalizacije, algoritmizacije in dataizacije so praviloma rezultirali v polarizaciji političnih skupnosti in negaciji skupnega, istočasno pa (paradoksalno) v depolitizaciji, saj suspendirajo demokratičen politični proces oz. prenašajo politično odločanje na povsem nove akterje brez političnega nadzora in odgovornosti.

Janusov obraz digitalnih tehnologij

Razprave o digitalnih tehnologijah niso nikoli bile povsem odprte in demokratične, zato ne preseneča, da so tudi tehnologije same praviloma reproducirale neenakosti »off-line« sveta. Zmotne so bile obljube o rešitvah in demokratičnih doprinosih digitalizacije vsakdanjega življenja, saj načrtovanje (kodiranje) algoritmov ni bilo imuno na predsodke, diskriminacije in izključevanja iz fizičnega sveta. Neenakosti so vgrajene v njihove temelje, rezultat pa je njihova (re)produkcija v »online« okolju, zato so teze o »algoritmih zatiranja« povsem upravičene (Noble 2018). V tem pogledu je bila povsem zgrešena tudi predpostavka o sekvenčnosti, po kateri bo uvajanje digitalnih tehnologij vodilo v krepitev demokracij. Kot opozarja Sunstein (2018), je najprej potrebno demokratizirati same algoritme in njihovo kodiranje, ob tem pa zagotoviti tudi podatkovno suverenost (podatki kot javno dobro), ter zagotoviti, da bo tudi sama produkcija, distribucija in raba digitalnih tehnologij transparentna. Šele demokratizirane (digitalne) tehnologije lahko služijo demokratičnim ciljem. Ob tem ne gre pozabiti niti dejstva, da se navkljub iluziji »digitalnega epohializma« (cf. Morozov 2013)

² Naj opozorimo, da gre pri ločevanju »online« in »off-line« sveta zgolj za analitično demarkacijo. Jasno je, da smo priča družbenemu in političnemu »ekosistemu«, kjer oba področja sovpadata, se medsebojno krepi in dopolnjujeta.

ohranja ali celo povečuje (kot na primer v času pandemije covid-19) digitalni prepad (Hargittai 2021).

Procese digitalizacije, algoritmizacije in dataizacije je tako potrebno razumeti kot del širših in daljnosežnejših procesov, ki korenito spreminjajo posameznika, družbo, naše odnose in načine organiziranja, pa tudi temelje demokratičnega političnega procesa. Vse to od nas terja vnovičen in temeljit premislek o tem, kako vzpostaviti povsem nov odnos med življenjem in delom, ustvarjanjem in potrošnjo, in nenazadnje individualnim in skupnostnim. Deficit imaginacije, ki ga nekateri nadomeščajo z grotesknimi rešitvami tehno-utopizma (npr. ideje Elona Muska o kolonizaciji Marsa ali Richarda Bransona o klimatskih napravah za ohlajanje planeta), pri tem ne vplivajo veliko optimizma, saj (digitalne) tehnologije in digitalno revolucijo – boljše digitalno restavracijo – vidijo kot možnost za obrambo obstoječih družbeno-ekonomskih razmerij, ne pa kot zgodovinsko priložnost za njihovo preseganje.

Razumljivo je, da je v tem kontekstu in razmerah vprašanje digitalizacije čedalje bolj določalo naše raziskovalne agende in prioritete, raziskovalno polje pa se je posledično eksponentno krepilo. Ker je sistematičen pregled opravljenih raziskav o političnih vidikih novih digitalnih tehnologij onkraj ciljev in obsega tega prispevka, se naj na tem mestu omejimo zgolj na raziskave, ki so intenzivno proučevale politični potencial digitalnih tehnologij in njihovo vlogo pri redefiniranju državljanstva (Van de Donk in dr. 2004; Garrett 2006; Loader 2008; Staggenborg 2011; Gerbaudo 2012; Collin 2015). V ospredju teh prizadevanj je bila obravnava spreminjajoče se vloge digitalnih medijev v političnih praksah in »repertoarjih sporov« (Tilly 2006), ki jih državljani, še posebej pa mladi, uporabljajo pri vplivanju na oblast. Povedano drugače: ker se načini politične participacije in »repertoarji sporov« razvijajo vzporedno z razvojem tehnologij, so se novejša raziskava osredotočile tudi na »elektronske repertoarje

sporov« (Rolfe 2005), pri čemer so analizirale vlogo, ki jo imajo digitalni mediji ter nove informacijske in komunikacijske tehnologije za državljane in njihove politične odločitve.

Na primeru t.i. »arabske pomladi« med letoma 2010 in 2012 je Gerbaudo (2012: 15) ugotovil, da je bila protagonist kozmopolitska, internetno povezana in IKT vešča mladina oz. *shabab-al-Facebook* (Facebook mladina). Čeprav so razprave o vlogi digitalnih tehnologij v novih politikah zaznamovala povsem izključujoča se branja – tehnološki determinizem proti družbenemu konstruktivizmu – Gerbaudo zagovarja dialektično stališče, ki pripoznava tako tehnološke kot družbene vidike političnih inovacij arabske mladine. Ocenjuje, da so imele digitalne tehnologije pomemben vpliv na najnovejša družbena gibanja in s tem na politični aktivizem mladih, vendar vseeno presega »twitter fetišizem«, saj konstatira, da so npr. družbeni mediji zgolj dopolnjevali obstoječe oblike srečanj in komuniciranja iz oči v oči, niso pa jih nadomestili.³ Če parafraziramo Graeberja, lahko trdimo, da so demokratične prakse mladih sledile horizontalnosti in rizomatičnosti digitalne infrastrukture oz. so bile te imanentni del protiavtoritarnih načel njihovega političnega delovanja (Graeber 2013).

Zaključek: nazaj v prihodnost

Ker je digitalna revolucija vsaj toliko kot s tehnološkimi inovacijami pogojena tudi z družbenimi in političnimi, bi morali sodobno družboslovje odpreti za kreativno spajanje disciplinarno zamejenih teoretskih registrov, kot tudi za pomembne prilagoditve naših kategorialnih in metodoloških arzenalov. Nenazadnje nas te spremembe silijo v širšo transformacijo same logike in vloge družboslovnega raziskovanja, ki bi se moralo primarno ukvarjati z vprašanjem prihodnosti. Ta vidik oziroma aspiracija, ki ga lahko imenujemo tudi

³ Seveda ob tem ne gre spregledati dejstva, da lahko komunikacijo na ravni ulice pogosto iniciira in koordinira ravno mladina na družbenih omrežjih in tam tudi vzpostavi stik z »off-line« deli družbe. Ob tem je razvoj tehnologij tudi vplival na načine, kako se gibanja med seboj povezujejo in naslavljajo družbena vprašanja.

»družboslovje prihodnosti«, bo nujna za soočanje z izzivi prihodnosti in kot taka postaja ključna za naš obstoj – politični in fizični.

»Družboslovje prihodnosti« izhaja iz preproste, a hkrati neskončno zapletene teze, da v obdobju neslutene preobrazbe sveta in političnih (z)lomov, ki jim je priča naša generacija, družboslovna znanost prevzema nalogo za predvidevanje, načrtovanje in vizijo prihodnosti. Tudi zato »družboslovja prihodnosti« ne moremo in ne smemo razumeti v smislu lahkotnih futuroloških ugibanj, kaj še le eshatoloških trditev. Družboslovje lahko ohranja (in okrepi) svojo aktualnost s krepitvijo svoje »futuresološke komponente«, kar vključuje nenehno redefiniranje predmeta raziskovanja, ob tem pa vztrajno premišljevanje temeljnih konceptov ter rekalkibracijo pristopov in metod. Ti namreč lahko v luči novih pogojev in izzivov hitro postanejo zastareli in neuporabni, ko izgubijo stik z dinamiko političnih dogodkov. Pogosto nam ne nudijo več odgovorov na vprašanja, ki si jih zastavljamo oziroma se v najboljšem primeru z njihovo pomočjo lahko ukvarjamo le z reševanjem problemov, ki sploh ne obstajajo več.

Povedano drugače, nove politične prakse, forme in razmerja postajajo (pre)izmuzljive za stare teorije, metode in epistemologije, kar se v akademskem delu pogosto kaže kot »miopija vidnega«, ko se ukvarjamo zgolj in samo z vidnimi in že znanimi političnimi subjektivitetami in praksami, povsem neopažene pa ostanejo nove (Melucci 1989: 44). Ravno na polju tehnoloških prelomov in njihovih učinkov na politične skupnosti potrebujemo sveže teorije in metode za raziskovanje novega političnega terena – tako »online« kot »off-line«.⁴

⁴ Tudi zato mora prihodnje raziskovanje intersekcij demokracije in (digitalnih) tehnologij vključevati tudi analizo procesov de/re-teritorializacije, ki proizvajajo novo »geografijo strateških prostorov« in »novo geografijo centralnosti« (Sassen 2012), kjer sta položaj in vloga države bistveno redefinirani.

Konture njihove digitalne prihodnosti se že izrisujejo v počasni, a vztrajni inhibiciji politike, spodkopavanju političnih skupnosti in same ideje skupnosti/skupnega, ter nenazadnje osnovnih civilizacijskih dosežkov, lahko bi zapisali tudi same spodobnosti. Kot bi pripomnil Jairus Grove (2019), so naše predstave o prihajajoči »divjaški ekologiji« precej zmotne. Ta se ne bo realizirala kot totalen, kataklizmičen dogodek, pač pa prej kot serija singularnih kriz, ki bodo vedno znova poskušale odpraviti politiko in rušiti forme skupnega, da bi celo v zadnjih izdihljajih realizirale izgubljene ideale propadle ekonomske paradigme – tj. rast in profit. Pri tem bodo ravno (digitalne) tehnologije ključno torišče nove politične topografije, ki jo definira antagonizem »moči brez mesta in mesta brez moči« (Castells in Henderson 1987: 7).⁵ Tudi zato nam Saskia Sassen (2012) v analizah novih konfiguracij teritorialnosti in politike zastavlja pomembno, če ne že ključno vprašanje, ki si ga moramo vztrajno ponavljati v naših nadaljnjih raziskovanjih političnih implikacij digitalizacije: *Ali smo sposobni zaznati nastanek novih političnih form že znotraj starih oziroma obstoječih političnih razmer?*

⁵ Manuel Castells je že ob koncu 80ih let prejšnjega stoletja, ob naglem razvoju informacijskih in komunikacijskih tehnologij, ki so omogočile povezovanje mednarodnega gospodarstva v globalna omrežja, pisal o fenomenu, ki ga je poimenoval "moč brez mesta in mesta brez moči" (Castells in Henderson 1987: 7).

Viri in literatura

- Castells, Manuel, in Henderson, Jeffrey (1987): Techno-economic restructuring, socio-political processes and spatial transformation. V J. Henderson in M. Castells (ur.), *Global restructuring and territorial development*: 1–17. London: SAGE.
- Collin, Philippa (2015): *Young citizens and political participation in a digital society: Addressing the democratic disconnect*. New York: Springer.
- Crouch, Colin (2004): *Post-democracy*. Cambridge: Polity.
- Garrett, R. Kelly (2006): *Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs*. *Information, Communication and Society* 9(2): 202–224.
- Gerbaudo, Paolo (2012): *Tweets and the streets: Social media and contemporary activism*. London: Pluto Press.
- Graeber, David (2013): *The democracy project: A history, a crisis, a movement*. New York: Random House.
- Grove, Jairus Victor (2019): *Savage ecology: War and geopolitics at the end of the world*. Durham: Duke University Press.
- Hargittai, Eszter (ur.) (2021): *Handbook of digital inequality*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Keane, John (2008): *Monitory Democracy?*, The ESRC Seminar Series, ‘Emergent Publics’, The Open University, Milton Keynes, 13–14 marec 2008.
- Keane, John (2009): *The Life and Death of Democracy*. New York: W. W. Norton & Company.
- Keane, John (2015): *New Thinking*. V B. Isakhan in S. Stockwell (ur.), *The Edinburgh Companion to the History of Democracy: From Pre-history to Future Possibilities*: 513–524. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Loader, Brian D. (2008): *Social Movements and New Media*. *Sociology Compass* 2(6): 1920–1933.
- Manin, Bernard (1997): *The principles of representative government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McLuhan, Marshall (1964/1994): *Understanding media: The extensions of man*. Cambridge: MIT Press, 1994.
- Melucci, Alberto (1989): *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. London: Hutchinson Radius.
- Morozov, Evgeny (2013): *To save everything, click here: The folly of technological solutionism*. New York: PublicAffairs.
- Noble, Safiya Umoja (2018): *Algorithms of oppression*. New York University Press.
- Piven, Frances Fox (2004): *The politics of political science*. V I. Shapiro, R. M. Smith in Tarek E. Masoud (ur.): *Problems and Methods in the Study of Politics*: 83–105. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rolfe, Brett (2005): *Building and Electronic Repertoire of Contention*. *Social Movement Studies* 4 (1): 65–74.
- Sassen, Saskia (2012): *Cities: A Window into Larger and Smaller Worlds*. *European Educational Research Journal* 11 (1): 1–10.
- Staggenborg, Suzanne (2011): *Social Movements*. New York: Oxford University Press.
- Sunstein, Cass (2018): *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton: Princeton University Press.
- Tilly, Charles (2006): *Regimes and Repertoires*. Chicago: University of Chicago Press.

- Van de Donk, Wim idr. (2004): Cyberprotest: New Media, Citizens and Social Movements. New York: Routledge.

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE

MAJA ZADEL

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

Integracija priseljenih otrok v šolo in odnos med šolo in starši: kako učitelji in drugi šolski delavci vidijo vlogo staršev priseljenih otrok?

Povzetek: *Migracije so se spremenile kvantitativno in kvalitativno, poleg tega pa je večkulturnost naših družb bolj vidna kot v preteklosti. Priseljeni so Drugi, Drugi s kulturo, ki je razumljena kot nekompatibilna z našo in našimi vrednotami; kar še posebej velja za muslimanske priseljence. Pri tem je postalo bistveno tudi vprašanje integracije priseljenih. Šole so primarne institucije, kjer priseljeni otroci stopajo v stik s slovensko družbo, kjer se učijo slovenskega jezika in praks, pa tudi nacionalne ideologije in nacionalnega imaginarija. Šole so primarne institucije integracije. In čeprav državne institucije integracijo opredeljujejo kot dvosmerni proces, je v vsakodnevnih interakcijah velikokrat obravnavana kot nekaj, za kar so odgovorni priseljeni, otroci in njihovi starši. Kako torej učitelji in šolski delavci razumejo integracijo in vidijo vlogo priseljenih staršev? Prispevek predstavlja kvalitativno raziskavo študijo primera, v kateri so bili opravljeni intervjuji s šolskimi delavci ter učenci in dijaki na šestih šolah v Sloveniji.*

Ključne besede: *integracija, priseljeni otroci, družina, šola*

Uvod¹

V današnjem času so migracije postale stalnica – kar sicer lahko rečemo le z nekoliko ironičnim prizvokom: so konstanta, ki se obenem še intenzivira in pospešuje. Priseljujejo se ljudje iz bolj oddaljenih držav, ravno tako se razlogi za preselitev spreminjajo. Če so se še v drugi polovici 20. stoletja v Slovenijo priseljevali predvsem iz takratne Jugoslavije, bodisi kot ekonomski

¹ Članek je objavljen s finančno podporo ARRS podoktorskega projekta »Otrokosrediščni pristop pri integraciji priseljenih otrok: vloga šole pri integraciji glede na aspekt staršev« (Z5-3219).

migranti bodisi kot begunci zaradi vojne na Balkanu na koncu stoletja, je danes slika bolj pestra. Sicer še vedno prevladujejo priseljeni iz Balkanskega območja; leta 2022 je bilo namreč izmed 31.887 priseljenih tujih državljanov, 30.651 iz Evrope, od tega pa 21.331 iz območja nekdanje Jugoslavije² (SURs – Si.Stat).

Šole v Sloveniji se vsakodnevno srečujejo s kulturnimi, verskimi in drugimi raznolikostmi – čeprav so seveda realnosti posameznih šol zelo različne. Šole se razlikujejo tako po količini priseljenih kot njihovi sestavi, različni pa se tudi načini spopadanja z izzivi priseljevanja, vključevanja in poučevanja priseljenih učencev in dijakov ter njihovimi starši. Kakor ugotavljata Lucija Dežan in Mateja Sedmak (2020), se šole, ki že dlje časa del večkulturnega in medkulturnega okolja ter so v preteklosti bile vključene v projekte ozaveščanja o medkulturnosti, pridobivanja medkulturnih kompetenc in senzibilnosti do medkulturnih tem ter spopadanja z integracijo priseljenih otrok, boljše spopadajo z izzivi raznolike družbe (Dežan in Sedmak 2020: 556–570). Nadalje, čeprav so na nacionalni ravni smernice, ki pokrivajo področje integracije priseljenih otrok, dobro zasnovane in se lotevajo ključnih izzivov, so navsezadnje le – smernice, ki niso ne obvezujoče ne finančno podprte, vsaj dolgoročno ne (Dežan in Sedmak 2020). Raznih medkulturnih in integracijskih pristopov se posledično praviloma lotevajo šolski delavci s senzibilnostjo do medkulturnih tem in izzivov.

Po drugi strani pa so šole institucionalni prostori, institucije nacionalne države, celo primarni ideološki aparat države, če sledimo Althusserju (2000), v katerih se banalni nacionalizmi (Billig 1995) kreirajo in reproducirajo. Banalni nacionalizmi so namreč vsakodnevni opomniki, ki nas opominjajo ne le, da živimo v svetu nacionalnih držav, temveč nacije in nacionalne

² Pri tem jih največ prihaja iz Bosne in Hercegovine (11.421), sledijo priseljeni iz Kosova (5.181), Srbije (2.800), Severne Makedonije (1.771) in Hrvaške (723). Vendar je leta 2022 bilo tudi 6.271 priseljenih iz Ukrajine, 623 iz Ruske federacije in 850 iz Azije (SURs – Si.Stat).

subjekte tudi reproducirajo (Billig 1995: 6). Ker pa gre za vsakodnevne majhne opomnike, ki so onkraj našega zavedanja, jih skoraj ne opazimo – »kot brenčanje oddaljenega prometa« (Billig 1995: 94). Šola lahko tako kot institucionalni prostor države vzpostavlja in reproducira družbene moči in neenakosti (Bourdieu 2004; Mencin Čeplak 2012). Šole so institucije, kjer so učitelji praviloma predstavniki večinskega prebivalstva in predstavljajo avtoriteto – celo avtoriteto legitimirano od oblasti (Čepič in Vogrinčič 2003, 315). So prostori legitimacije nacionalne države in določene nacije, v primeri Slovenije slovenske nacije. Šola kot institucija je torej nacionalno uokvirjena in pomembna institucija narodotvorja (Čepič in Vogrinčič 2003; Lappalainen 2006; Fox & Miller-Idriss 2008). Šolska snov je izrazito naciocentrična, še posebej pri predmetih, kot so recimo zgodovina, geografija, etika in državljska vzgoja itd., kjer so Drugi, tujci specifično uokvirjeni. Čepič in Vogrinčič (2003) na primer ugotavljala, da je podoba tujca v učbeniku za 8. razred zgodovine, »povezana z nekaterimi kot-da-samoumevnimi predpostavkami, ki v seštevku sestavijo pozitivno predstavo o nas samih (Slovencih), obenem pa utrjujejo stereotipe, ki drugemu, na katerega se nanašajo, onemogočajo vsakršno reprezentacijo, drugačno od te, ki mu je bila podeljena, in ki je predvsem negativna ali celo negativna per se« (Čepič in Vogrinčič 2003, 314). Pomembno vlogo pa ima tudi celoten šolski sistem, ki zrcali kulturo države (Lappalainen 2006; Millei 2019). Tako je že šolski koledar prilagojen »slovenski kulturi«. V njem se namreč izražajo tako šolske počitnice kot drugi prazniki in pouka prosti dnevi, ki so namenjeni komemoraciji dogodkov in oseb, ki so pomembni za slovensko nacijo oziroma slovensko identiteto. Komemorativni dogodki, čeprav so pouka prosti dnevi, prispevajo k oblikovanju »nacionalne enotnosti (Skey 2006).

V šoli pa se nenazadnje izraža tudi vsakdanja nacionalnost (ang. *everyday nationhood*), torej vsakdanja družbena reprodukcija nacije, s katerimi praksami in diskurzi ljudje osmišljajo svoj družbeni svet (Antonsich 2016, glej tudi Fox & Miller-Idriss 2008). Nacionalnost je namreč

vpletena v naše vsakdanje življenje in deluje »tik pod površjem« (Fox 2017). Pri tem pa ne smemo pozabiti, da šolski izobraževalni sistem še vedno stoji na premisi o homogeni nacionalni skupnosti. Potreben pa je bil poseben splet okoliščin in veliko vloženega napora, da se je ideja o homogeni kulturi sploh oblikovala (Bauman 2013 [2004]; Verdery 1990; 1996 [1994]); Anderson 2003 [1983]; Hobsbawm 2007 [1990]; Gellner 2008 [1983]; Greenfeld 1992). Vloga izobraževanja pri teh procesih je nezanemarljiva. Nacionalni jezik je nenazadnje tudi ta, ki se ga učimo v šoli, v njem je podajana učna snov, je uradni jezik komuniciranja na šoli. Nacionalno uokvirjen izobraževalni proces omogoča tudi oblikovanje nacionalnih identitet – sam koncept identitete pa vključuje dva nasprotna koncepta, in sicer koncept istosti in koncept razločevalnosti (Ule 2000); identiteta je mogoča če obstajajo »drugi«, »oni«, ki niso »mi« (Praprotnik (1999); Mencin Čeplak (2003)), kar dobi posebno dimenzijo, ko je ta drugi ravno tako del izobraževalnega procesa, ko naj bi postal del »naše« družbe – se integriral.

Slovenija se deklarativno opredeljuje kot država z integracijsko politiko, ki jo izpostavlja tudi v uradnih dokumentih – in to eksplicitno kot dvosmeren proces (Strategija Vlade RS na področju migracij (2019)), ki pa predvideva tudi prilagajanje družbe gostiteljice (Bešter 2007; Bešter 2009; Zavratnik Zimic 2004; Zavratnik 2011), čeprav je marsikdaj videti, da gre bolj za razumevanje skladno z modelom gostujočih delavcev (Bešter 2007). Floya Anthias in Cathie Lloyd multikulturalizem, ko »dominantna skupina znotraj države določa pogoje participacije manjšinskih etničnih skupin, obenem pa je dialog omejen in o samih premisah se ni mogoče pogajati«, imenujeta liberalni multikulturalizem (Anthias & Lloyd 2002: 12). Liberalni multikulturalizem, kot ugotavlja Lappalainen (2006), pa je izključevalna praksa, ki zadeva tako priseljene otroke kot njihove starše. Obenem tudi integracijski okvir, ki temelji na ideji monokulturnih nacionalnih držav z asimilacijskimi predpostavkami in ne dopušča uvida tako v širše razmere migracij kakor pomembnosti drugih kultur, spodbuja »deficitarno razmišljanje«

(ang. *deficit thinking*). Tak miselni okvir predpostavlja, da so priseljeni (oziroma manjšinski) učenci in njihovi starši sami krivi za slabe šolske dosežke, saj naj bi 1.) učenci vstopili v izobraževalni proces brez normativnega kulturnega znanja in veščin ter 2.) starši ne cenijo in podpirajo izobraževanja svojih otrok (Yosso 2005: 75).

Metodologija

Predstavljeni empirični rezultati izhajajo iz raziskave, opravljene med šolskim osebjem v okviru projekta »Otrokosrediščni pristop pri integraciji priseljenih otrok: vloga šole pri integraciji glede na aspekt staršev«, ki je bila opravljena na treh osnovnih in treh srednjih šolah v Sloveniji.³ Med oktobrom 2022 in junijem 2023 je bilo opravljenih 31 intervjujev s šolskim osebjem (učitelji, profesorji, svetovalne delavke, specialne pedagoginje itd.). Namen je bil pridobiti vpogled v zaznave, stališča in mnenja šolskega osebja, vključno s pristopi, ukrepi in celotnim procesom integracije priseljenih otrok v šolsko okolje in odnos med šolo in starši priseljenih otrok.

Kako šolsko osebje vidi integracijo priseljenih otrok in vlogo staršev

Predstavljeni rezultati predstavljajo izsledke raziskave na šestih slovenskih šolah in čeprav so vse v Sloveniji, se precej razlikujejo med seboj⁴ in vsaka šola predstavlja poseben primer. Usmerjenost in odnos šole lahko določa vodstvo, vsekakor pa je videti tudi, da so znotraj posamezne šole lahko prisotna učitelji z različnimi stališči – učitelji in drugi šolski delavci so heterogena skupina. Velikokrat so tudi izrazili skrb za priseljene otroke:

³ Predstavljeni so rezultati, ki so bili opravljeni z učitelji v šestih šolah v Sloveniji. Poleg tega je raziskava vključevala tudi intervjuje z učenci na šestih šolah v Sloveniji, pa tudi intervjuje z učenci in šolskim osebjem na dveh šolah na Danskem, Španiji in Avstriji, ki na tem mestu niso predstavljeni.

⁴ Poleg seveda logične dihotomije med osnovnimi in srednjimi šolami, je tudi velika razlika med posameznimi osnovnimi šolami in posameznimi srednjimi šolami.

Ker, kakšne stiske morajo tej otroci doživljati, mislim ... [...] Zelo stresne situacije, že to da se selijo, potem pa še pride v drugo okolje, hrana je drugačna, ljudje smo drugačni, potem pa še ne razume nič in ni to dobro, da jih takoj dajo v šolo, ni. (učiteljica razrednega pouka, osnovna šola)

Ne glede na to, pa so integracijo lahko videli kot asimilacijo in izrazito uokvirjali problem skladno z deficitarnim razmišljanjem:

Če so starši podporni, kar nekaj jih je, veliko pa jih ni, ker se niti ne želijo, ne vem, imamo tu otroke, ki so v srednji šoli, pa imajo mlajše sorojence pa mama še zdaj ne zna slovensko »dober dan« reč. Tako bom rekla, tam, kjer so starši podporni, pa hodijo na tečaje, pa se trudijo, pa hodijo v šole, tam komunikacija lepo steče, lahko tudi otroci so uspešni, tam kjer pa nočejo, ali ne smejo, saj ne vemo, pač potem ni, ne. Niti v šoli ne morejo tako blesteti, če ko pride iz šole ob enih, potem posluša pač svoj materni jezik cel dan, ne. (učiteljica razrednega pouka, osnovna šola)

Videti pa je tudi drugačne pristope, predvsem šole, kjer se aktivno spopadajo z integracijo ter so že dlje časa vključeni v projekte medkulturnosti. Izrazito poudarjajo pomen dobrih in spoštljivih odnosov in sodelovanje s starši:

To je, glejte, to je dejansko prvi stik in seveda ... jaz jih nekako razumem, da smo mi ali pa jaz, na tej poziciji, prva uradna oseba, ki jo srečajo, in seveda, je zelo pomembno, da prijazno odreagiramo, da jim ponudimo nek občutek, da so sprejeti, da so dobrodošli, da bomo na voljo za kakršne koli težave, ki se bojo pojavljale v šolskem prostoru, mnogokrat tudi izven šolskega prostora, tako da jaz pomagam glede na vse te izkušnje, ki jih imam, pomagam ne samo učencem oz. otrokom, ampak tudi staršem, pri reševanju vseh drugih ... vprašanjih. Pri centru za socialno delo, zdravstvena zavarovanja, pač vse sorte. V glavnem obrnejo se, pa bi rekel zaradi tega, ker začutijo nek topel odnos, pa če že, ne vem, da vi ne delate na tem, pa vseeno da vprašamo to, to, to pa to. (svetovalni delavec, osnovna šola).

Mi, seveda, da delamo, ogromno naredimo, delamo na odnosu, predvsem, veva, da v šoli danes, več ali manj, kar lahko naredimo, je z odnosom. In probamo graditi odnos, *fairplay*, torej jaz naj opravim svoje delo, dam, naredim vse, kar lahko, sem spoštljiv, že v tem, da pridem pripravljen na pouk, torej, dam možnost, spoštujem okolja, iz katerih prihajajo tej posamezniki, poskušam vključiti vsebine, ki so njim blizu, ampak

na koncu koncev, kljub vsemu temu, včasih imaš na drugi strani nekoga, ki noče in v takem primeru tega ne moreš. (učitelj geografije, osnovna šola)

Namesto zaključka

Migracije spreminjajo našo vsakdanjost. In čeprav tudi raziskave v slovenskem prostoru ilustrirajo kulturno mešanost in hibridnost (sicer predvsem obmejnih območij) (Jurić Pahor 2012; Milharčič Hladnik 2015; Sedmak in Zadel 2015; Zadel 2020), pa se »naša realnost« in občutenje le-te v veliki spreminja z migracijami in procesi drugačenja v zadnjih desetletjih: osamosvojitve Slovenije in demoniziranje prebivalcev nekdanje Jugoslavije (Gornik 2019; Bajt 2016a; Bajt 2016b) ter t. i. begunsko krizo, kar je ksenofobne in islamofobne občutke še ojačala, kjer družbeno klimo sooblikujejo tudi mediji, ko tudi novičarski diskurz islamofobijo »simbolno vpisuje 'Evro-Islam razcep' v samo središče družbe« (Pušnik 2017: 148). Pričujoča raziskava kaže, da šolsko osebje vidi svojo vlogo zelo različno in zelo različno pristopa k integraciji otrok in odnosu z njihovimi starši. Po eni strani lahko prepoznajo naporen položaj priseljenih otrok, po drugi strani pa, kakor ugotavljata Yosso (2005) in Bajt (2016b) pa odgovornost za integraciji pripisujejo otrokom in njihovim staršem. Če nekateri šolski delavci prepoznajo vlogo šole in šolskih delavcev v tem procesu, pa je odgovornost vendarle večinoma individualizirana in na strani teh, ki so se v Slovenijo preselili; sistemske rešitve pa so navadno spregledane. Šolsko osebje navadno sicer prepozna pomene, ki so jih imeli pretekli projekti, ki so premoščali ovire ob prihodu priseljenih otrok v šolsko okolje (in opozarjajo na problematično projektno financiranje), vendar redko uvidijo druge sistemske možnosti integracije – kot bi skladno z dvosmerno opredelitvijo integracije tudi vloga države (ki samo sebe tudi imenuje država gostiteljica (!)) lahko bila bolj prisotna.

Viri in literatura

- Althusser, Louis (2000): Izbrani spisi. Ljubljana: Založba /*cf.
- Anderson, Benedict (2003 [1983]): Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Anthias, Floya in Lloyd, Cathie (2002): Introduction: fighting racism, defining the territory. V Anthias, F. In Lloyd, C. (ur): Rethinking anti-racisms from theory to practice: 1–21. London: Routledge.
- Antonsich, Marco (2016): The “everyday” of banal nationalism - ordinary people’s views on Italy and Italian. *Political Geography*, 54: 32–42.
- Bajt, Veronika (2016a): Nacionalizem kot paranoja. *Časopis za kritiko znanosti*, 44 (266): 48–60.
- Bajt, Veronika (2016b): Who »belongs«?: migration, nationalism and national identity in Slovenia. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 76: 49–66
- Bauman, Zygmunt (2013 [2004]): Identity: Conversations with Benedetto Vecchi. Cambridge, in Malden: Polity Press.
- Bešter, Romana (2007): Model integracijske politike v odnosu do drugih modelov imigrantskih politik. *Razprave in gradivo*, 53–54: 116–137.
- Bešter, Romana (2009): Pravni okvir, relevanten za integracijo migrantov v Sloveniji. *Razprave in gradivo*, 58: 160–195.
- Bourdieu, Pierre (2004): Oblike kapitala. V Adam, F. in Tomšič, M.(ur): Kompendij socioloških teorij: 311–322. Ljubljana: Študentska založba.
- Dežan, Lucija in Sedmak, Mateja (2020): Policy and practice: the integration of (newly arrived) migrant children in Slovenian schools. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia*, 30, (4): 559–574.

- Billig, Michael (1995): *Banal Nationalism*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Čepič, Mitja in Ana Vogrinčič (2003): Tujec in tuje v učbenikih: Kritična diskurzivna analiza izbranih primerov iz učbenika zgodovine. *Teorija in praksa*, 40 (2): 313–334.
- Fox, John E. (2017): The edges of the nation: a research agenda for uncovering the taken-for-granted foundations of everyday nationhood. *Nations and Nationalism* 23 (1): 26–47.
- Fox, John E. in Cynthia Miller-Idriss (2008): »Everyday nationhood«. *Ethnicities*, 8 (4): 536–563.
- Gellner, Ernest (2008 [1983]): *Nations and Nationalism*. Ithaca, New York: Cornell Paperbacks.
- Greenfeld, Liah (1992): *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Gornik, Barbara (2019): The Dark Side of the Moon: Nationalism, Human Rights, and the Erased Residents of Slovenia. *Nationalities Papers*, 43 (3): 477–491.
- Hobsbawm, Eric J. (2007 [1990]): *Nacije in nacionalizem po letu 1780: Program, mit in resničnost*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Jurić Pahor, Marija (2012): Čezmejni in transkulturni imaginarij: Alpsko-Jadranski prostor v kontekstu njegovega zamišljanja in o(d)smišljanja. *Annales, series historia et sociologia*, 22 (2): 409–424.
- Lappalainen, Sirpa (2006): Liberal multiculturalism and national pedagogy in a Finnish preschool context: inclusion or nation-making. *Pedagogy, Culture & Society*, 14 (1): 99–112.
- Mencin Čeplak, Metka (2003). *Političnost diskurzov o identiteti*. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 13 (1): 29–38.

- Mencin Čeplak, Metka (2012): The Individualisation of Responsibility and School Achievement. *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review* , 48 (6): 1093–1114.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2015): Kultura mešanosti v nacionalnem in migracijskem kontekstu. *Annales, series historia et sociologia*, 25 (1): 171–182.
- Millei, Zsuzsa (2019): Pedagogy of nation: A concept and method to research nationalism in young children's institutional lives. *Childhood*, 26 (1): 83–97.
- Praprotnik, Tadej (2009): »Identiteta in performativnost«. *Monitor ISH*, 11 (1): 55–70.
- Pušnik, Maruša (2017): Dinamika novičarskega diskurza populizma in ekstremizma: moralne zgodbe o beguncih. *Dve domovini*, 45: 137–152.
- Sedmak, Mateja in Zadel, Maja (2015): (Mešane) Kulturne identitete: konstrukcija in dekonstrukcija. *Annales, series historia et sociologija*, 25 (1): 155–170.
- Skey, Michael (2006): 'Carnivals of Surplus Emotion?' Towards an Understanding of the Significance of Ecstatic Nationalism in a Globalising World. *Studies in Ethnicity and Nationalism, Special Issue: Nations and their Pasts*, 6 (2): 143-161.
- Strategija Vlade RS na področju migracij (2019). Dostopno prek: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MNZ/SOJ/STR17072019.pdf> (20. 7. 2023).
- SURS – Si.Stat: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/Data/05N3121S.px/>
- Ule, Mirjana (2000): *Sodobne identitete: V vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Verdery, Katherine (1990): The Production and Defence of 'the Romanian Nation', 1900 to World War II. V Fox, R. G. (ur): *Nationalist Ideologies and the Production of National Cultures*, American Ethnological Society Monograph Series, Number 2: 81–111. Arlington: American Anthropological Association.

- Verdery, Katherine (1996 [1994]): Ethnicity, nationalism, and state-making: Ethnic groups and boundaries: past and future. V Vermeulen, H. in Govers, C. (ur): The anthropology of ethnicity: Beyond »Ethnic Groups and Boundaries«: 33–58. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Yosso, Tara J. (2005): Whose cultural capital? A critical race theory discussion of community cultural wealth. *Race Ethnicity and Education*, 8 (1): 69–91.
- Zadel, Maja (2020): Transkulturalnost v objemu nacionalizma. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Annales ZRS.
- Zavratnik Zimic, Simona (2004): More than foreigners, Less than Citizensk. *Migrants and Their Membership in the Enlarged EU. Etniškumo studijos / Ethnicity studies*, 114–123.
- Zavratnik, Simona (2011): Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 33: 55–71.

ROK SMRDELJ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Komunikacijska razmerja na družbenem mediju X (Twitterju) v obdobju migrantske »krize« v Sloveniji

Povzetek: *Danes se komuniciranje in informiranje o aktualnih družbeno-političnih temah odvija v digitalni medijski sferi. Z namenom prikaza strukturire sodobne spletne javne razprave v prispevku obravnavamo komunikacijska razmerja na družbenem mediju X (nekdanjem Twitterju) med migrantsko »krizo« v letih 2015–2016 v Sloveniji. Na podlagi analize socialnih omrežij in kritičnih študijev diskurza ugotavljamo, da ima »levo« politično omrežje največ članov, »desno« politično omrežje pa je najvplivnejše in najdejavnije, saj so njegovi člani ustvarili največ objav. Politiki, množični mediji, novinarji in javno znane osebe so med najvplivnejšimi uporabniki. Večina objav temelji na diskriminatornem diskurzu s poudarkom na varnostnem razumevanju migracij. Naša raziskava je eden redkih in razmeroma celovitih vpogledov v digitalno spletno migracijsko razpravo v Sloveniji.*

Ključne besede: *migrantska »kriza«, Twitter, analiza socialnih omrežij, kritične študije diskurza, desnica*

Uvod

Prakse komuniciranja in informiranja o aktualnih družbeno-političnih temah se danes odvijajo v digitalni medijski sferi. Osrednja arena javnih razprav so družbeni mediji, ki omogočajo pridobivanje in hitro širjenje informacij. Eden takšnih je X (v času raziskave se je imenoval Twitter), ki je v primerjavi z bolj priljubljenim Facebookom bolj odprt za javnost (objave lahko spremljamo, tudi če nismo prijavljeni uporabniki) (Jesenšek in dr. 2021). Poleg tega je v osnovi namenjen družbeno-političnim razpravam ter manj vzpostavljanju in ohranjanju družabnih dinamik tako kot Facebook (Verweij 2012: 682). Twitter je tudi pomembno sredstvo za

politično komuniciranje (Chadwick 2017), poleg tega pa je pogost vir informacij v poročanju množičnih medijev (Moon in Hadley 2014).

Z namenom, da prikažemo, kako je strukturirana javna razprava na družbenem mediju X (Twitterju), v prispevku analiziramo omrežje retvitov na temo migrantske »krize« v Sloveniji. Osredinjamo se na dinamično dogajanje, v katerem so prav družbeni mediji zagotavljali najbolj ažurne informacije o hitro spreminjajočem se dogajanju na tako imenovani balkanski migracijski poti (Lecheler in dr. 2019).

Teorija: model hibridnega medijskega sistema in neoliberalizacija digitalne medijske sfere

Teoretsko se naslanjamo na model hibridnega medijskega sistema, ki tematizira tehnološke spremembe v medijski sferi kot posledica pojava digitalne spletne komunikacije, ki ni samo preobrazila množičnih medijev, ampak je pripomogla tudi k uveljavitvi družbenih medijev (Chadwick 2017). V luči tehnoloških sprememb se osredinjamo na koncept »omrežja«, ki opisuje način, kako so uporabniki povezani med sabo na družbenih medijih. V digitalni medijski sferi komunikacija ni enosmerna od sporočevalca do naslovnika, ampak so uporabniki družbenih medijev hkrati pošiljatelji in prejemniki sporočil. To vodi v nastanek kompleksnih komunikacijskih interakcij. Te si lahko grafično predstavljamo kot omrežje, sestavljeno iz točk (ang. *nodes*) in povezav med njimi (ang. *edges*) (Lindgren 2017).

Spremembe v digitalni medijski sferi pa niso samo tehnološke, ampak tudi družbene. Neoliberalizacija medijske sfere v 70. in 80. letih 20. stoletja v Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike (Harvey 2005) je okrepila deregulacijo in komercializacijo množičnih medijev, kar je povzročilo porast koncentracije in centralizacije lastništva medijev (Baker

2007). Transnacionalne korporacije so postale osrednji medijski akterji, ki izvajajo nadzor nad precejšnjim deležem informacijskih virov in obvladujejo najbolj razširjene družbene medije (Fuchs 2021), katerih informacijske in komunikacijske prakse usmerjajo uporabniško prilagojeni algoritmi, ki so za širšo javnost neopazni (Beyes 2022) in vodijo v nastanek »filtrirnih mehurčkov«, majhnih zaprtih skupin enakomislečih uporabnikov. Podobno tudi »odmevne komore« krepijo obstoječa prepričanja med uporabniki in ustvarjajo občutek potrditve in strinjanja (Onitui 2021). Poleg tega se neoliberalizirana medijska sfera sooča z datafikacijo javne sfere (Splichal 2022), naraščajočo družbeno polarizacijo (Bennett in Livingston 2020), pojavom »astroturfinga« (Chan 2022), širjenjem dezinformacij in lažnih novic (Fraga-Lamas in Fernández-Caramés 2020) ter apropiacijo digitalnih komunikacijskih orodij s strani »desnih« populističnih političnih akterjev (Pajnik 2023).

Koraki izdelave omrežja retvitov

Na podlagi vzorca 2.051 uporabnikov in 13.189 retvitov,¹ objavljenih med 1. septembrom in 31. decembrom 2015, ko je bil prihod migrantov v Slovenijo najštevilčnejši (Vlada Republike Slovenije 2016), smo na osnovi principa »od-do« izdelali povezave med uporabniki. »Od« predstavlja uporabnika, ki je ustvaril objavo, »do« pa je uporabnik, ki je objavo retvital. »Od-do« povezave smo uvozili v program Gephi,² v katerem smo dobili 8.449 »edinstvenih povezav« (Hansen in dr. 2020). »Edinstvena« povezava označuje povezavo med dvema uporabnikoma ne glede na to, kolikokrat je en uporabnik retvital objave drugega uporabnika.

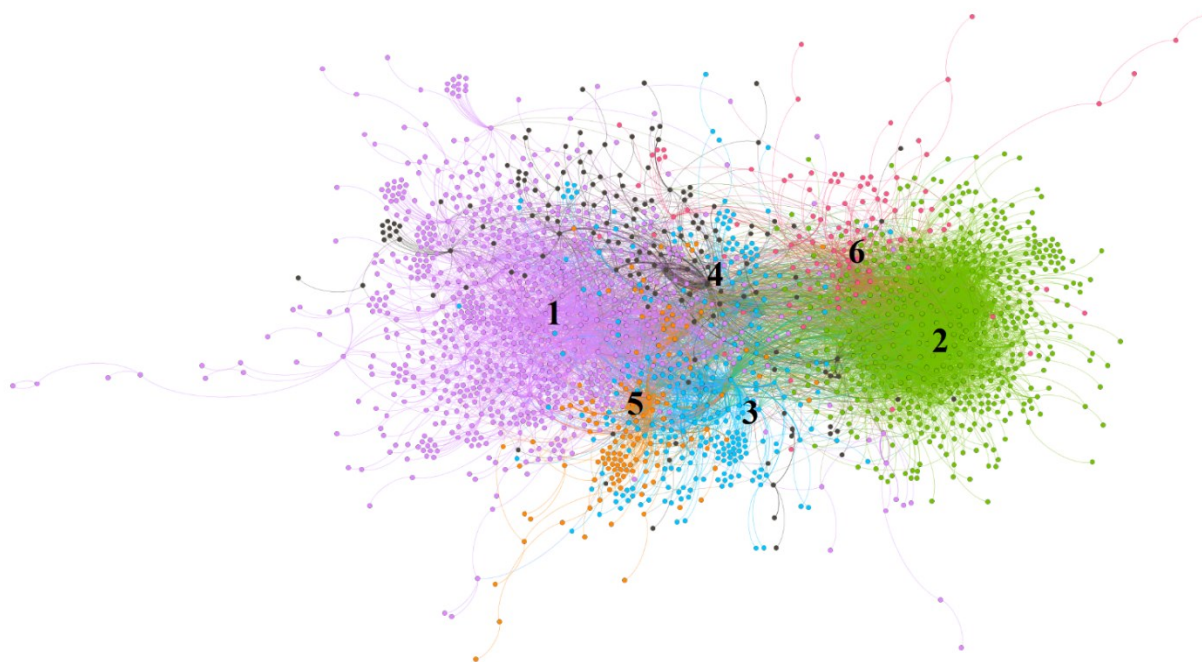
¹ Podatke smo pridobili 25. aprila 2021 prek spletnega vmesnika Twitter API v sodelovanju z dr. Urošem Godnovom z Inštituta za kakovost podatkov, d.o.o. Zajeli smo vse objave v slovenskem jeziku med 1. septembrom in 30. decembrom 2015, ki vsebujejo najmanj enega od naslednjih ključnikov in/ali najmanj eno od naslednjih besed oziroma njenih delov: »#begunci«, »#migranti«, »#begunskakriza«, »#migrantskakriza«, »#ilegalnimigranti«, »#ilegalci«, »#prebežniki«, »#ŽičnaOgraja«, »begun-«, »migra-«, »prebežni-«, »ilegal-« in »azil-«.

² Pri delu s programom Gephi smo sodelovali z Luko Jesenškom, ki nam je pomagal pri vizualizaciji omrežja retvitov in določitvi skupnosti s pomočjo algoritma Louvain.

Na primer, uporabnik A je petkrat retvital objave uporabnika B – imamo pet retvitov, vendar samo eno »edinstveno« povezavo.

Ko smo ustvarili »edinstvene« povezave med uporabniki, smo s pomočjo algoritma Louvain³ preverili, ali je mogoče določiti posamezne skupnosti v omrežju retvitov. Uporabljeni algoritem je prepoznal 46 skupnosti. Večina izmed njih ni pomembnih, saj jih sestavlja le nekaj uporabnikov (na primer dva). Zato smo se omejili na šest največjih skupnosti, v katere je vključenih 92 % vseh uporabnikov, ki tvorijo celotno omrežje retvitov. Vizualizacija omrežja šestih največjih skupnosti, ki jo sestavlja 1.884 točk (uporabniki) in 8.168 »edinstvenih« povezav, je prikazana spodaj (Slika 1).

³ Algoritem Louvain, ki so ga razvili Blondel in dr. (2008), temelji na odkrivanju skupnih komunikacijskih povezav med uporabniki v omrežju. Uporabniki, ki medsebojno komunicirajo pogosteje, so razvrščeni v isto skupnost. Uporabniki, ki so umeščeni v posamezno skupnost, običajno komunicirajo tudi z uporabniki zunaj svoje skupnosti, vendar pa je komunikacija z uporabniki iz iste skupnosti pogostejša kot komunikacija z uporabniki iz preostalih skupnosti.

Slika 1: Vizualizacija omrežja šestih največjih skupnosti

Analiza omrežja retvitov

Skupnost 1 (vijoličasta barva) sestavljajo različne javne osebe, za katere je mogoče reči, da predstavljajo »levo«⁴ usmerjeno omrežje, ki je kritično do negativnega in enoznačnega opisovanja migrantov. Skupnost 2 (zelena barva) predstavlja omrežje politične stranke SDS. Skupnost 3 (modra barva) se nanaša na omrežje televizijske hiše POP TV, Skupnost 4 (črna barva) pa zajema javno neznane uporabnike, ki lahko predstavljajo »lažno« javnost ali pa zgolj navadne, anonimne državljane. V Skupnosti 5 (oranžna barva) prevladujejo uporabniki, povezani s takratno vladno stranko SMC in časopisom Večer. V Skupnosti 6 (roza barva) najdemo uporabnike, povezane s politično stranko NSi.

»Desno« politično omrežje (Skupnost 2, zelena barva) je ustvarilo skoraj dvakrat več retvitov kot »levo« politično omrežje (Skupnost 1, vijoličasta barva), čeprav ima skoraj dve petini manj

⁴ Politična usmeritev omrežja je bila določena na podlagi politične usmeritve najvplivnejših uporabnikov v posamezni skupnosti. Njihov seznam je dostopen v avtorjevi doktorski disertaciji (Smrdelj, 2022), v kateri je tudi podrobneje obravnavana problematika določitve politične usmeritve uporabnikov v digitalni medijski sferi.

uporabnikov kot Skupnost 1. To kaže na načrtno in organizirano rabo Twitterja s strani »desnice«. Iz vizualizacije na Sliki 1 je viden učinek fragmentacije omrežja, saj uporabniki iz Skupnosti 1 ne komunicirajo s Skupnostjo 2 in obratno. Gosta gruča zelenih točk ponazarja hermetičnost Skupnosti 2, saj na njenem območju ne najdemo točk druge barve, torej uporabnikov iz preostalih skupnosti, kar pomeni, da komunicirajo predvsem med sabo in zelo malo z uporabniki iz preostalih skupnosti. Taka praksa nakazuje na pojav »odmevne komore«. Skupnost 2 je torej najbolj zaprta vase, hkrati pa so njeni uporabniki ustvarili največ retvitov. Skupnosti 2 je najbližje Skupnost 6 (roza barva), ki predstavlja omrežje politične stranke NSi.

Nasprotno pa uporabniki iz preostalih skupnosti pogosteje medsebojno komunicirajo, zaradi česar so prisotni sledovi pluralizacije omrežja. Iz Slike 1 je razvidno, kako se barve, značilne za Skupnosti 1, 3, 4, 5 in 6, ponekod medsebojno prepletajo. Na primer, modre točke (Skupnost 3) opazimo tudi na območju, kjer prevladujejo oranžne točke (Skupnost 5) in črne točke (Skupnost 4).

Na podlagi analize največkrat retvitanih tvitov⁵ v posameznih skupnostih ugotavljamo, da prevladujejo različni diskurzi o migrantih. Za Skupnost 1 so značilne objave, ki temeljijo na preseganju negativnih stereotipov o migrantih, v Skupnosti 2 pa prevladujejo vsebine, za katere je značilen diskriminatoren diskurz s poudarkom na varnostnem razumevanju migracij. Fragmentacija omrežja, ki je na Sliki 1 najizrazitejša v primeru Skupnosti 1 in 2, je torej prisotna tudi na ravni prevladujočih diskurzov v obeh skupnosti, zato v njunem primeru govorimo o polarizaciji. Nasprotno pa se v preostalih skupnostih hkrati pojavljajo pozitivni in negativni načini obravnave migrantov.

⁵ Analiza najbolj retvitanih tvitov je bila opravljena v avtorjevi doktorski disertaciji (Smrdelj, 2022). Zaradi prostora je v prispevku ne povzamemo.

Razprava

Prevlado »desnice« in odsotnost parlamentarne »levice« ter drugih družbenih skupin (na primer nevladnih organizacij ali strokovnjakov), ki lahko ponudijo »alternativne« interpretacije migrantskega dogajanja onkraj »strankarskih« pogledov (Luthar 2017), je mogoče pojasniti s strukturnimi premiki v parlamentarni politiki v zadnjih nekaj desetletjih. »Desna« politična agenda postaja središče legitimne javne razprave, »leva« pa je iz razprave vse bolj izrinjena. To se najbolj očitno kaže v tem, da je politični diskurz, ki je bil pred pol stoletja pojmovan kot »socialdemokratski« (na primer diskurz, ki propagira boj za javno zdravstvo, javno šolstvo, delavske pravice in na splošno osnovne človekove pravice), danes označen kot »radikalen«, »socialistični«, »komunistični«, itd., predvsem s strani »desnih« političnih elit, ki zaradi vse večje legitimne pozicije v okviru javne razprave uspešno vsiljujejo lastno definicijo političnega antagonizma »levo« vs. »desno«. Zgodovinsko gledano je k marginalizaciji »leve« politične agende pripomogla asimilacija socialdemokratskega diskurza z neoliberalno vizijo družbenega razvoja, ki je bila prevzeta iz »desne« politične agende (Dolar 2021).

Ker »leva« agenda postaja vse bolj izrinjena iz okvira legitimne javne razprave na področju parlamentarne politike, njeno vlogo vse bolj prevzemajo civilnodružbena gibanja in iniciative. »Leva« agenda postaja del nevladnega sektorja, parlamentarna politika pa je vse bolj prihranjena za »desno« agendo. Marginalizacija »leve« parlamentarne politike znotraj okvira legitimne javne razprave na področju parlamentarne politike je preslikana tudi v migracijsko razpravo na Twitterju, v kateri so predstavniki »levih« političnih strank odsotni (na primer takratna stranka Združena levica). V migracijski razpravi na Twitterju so simbolno mesto »leve« politične opcije namesto parlamentarnih političnih strank prevzele različne javno znane osebe, ki so umeščene v Skupnost 1.

Razloge za prevlado »desnice« je mogoče iskati tudi v medijski logiki Twitterja, katere temeljna značilnost je kratkost objav. Kratke objave ne omogočajo argumentirane in izčrpne razprave na posamezno temo, ampak so »strukturna« priložnost za vzpostavljanje in širjenje diskriminatornih diskurzivnih praks, ki ne potrebujejo dolge, izčrpne razlage, in so v splošnem značilne za pojmovanje migracij na »desnici« (Pušnik 2017). »Desno« politično omrežje strateško uporablja Twitter za širjenje svojih političnih stališč, druge družbene skupine (na primer nevladne organizacije, strokovnjaki, »leve« politične stranke, »levi« mediji) pa ne sodelujejo v razpravi, saj jim medijska logika Twitterja ne zagotavlja enakih strukturnih priložnosti za razpravo o stališčih, ki jih zastopajo. Tudi ko promigrantski uporabniki poskušajo sodelovati v razpravi na Twitterju, tvegajo, da postanejo tarče sistematičnih orkestriranih diskreditacij s strani »desnice«. Zaradi zoženja razprave na poglede o migracijah, ki jih zagovarja »desno« usmerjeno politično omrežje, ima Twitter negativne posledice za sodobno digitalno medijsko sfero.

Zaključek

V prispevku smo proučevali komunikacijska razmerja na Twitterju v obdobju migrantske »krize« 2015–2016 v Sloveniji. Ugotovili smo, da je »levo« politično omrežje največje po številu članov, »desno« politično omrežje pa je najvplivnejše in najdejavnije. Naša raziskava je pomembna zato, ker je eden redkih in razmeroma celovitih vpogledov v digitalno spletno razpravo na temo migracij v Sloveniji.

V prihodnje bi lahko na primeru novejših tem (na primer ukrajinski begunci v kontekstu trenutne rusko-ukrajinske vojne) preverili, kdo prevzema simbolno vlogo parlamentarne politične »levice« na družbenem mediju X (nekdanjem Twitterju) – so to še vedno javno znane osebe in predstavniki nevladnih organizacij ali pa so se »leve« politične stranke začele

dejavnije vključevati v razpravo? Analizo socialnih omrežij bi bilo smiselno dopolniti z izvedbo intervjujev, prek katerih bi lahko proučevali razloge, zaradi katerih predstavniki parlamentarne politične »levice« in »progresivnih« družbenih gibanj niso bolj organizirano vključeni v razpravo na Twitterju.

Viri in literatura

- Baker, C. Edwin (2007): *Media Concentration and Democracy: Why Ownership Matters*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bennett, Lance, in Livingston, Steven (2020): *A Brief History of the Disinformation Age Information Wars and the Decline of Institutional Authority*. V L. Bennett in S. Livingston (ur.): *The Disinformation Age: Politics, Technology, and Disruptive Communication in the United States*: 3–40. New York: Cambridge University Press.
- Beyes, Timon (2022): *Staying with the Secret: The Public Sphere in Platform Society*. *Theory, Culture & Society*, 39 (4): 111–127.
- Blondel, Vincent D., in dr. (2008): *Fast unfolding of communities in large networks*. *Journal of Statistical Mechanics: Theory and Experiment*, 10: P10008.
- Chadwick, Andrew (2017): *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Chan, Jovy (2022): *Online astroturfing: A problem beyond disinformation*. *Philosophy & Social Criticism*.
- Dolar, Mladen (2021): *Mladen Dolar: 'Če bi zgoj ohranjali vrednote, ne bi imeli ne Trubarja ne Kosovela'*. *Primorske novice*, 25. 6. 2021. Dostopno prek: <https://www.primorske.si/2021/06/24/mladen-dolar-ce-bi-zgoj-ohranjali-vrednote-ne-bi> (24. 7. 2023).

- Fraga-Lamas, Paula, in Fernández-Caramés, Tiago M. (2020): Fake News, Disinformation, and Deepfakes: Leveraging Distributed Ledger Technologies and Blockchain to Combat Digital Deception and Counterfeit Reality. *IT Professional*, 22 (2): 53–59.
- Fuchs, Christian (2021): *Social media: a critical introduction*. Los Angeles: Sage.
- Hansen, Derek L., in dr. (2020): Twitter: Information flows, influencers, and organic communities. *Analyzing social media networks with NodeXL: insights from a connected world*: 161–178. Cambridge (Massachusetts): Morgan Kaufmann.
- Harvey, David (2005): *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Jesenšek, Luka, in dr. (2021): Struktura slovenske politične razprave na Twitterju ob volitvah v Evropski parlament. *Teorija in praksa*, 58 (1): 49–71.
- Lecheler, Sophie, in dr. (2019): Setting the Agenda for Research on Media and Migration: State-of-the-Art and Directions for Future Research. *Mass Communication and Society*, 22 (6): 691–707.
- Lindgren, Simon (2017): *Digital media and society*. London: SAGE Publications.
- Luthar, Breda (2017): Begunci in “Odmevi”: epistemologija konvencij. *Dve domovini*, 45: 153–168.
- Moon, Soo Jung, in Hadley, Patrick (2014): Routinizing a New Technology in the Newsroom: Twitter as a News Source in Mainstream Media. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 58 (2): 289–305.
- Onitiu, Daria (2021): Fashion, filter bubbles and echo chambers: questions of privacy, identity, and governance. *Law, Innovation and Technology*, 14 (2): 395–420.
- Pajnik, Mojca (2003): Poročanje medijev o marginaliziranih skupinah. *Socialno delo*, 42 (2): 87–94.

- Pušnik, Maruša (2017): Dinamika novičarskega diskurza populizma in ekstremizma: moralne zgodbe o beguncih. *Dve domovini*, 45: 137–152.
- Smrdelj, Rok (2022): Konstrukcija begunske krize v Sloveniji z vidika hibridnega medijskega sistema. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Splichal, Slavko (2022): *Datafication of Public Opinion and the Public Sphere: How Extraction Replaced Expression of Opinion*. London, New York: Anthem Press.
- Verweij, Peter (2012): Twitter links between politicians and journalists. *Journalism Practice*, 6 (5–6): 680–691.

Socialno podjetništvo kot orodje za integracijo beguncev in prosilcev za azil v slovensko družbo

Povzetek: *V prispevku je predstavljen kratek pregled socialnega podjetništva v Sloveniji na podlagi ugotovitev študije OECD, pri čemer so izpostavljene ključne pomanjkljivosti in omejitve. Kljub temu, da je koncept socialnega podjetništva relativno nov, se je število socialnih podjetij po sprejetju zakonske podlage 2011 iz leta v leto povečevalo, zadnjih pet let pa stagnira. Možnosti, ki jih ponuja socialno podjetništvo za zaposlovanje in uspešno vključevanje beguncev v družbe prihoda, je obravnaval nedavno zaključen projekt REInSER («Ekonomska integracija beguncev prek socialnega podjetništva»), ki je identificiral tri dobre prakse. Glede na ugotovitve, se begunci kot posebej ranljiva skupina pri svojem vključevanju spopadajo s številnimi ovirami, prav tako pa se socialno podjetništvo pri nas šele razvija, kar je precej povezano z odsotnostjo sistemsko urejenega podpornega okolja.*

Ključne besede: *socialno podjetništvo, zakon, integracija, begunci, zaposlovanje*

Oris stanja na področju socialnega podjetništva

Socialna podjetja, ki jih snovalci politik, kot ugotavlja nedavna študija OECD¹ (2022), izvedena v Sloveniji, vse bolj aktivno podpirajo, so pomemben dejavnik zaposlovanja in razvoja podeželja ter regij. V Sloveniji so prizadevanja za razvoj socialnega podjetništva dosegla vrhunec leta 2011², ko je bil sprejet Zakon o socialnem podjetništvu (ZSocP). V letu

¹ Med leti 2020 in 2021 je Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (v nadaljevanju: OECD) izvedla poglobljeni pregled politik na pobudo Ministrstva za gospodarski razvoj in tehnologijo ter pripravila poročilo z naslovom Spodbujanje socialnega podjetništva in razvoj socialnih podjetij v Sloveniji, ki je bilo objavljeno marca 2022.

² Zakon o socialnem podjetništvu (Uradni list RS, št. 20/11, 90/14 – ZDU-II in 13/18).

2018 je bil spremenjen tako, da je širše opredelil možne deležnike z različnimi pravnoorganizacijskimi oblikami. Pri tem ZSocP opredeli socialno podjetništvo kot: *»trajno opravljanje podjetniške dejavnosti s proizvodnjo in prodajo proizvodov ali opravljanjem storitev na trgu, kjer ustvarjanje dobička ni glavni cilj podjetniške aktivnosti, temveč glavni cilj predstavlja doseganje socialnih oziroma družbenih učinkov«.*

OECD v svoji študiji prav tako poudarja dejavnike, ki omejujejo razvoj socialnega podjetništva in socialnih podjetij v Sloveniji. Za začetek velja omeniti zmedo glede razumevanja pojmov socialno podjetje, socialno podjetništvo, socialna ekonomija in socialne inovacije. Slovenija ima sicer dolgo in bogato tradicijo številnih različnih oblik socialnih podjetij, vendar pa med splošno javnostjo ni ustrezne ozaveščenosti o njihovem obstoju in namenu delovanja. V času družbenih sprememb po razpadu Jugoslavije, sta pojma »socialno podjetništvo« (s poudarkom na »socialnem«) in »socialna ekonomija« dobila negativen prizvok, zlasti v javnosti. Pojem "socialno" se je začel povezovati s "socialističnim" in kasneje s "socialnim" v povezavi s sistemom socialnega varstva, zlasti v obdobju gospodarske krize. Kot ugotavlja Rihter (2018), so v času, ko je bila Slovenija še del Jugoslavije, »vsa podjetja imela vsaj nekatere značilnosti socialnega podjetja« (npr. demokratično upravljanje v obliki samoupravljanja; krepitev družbene blaginje), vendar z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991 in posledično s prehodom na tržno usmerjeni model »so bili ti cilji do neke mere zapostavljeni kot dediščina socialističnega obdobja, ki je nosila številne negativne lastnosti, ki jih je bilo treba kolektivno zavrniti in čim prej opustiti« (Rihter 2018: 288). Rakar in Kolarič (2019) podobno ugotavljata, da obstajajo določene politične konotacije glede socialnopodjetniških diskurzov, vendar je po njihovem mnenju »socialno podjetje« nov koncept.

Nasprotno pa številni (zlasti tuji) avtorji že od nekdaj povezujejo »socialno« v »socialnem podjetništvu« s pozitivnim družbenim ciljem, učinkom ali spremembo (glej npr. Mair,

Robinson in Hockerts 2006), čemur sledijo tudi pravnoformalne opredelitve slovenske zakonodaje (Svet za socialno ekonomijo 2022).

Kljub temu, da je koncept socialnega podjetništva relativno nov in posledično še ne dovolj razvit, se je število socialnih podjetij po sprejetju zakonske podlage iz leta v leto povečevalo, zadnjih pet let pa stagnira, tako po skupnem številu registriranih socialnih podjetij kot tudi po številu na novo registriranih (OPSI 2023). Po sprejetju zakona leta 2011 je Slovenija uvedla nov uradni izraz: socialno podjetje. Socialno podjetje ni edinstvena pravna oblika, temveč poseben status, ki prinaša določene ugodnosti. Po podatkih za leto 2022 je bilo v Sloveniji registriranih 260 socialnih podjetij, ki so sestavljena iz različnih pravnih oblik: društev, zasebnih zavodov, zasebnih podjetij, zadrug itd. V Sloveniji je že pred letom 2011 obstajalo veliko organizacij, ki so delovale po načelih socialnega podjetništva, predvsem zavodi in zadruge, pa tudi invalidske organizacije s posebnim statusom za zaposlovanje oseb. Iz tega izhaja, da okolje socialnega podjetništva sestavljajo socialna podjetja *ex-lege* (pridobila dodatni status) in *de facto* (delujejo kot socialna podjetja vendar so brez uradnega statusa) (Rakar in Kolarič 2019).

Vrsta organizacije	Število enot – vse	Število enot s statusom socialnega podjetja
Klasična podjetja	69.076	33
Društva	22.793	65
Zasebni zavodi	3.443	97
Ustanove	237	2
Zadruga	408	63
Skupaj	95.957	260

Tabela 1: Število pravnih oseb v Sloveniji in število pravnih oseb s statusom socialnega podjetja v letu 2022 (Vir: AJPES – Poslovni register Slovenije in OPSI 2022)

Po razpoložljivih statističnih podatkih iz tabele 1 socialna podjetja ex-lege predstavljajo majhen odstotek vseh organizacij, kar je povezano z več različnimi dejavniki. Prvič, javni sektor v Sloveniji v večini zagotavlja posebne storitve, ki jih običajno izvajajo socialna podjetja, kot so osebne socialne storitve ali delovna integracija. Drugič, 'zavodi' in 'zadruga' so izvzete iz zahteve po registraciji kot socialna podjetja. Tržne dejavnosti v teh dveh pravnih oblikah dovoljuje zakon, ki ureja njihovo pravno ureditev. Tretji razlog je pomanjkanje podpore socialnemu podjetništvu; status socialnega podjetja dejansko nalaga dodatne birokratske omejitve. Po mnenju več deležnikov v okviru študije OECD (2022) je zakon iz leta 2011 privabil manj podjetij in/ali organizacij, ki so jih pritegnile gospodarske spodbude, kot je možnost dostopa do programov financiranja EU. Čeprav je bil namen spremembe zakona iz leta 2018 okrepiti podjetniško razsežnost socialnih podjetij, je uvedba popolnoma

nepridobitnega delovanja³ običajno najbolj podjetne subjekte, to so zadruga in invalidska podjetja, odvrnila od tega, da bi se registrirali kot socialna podjetja (Evropska komisija 2019).

Tudi OECD v svoji študiji izpostavlja kot slabost predvsem razdrobljenost institucionalnega in pravnega okvira za socialna podjetja ter omejeno medsebojno povezanost podpornega okolja, ki predstavljata omejitve pri nadaljnjem razvoju. Njihovo uspešnost prav tako ovira omejen dostop do finančnih sredstev ter javnih in zasebnih trgov.

Socialno podjetništvo kot orodje za integracijo beguncev

Socialna ekonomija, kamor sodi tudi socialno podjetništvo, ustvarja delovna mesta, hkrati pa daje prednost (ranljivim) ljudem in lokalnim skupnostim, družbenim problemom in okolju. Akcijski načrt Evropske unije poudarja tudi komplementarno vlogo socialne ekonomije politikam držav za vključevanje mladih in prikrajšanih skupin – vključno z osebami z migrantskim ozadjem – na trg dela in v družbo na splošno (Evropska komisija 2021). Ob upoštevanju tega ne preseneča, da je znotraj enega od štirih stebrov »Akcijskega načrta za integracijo in vključevanje 2021–2027« Evropske komisije iz leta 2020 v okviru zaposlovanja omenjena tudi socialna ekonomija. Socialna ekonomija – poleg organizacij civilne družbe, izobraževalnih ustanov in drugih ter migrantov samih – igra ključno vlogo pri spodbujanju družbene kohezije in izgradnji vključujoče družbe. Socialna ekonomija lahko namreč pripomore k oblikovanju močnih partnerstev za učinkovitejši integracijski proces in spodbuja sodelovanje in srečevanje z družbo gostiteljico (Evropska komisija 2020).

³ Uvedba popolnoma nepridobitnega delovanja je bila edini način, da se NVO s statusom prostovoljne organizacije omogoči, da zaprosijo za pridobitev statusa socialnega podjetja (OECD 2022, 34).

Kljub izpostavljenim izzivom v slovenskem nacionalnem kontekstu dobre prakse iz tujine kažejo, da je lahko socialno podjetništvo orodje za integracijo, zlasti ranljivih skupin, med katere sodijo begunci in prosilci za azil. Čeprav po slovenski zakonodaji⁴ begunci prosto dostopajo na trg dela, prosilci za mednarodno zaščito pa pridobijo pravico do dostopa po devetih mesecih od vložitve prošnje za mednarodno zaščito, jim je zaposlitev večkrat onemogočena (Nabergoj in Regvar 2021). V praksi se namreč spopadajo s sistemskimi in praktičnimi ovirami, kot so jezikovne ovire, kulturne razlike, pomanjkanje potrdil o izobrazbi, pomanjkanje delovnih izkušenj, zdravstvene težave, diskriminacija, strukturna neravnovesja na trgu dela in pomanjkanje zaupanja delodajalcev (glej Vončina in Marin 2019; Bezec in Gombač 2023). Ena večjih težav je tudi ta, da banke tujcem, kljub direktivi EU, ki določa, da ima vsakdo pravico do osnovnega osebnega računa, ne želijo odpreti osebnega bančnega računa, brez njega pa se ti ne morejo zaposliti. Tako se tujci pogosto znajdejo v začaranem krogu, kar onemogoča njihovo vključevanje v družbo.

Možnosti, ki jih ponuja socialno podjetništvo za zaposlovanje in uspešno vključevanje beguncev v družbe prihoda, je obravnaval nedavno zaključen projekt REInSER (»Ekonomska integracija beguncev prek socialnega podjetništva«) financiran s strani Interreg ADRION Programa 2014–2020, med osrednjimi cilji projekta pa je bil razvoj integracijskih politik (transnacionalne strategije in akcijskega načrta) na področju ekonomskega vključevanja beguncev. Čeprav se ti kot posebej ranljiva skupina spopadajo s številnimi ovirami, so bile v okviru projekta REInSER v Sloveniji identificirane tri dobre prakse. Ugotovilo se je, da se pri nas socialno podjetništvo šele razvija, kar je precej povezano z odsotnostjo sistemsko urejenega podpornega okolja. Tako je večina tovrstnih projektov nastala kot rezultat posameznih podjetniških pobud znotraj bolj inovativnih (nevladnih) organizacij. V tem pogledu velja

⁴ Zakon o mednarodni zaščiti (Uradni list RS, št. 16/17).

izpostaviti Skuhno, ki so jo razvili v nevladnih organizacijah Zavod Global in Zavod Voluntariat skupaj s priseljenci, živečimi v Sloveniji⁵. V podjetniško dejavnost so vključili tako priseljence iz Afrike, Azije in Južne Amerike kot tudi begunce in prosilce za azil, cilj pa je bil slovenskim prebivalcem s kulinariko predstaviti druge kulture. Tako Skuhna ni zgolj restavracija, ampak v okviru svojih storitev in glede na pridobljena finančna sredstva ponuja še različne kulturne programe, ki so dodana vrednost dejavnosti.

V okviru projektnih aktivnosti, v katere so bili vključeni relevantni deležniki, se je izkazalo, da je velika težava pri integraciji beguncev prek socialnega podjetništva projektna narava dela, saj to pomeni časovno in finančno omejenost posameznih iniciativ in programov. Organizacije, ki delujejo v okviru socialnega podjetništva, zaradi odsotnosti sistemsko zagotavljenega trajnejšega modela namreč niso ustrezno finančno podprte pri svojih dejavnostih. To pa pomeni, da dobre prakse žal niso vzdržne in se posledično končajo s prenehanjem (potrebnega) financiranja.

Sklep

Socialno podjetništvo je torej še ne dovolj znana oblika podjetništva, ki s svojimi proizvodi in storitvami ustvarja družbeno korist. Ključna značilnost tovrstnih podjetij je v delovanju, s katerim pripomorejo k inovativnemu reševanju socialnih, gospodarskih, okoljskih in drugih družbenih vprašanj ter pri tem zagotavljajo delovna mesta in socialno vključenost ranljivih skupin kot so begunci in prosilci za azil. Osrednja razlika med klasičnimi in socialnimi podjetji

⁵ Poleg Skuhne sta bili kot dobri praksi identificirani še dve iniciativi: Razkrite roke in Migrantour. Projekt Razkrite roke je bil namenjen skupini žensk, živečih na Jesenicah – priseljenkam iz Bosne in Hercegovine, Makedonije in Kosova, ki so jih v Slovenijo pripeljale različne življenjske zgodbe, naključja ter razmere v domovini. Slovenski Migrantour pa je z migranti, ki spremljajo »turiste« na ogledih Ljubljane, del evropske mreže Migrantour, ki ponuja alternativne medkulturne urbane sprehode.

je v namenu ustanovitve, saj se socialno podjetje ne ustanavlja zgolj za pridobivanje dobička, temveč predvsem za trajno opravljanje dejavnosti s pozitivnimi družbenimi učinki.

Na podlagi opravljenega pregleda stanja in ugotovitev v okviru projektnih aktivnosti REInSER so precej velika razhajanja med pravicami, ki jih v Sloveniji imajo osebe s priznano mednarodno zaščito (status begunca ali subsidiarne zaščite) in dejansko prakso njihovega zaposlovanja. Kljub temu, da se begunci kot posebej ranljiva skupina pri svoji integraciji soočajo s številnimi ovirami, so bile v okviru REInSER projekta v Sloveniji identificirane tri dobre prakse vključevanja beguncev preko socialnega podjetništva. Dejstvo je, da se pri nas socialno podjetništvo in socialne inovacije šele razvijajo, kar je v veliki meri povezano z odsotnostjo sistemsko urejenega podpornega okolja in ustreznih finančnih spodbud za socialna podjetja.

Viri in literatura

- AJPES (2022): Register poslovnih subjektov.
- Babič Karolina in Dabič Perica Staša (2018): Aplikativna analiza stanja na področju socialne ekonomije v Republiki Sloveniji (s smernicami za pripravo dolgoročne Strategije razvoja socialne ekonomije v Sloveniji 2019-2029 ter Programom kratkoročnih ukrepov - Akcijski načrt 2019-2020). Dostopno prek: http://socialnaekonomija.si/wp-content/uploads/Analiza_stanja_na_podrocju_socialne_ekonomije_v_Sloveniji.pdf (22.7. 2023).
- Bez nec, Barbara in Gombač, Jure (2023): New migration policies and innovative practices. Slovenia between bordering and inclusion, Innovation: The European

Journal of Social Science Research, 36(2), 250-265, DOI:

10.1080/13511610.2022.2071240.

- Evropska komisija (2019): Social enterprises and their ecosystems in Europe. Updated country report: Slovenia, Publications Office of the European Union, Luxembourg. Dostopno prek: <https://europa.eu/!Qq64ny> (22.6 2023).
- Evropska komisija (2020). Action plan on Integration and Inclusion 2021–2027. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2020) 758 final.
- Evropska komisija (2021). Building an economy that works for people: an action plan for the social economy. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2021) 778 final.
- Mair, Johanna, Robinson, Jeffrey, in Kai Hockerts (ur.) (2006): Social Entrepreneurship. Palgrave Macmillan London.
- Nabergoj, Miha, in Regvar, Urša (2021): Country report: Slovenia. PIC (Legal Centre for the Protection of Human Rights and the Environment) and edited by ECRE. Dostopno prek: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2022/05/AIDA-SI_2021update.pdf (22.7.2023).
- OECD (2022): Boosting social entrepreneurship and social enterprise development in Slovenia: In-depth policy review. OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Papers, 2022/02, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/8ea2b761-en>.
- OPSI - Odprti podatki Slovenije (2023): Podatki.gov.si. <https://podatki.gov.si/>.
- Svet za socialno ekonomijo (2022): Strategija razvoja socialne ekonomije za obdobje 2022–2032 – Osnutek.
- Rakar, Tatjana in Kolarič, Zinka (2019): Social enterprises and their ecosystems in

Europe, country report Slovenia. <https://doi.org/10.2767/203806>.

- Rihter, Liljana (2018): Social Entrepreneurship in Slovenia: An Opportunity for Sustainable Development? *Revija za socialnu politiku*, 25 (3): 285–302. DOI: 10.3935/rsp.v25i3.1492.
- Vončina Brigita in Marin Nina (2019): What issues do refugees face in integrating into labour markets? Evidence from Slovenia. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 25(1):101-112.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o socialnem podjetništvu (2018). Uradni list RS, št. 13/18. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7175>.
- Zakon o mednarodni zaščiti (2016). Uradni list RS, št. 16/17. Dostopno na: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7103>.

LUCIJA DEŽAN

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

Šolsko (psihološko) blagostanje priseljenih mladih na primeru šestih evropskih držav

Povzetek: *V prispevku predstavljamo, kako šolsko okolje preko medosebnih odnosov in pedagoških metod sooblikuje šolsko (psihološko) blagostanje priseljenih mladih. Vzorec zajema 700 priseljenih mladih, ki obiskujejo osnovno ali srednjo šolo v šestih evropskih državah; Avstriji, Sloveniji, Španiji, na Danskem, Poljskem in v Združenem kraljestvu (ZK). Rezultati kažejo, da priseljeni mladi zaznavajo višje ravni sprejetosti s strani pedagoškega osebja kakor vrstniške skupine. Razlike v samooceni šolskega blagostanja so opazne tudi na ravni držav; v državah, ki imajo daljšo zgodovino priseljavanja, je šolsko blagostanje priseljenih mladih praviloma boljše kakor v državah, ki imajo manj izkušenj s priseljenjskimi tokovi. Rezultati kažejo, da sta za šolsko blagostanje priseljenih mladih ter njihovo uspešno integracijo ključna predvsem dva ukrepa; vzpostavljanje izpolnjujočih medosebnih odnosov ter upoštevanje načel medkulturne pedagogike.*

Ključne besede: *priseljena mladina, šolsko blagostanje, medkulturna pedagogika, integracija, migracije*

Uvod¹

Psihološko blagostanje je eden izmed ključnih kazalnikov (poleg npr. znanja jezika, učnega uspeha in občutka pripadnosti) za ocenjevanje uspešnosti vključevanja² priseljenih mladih v

¹ Raziskava je bila finančno podprta v okviru projekta št. 822664 (*MiCREATE – Otroci priseljenci in priseljenjske skupnosti v spreminjajoči se Evropi*) na Inštitutu za družboslovne študije Znanstveno-raziskovalnega središča Koper (projekt je sofinancirala Evropska unija v sklopu raziskovalnega programa Obzorja 2020) ter v okviru programske skupine št. P6-0279 (*Mejna področja: območja kulturnega in družbenega sobivanja v dobi tveganja in ranljivosti*) na Inštitutu za filozofske in religijske študije Znanstveno-raziskovalnega središča Koper, ki jo financira ARIS (*Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije*).

² V tem prispevku vključevanje oz. integracijo razumemo kot proces, v katerem ljudje, ki se priselijo v novo državo, postanejo del družbe, hkrati pa je to tudi proces naselitve, interakcije z državo prihoda in družbenih sprememb, ki sledijo migraciji (Penninx in Garcés-Mascareñas 2016).

družbo. Glede na aktualne trende priseljevanja je nujno razumeti psihološko blagostanje priseljene mladine, ne le zato, da bi jim zagotovili kakovostno mladost, temveč tudi zato, da bi zgradili trdne temelje za njihovo odraslo življenje.

Na psihološko blagostanje priseljenih mladih³ lahko pomembno vplivajo dejavniki tveganja, povezani z državo izvora ter dogodki, ki so jim bili priča med selitvijo in ob prihodu v novo državo (Svetovna zdravstvena organizacija 2018). Veliko priseljenih družin je ob selitvi družbeno in ekonomsko prikrajšanih, kar se kaže v nižji socialni mobilnosti, ta pa pomembno povečuje tveganje za slabo počutje priseljene mladine. Psihološko blagostanje priseljenih mladih je dodatno ogroženo zaradi njihovih specifičnih izkušenj, na primer prekinitve družbenih odnosov, vzpostavljenih v državi izvora, izpostavljenosti nasilju tekom migracij, v državi prihoda pa se soočajo s številnimi izzivi (npr. težave pri dostopu do izobraževanja in obšolskih dejavnosti, doživljanje nadlegovanja in/ali fizičnega nasilja).

Glavni cilj prispevka je preučiti, kako odnosi, ki jih priseljeni mladi vzpostavijo s pedagoškim osebjem in vrstniki, vplivajo na njihovo psihološko blagostanje. Kadar je slednje v veliki meri določeno z dejavniki iz šolskega okolja, lahko proučujemo šolsko (psihološko) blagostanje (Quin 2016; Wang in Degol 2016). Poleg tega želimo preučiti prisotnost učnih praks, ki vključujejo načela medkulturne vzgoje in lahko pozitivno pripomorejo k dobremu počutju priseljenih mladih.

Rezultati študij, ki so se osredinile na povezavo med priseljenim statusom in šolskim blagostanjem mladih, so si nasprotujoče. Nekatere kažejo, da so priseljeni mladi zaradi svojih

³ Osebe stare od 10 do 19 let, ki pripadajo 1. generaciji priseljenjske skupnosti; torej tisti, ki so neposredno izkusili proces priseljevanja.

okoliščin bolj izpostavljeni tveganju za nizke stopnje blagostanja (npr. Shoshami in dr. 2016), druge (npr. Alati in dr. 2003) pa ne poročajo o razlikah med priseljeno in lokalno mladino. Pomembno vlogo pri izidih priseljene mladine naj bi imela tudi stopnja posameznikove odpornosti (*rezilientnost*⁴). Med dejavniki, ki prispevajo k odpornosti, so tako družinske okoliščine (npr. čustvena podpora, tesna vez z vsaj enim staršem), pa tudi posameznikove lastnosti (npr. intelektualne sposobnosti, samostojnost, družabnost).

Šolsko okolje ima odločilno vlogo v življenju priseljenih mladih, saj jih lahko zasidra v skupnosti, zagotavlja okvir za razvoj odnosov z učitelji in vrstniki, prispeva k samorazvoju in določa načrte za prihodnost. Šole zagotavljajo stabilno okolje, hkrati pa spodbujajo občutek vključenosti (Trentacosta in dr. 2016). Za priseljene mlade predstavljajo vstopno točko za vzpostavljanje stika s kulturo, pravili in običaji države prihoda. Po drugi strani šole predstavljajo okolje, kjer se krepijo družbene neenakosti in vrstniška viktimizacija, z neupoštevanjem načel medkulturne pedagogike pa ogrožajo psihološko blagostanje priseljenih mladih, jih ločujejo od njihove izvorne kulture in škodujejo procesu vključevanja (Bartlett in dr. 2017).

Pri mladostnikih psihološko blagostanje pomembno določajo i) varno in podporno družbeno okolje in odnosi (družina, šola, vrstniki) ter ii) strukturni dejavniki (npr. družbenoekonomski dejavniki, dostop do izobraževanja) (Viner in dr. 2021). V obdobju mladostništva je posebej pomembno šolsko okolje, ki ga zaznamujejo pedagoške prakse ter medosebni odnosi med učenci in pedagoškim osebjem (Wang in Degol 2016). Učitelji ustvarjajo spodbudno okolje v razredu z odzivanjem na potrebe učencev, spoštovanjem njihovih kulturnih značilnosti in

⁴ Razvojni psihologi odpornost razlagajo kot sposobnost posameznika, da okreva po doživetih negativnih izkušnjah ali dogodkih (Prince-Embury 2012).

vključevanjem v razpravo (Quin 2016), vrstniška skupina pa izpolnjuje potrebe po pripadnosti in podpori (Cuadros in Berger 2016).

Metoda

V študijo je bil vključen neslučajnostni vzorec 700 priseljenih mladih iz 45 šol v šestih državah (Avstrija, Danska, Poljska, Španija, Slovenija in ZK) (52,3 % žensk, 46,6 % moških in 1,1 % drugih). Sodelujoči so bili razdeljeni v dve starostni skupini; prvo skupino sestavljajo posamezniki, stari od 10 do 14 let, drugo pa posamezniki od 15. do 18. leta ($M^5=13,64$, $SD^6=2,45$)⁷. Po določitvi območij z visokim deležem priseljenega prebivalstva je sledilo anketiranje na izbranih šolah v obdobju od aprila 2020 do maja 2021.

Pred izpolnjevanjem vprašalnika so učenci (in njihovi starši/zakoniti skrbniki) podpisali informirano soglasje. Vprašalniki so bili prevedeni v 13 jezikov, opravljen je bil tudi povratni prevod. Udeleženci so anketo izpolnili v učilnici v prisotnosti raziskovalca in/ali učitelja z uporabo pametnih telefonov ali računalnikov. Med zaprtjem šol zaradi pandemije je bila anketa izvedena v obliki računalniško podprtega spletnega intervjuja (CAWI). Analize so bile opravljene z uporabo programa IBM SPSS Statistics (različica 27).

Uporabljene lestvice temeljijo na dobri zanesljivosti in veljavnosti ($\alpha>0,85$). Pri pripravi vprašalnika so bile upoštevane pomanjkljivosti merskih lestvic, ki vključujejo le eno postavko (npr. manjša zanesljivost, neustrezen prikaz kompleksnih izkušenj). Zaradi specifičnih značilnosti vzorca (npr. pripadnosti ranljivi populaciji, omejena pozornost), smo vprašalnik zastavili v skladu s čim večjo časovno občutljivostjo. Med pilotno fazo in anketiranjem ni bilo pripomb ali vprašanj.

⁵ Povprečna (mean) starost.

⁶ Standardni odklon.

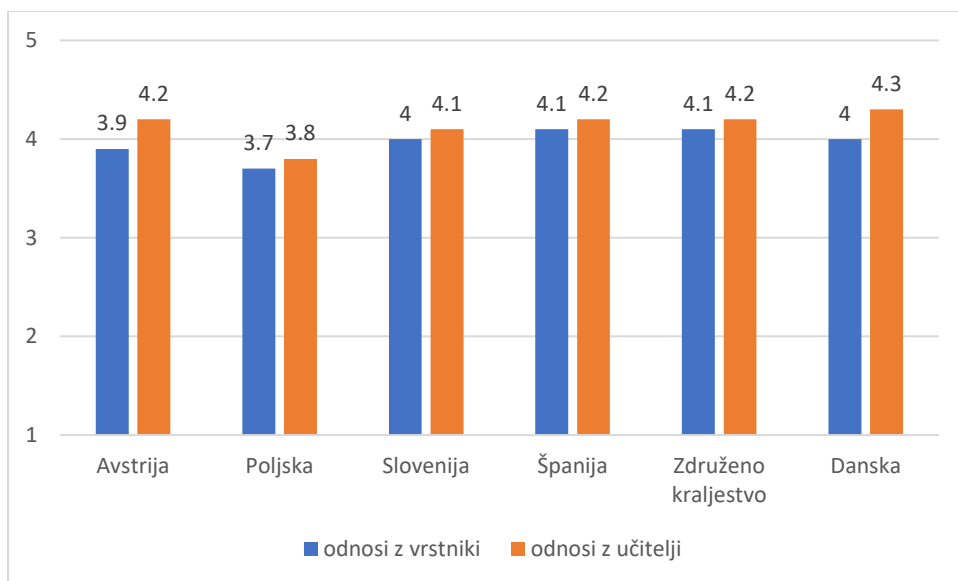
⁷ Vzorec je del mednarodnega raziskovalnega projekta MiCREATE, ki se je izvajal v letih 2019-2022 v sklopu raziskovalnega programa Obzorja 2020.

Sedemstopenjska lestvica šolskega blagostanja⁸ je bila uporabljena kot večdimenzionalni instrument za oceno šolskega blagostanja priseljenih mladih. Odgovori so bili podani na petstopenjski Likertovi lestvici od nikoli (1) do vedno (5). Izvedli smo faktorsko analizo, ki je izrisala dve dimenziji: odnos s sošolci in odnos z učitelji. Delež celotne variance je bil 65 %, konstrukt pa je imel dobro zanesljivost (Cronbach alfa > 0,83).

Rezultati

V skladu s teorijo (Cuadros in Berger 2016, Wang in Degol 2016; Quin 2016) smo šolsko blagostanje analizirali prek odnosov, ki jih priseljeni mladi razvijejo s sošolci in pedagoškim osebjem. Rezultati kažejo, da so priseljeni mladi najbolj zadovoljni z vrstniškimi odnosi v Španiji (M=4,11, SD=0,66) in ZK (M=4,11, SD=0,75), medtem ko je bil ta kazalnik najnižji na Poljskem (M=3,71, SD=0,98). Pri ocenjevanju odnosov med priseljenimi mladimi in učitelji so sodelujoči iz Danske (M=4,3, SD=0,77) tovrstne odnose dojemali kot najbolj zadovoljujoče. Najmanj zadovoljni so bili spet priseljeni mladi, ki živijo na Poljskem (M=3,8, SD=0,85). Rezultati kažejo, da v vseh šestih državah priseljeni mladi višje ocenjujejo svoje odnose z učitelji kot s sošolci.

⁸ Vključili smo naslednje postavke, ki so del obstoječih modelov za proučevanje šolskega blagostanja otrok (npr. Children's Worlds Survey (2013)): *Počutim se dobro glede mnenja, ki ga imajo o meni sošolci; Sošolci me sprejemajo takšnega kot sem; Čutim da sem del razreda; Sošolcem je mar za moje počutje; Učitelji me poslušajo in jih zanima moje mnenje; Učitelji me dojemajo enako kot ostale; Dobro se počutim, ko me učitelji kaj vprašajo.* Odnos z vrstniki smo merili z uporabo prvih štirih postavk, odnos z učitelji pa s pomočjo zadnjih treh.

Grafikon 1: Ocena odnosov z vrstniki in učitelji

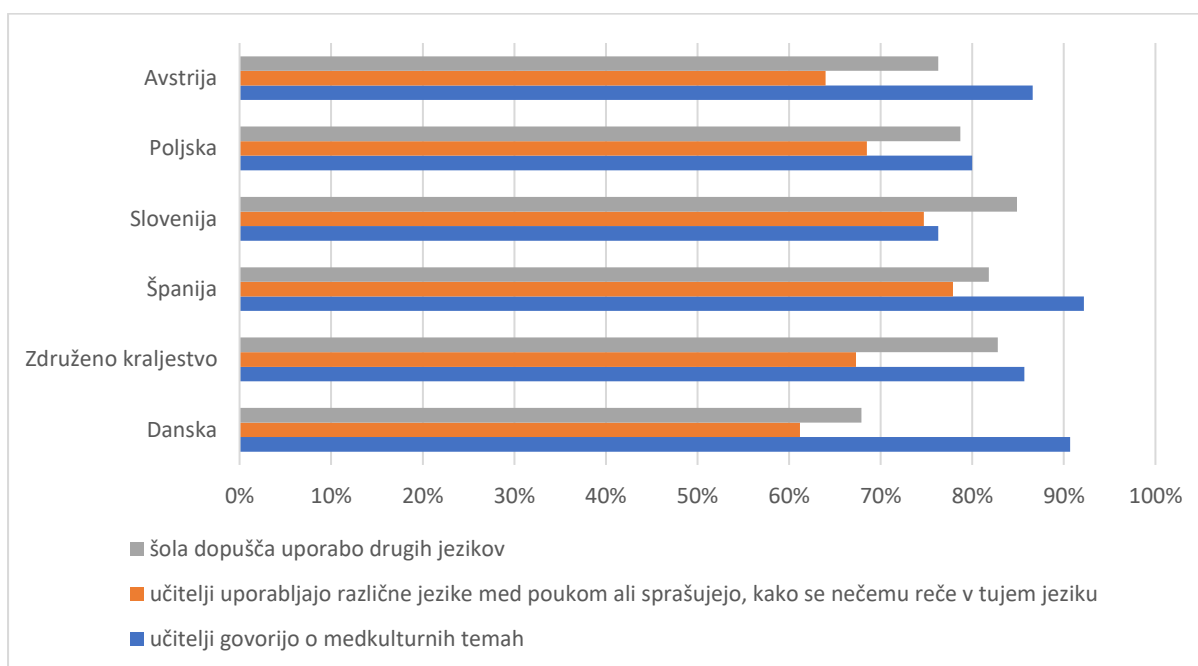
Sledilo je preverjanje samoocene šolskega blagostanja. Priseljeni mladi so svoje šolsko blagostanje najvišje ocenili v Španiji ($M=4,21$, $SD=0,58$) in ZK ($M=4,14$, $SD=0,72$), medtem ko so bili rezultati nižji v Sloveniji ($M=3,98$, $SD=0,76$) in na Poljskem ($M=3,78$, $SD=0,78$).

	M	SD
Španija	4.21	0.58
Združeno kraljestvo	4.14	0.72
Danska	4.07	0.73
Avstrija	4.07	0.75
Slovenija	3.98	0.76
Poljska	3.78	0.78

Tabela 1: Samoocena šolskega blagostanja priseljenih mladih.

V nadaljevanju smo se osredinili na dve metodi medkulturne pedagogike, ki temeljita na uporabi jezika, saj je možnost uporabe maternega jezika tudi v državi prihoda za priseljeno mladino izredno pomembna. V vseh državah šole vsaj do neke mere zagovarjajo možnost, da učenci na hodnikih, igrišču, v šolski jedilnici ipd. govorijo različne jezike. Praksa spodbujanja rabe različnih jezikov v šolskih prostorih je bila najmanj razširjena na Danskem, kjer je 67,9

% priseljenih mladih potrdilo, da je bilo takšno ravnanje dovoljeno. Najbolj razširjena je bila v Sloveniji, kjer je 84,9 % priseljenih mladih potrdilo, da lahko v šoli govorijo različne jezike. V razredih se pedagoško osebje v različnih državah različno odziva na priznavanje večkulturnosti (npr. govorijo o različnih kulturnih praksah in tradicijah, verskih in rasnih skupinah) in uporabo različnih jezikov. V primerjavi s priseljenimi mladimi iz Španije (78 %) ali Slovenije (74,7 %) priseljeni mladi v ZK (67,3 %) in na Danskem (61,2 %) manj pogosto slišijo učitelje, da uporabljajo drugačen jezik od uradnega. Nekoliko drugače je pri vključevanju večkulturnih tem v pouk; o slednjem so najpogosteje poročali mladi iz Španije (92,2 %) in Danske (90,7 %), v manjši meri pa mladi iz Poljske (80 %) in Slovenije (76,3 %).

Grafikon 2: Prisotnost medkulturnih pedagoških praks

Razprava

Naš cilj je bil preučiti, kako na oceno šolskega blagostanja priseljenih mladih vplivajo odnosi, vzpostavljeni z učitelji in sošolci, ter kako medkulturna pedagogika prispeva k šolskemu (psihološkemu) blagostanju omenjene skupine.

Čeprav je medkulturno izobraževanje v Evropi razumljeno kot pomembna strategija za uspešno vključevanje priseljencev, rezultati kažejo, da se razširjenost medkulturnih praks v državah zelo razlikuje. Ugotovili smo, da je "pogovor o večkulturnosti" najpogosteje prisotna medkulturna izobraževalna praksa; več kot 80 % priseljenih mladih je to prakso ocenilo kot včasih ali pogosto prisotno. Slovenija je bila v tem primeru izjema, saj je najpogostejša praksa (dovoljena) uporaba različnih jezikov v šolskih prostorih kar je spodbudno, saj Machovcová (2017) pravi, da lahko šole, ki priznavajo izvorno kulturo priseljencev, pričakujejo koristi za njihovo blagostanje in vključevanje (več samozavesti, boljša samopodoba, večji občutek sprejetosti, boljši učni dosežki). Poleg tega je ustrezen razvoj jezikovnih veščin v prvem (maternem) jeziku pogoj za usvajanje tovrstnih veščin v vseh drugih jezikih.

Naša raziskava je pokazala, da so priseljeni mladi bolj zadovoljni z odnosi, vzpostavljenimi s pedagoškim osebjem kot s sošolci. Samdal in dr. (1998) poudarjajo, da je vpliv učiteljev pomembnejši za blagostanje kot vpliv vrstnikov, zato bi lahko tak rezultat pomenil ugodno okoliščino za vključevanje priseljenih mladih. Posredno pa lahko tak rezultat pripišemo predpostavki, da se pedagoško osebje, deloma zaradi poklicne dolžnosti, vede v odnosu do priseljencev bolj sprejemajoče kot njihovi vrstniki.

Rezultati kažejo, da se je Španija, država z dolgo tradicijo priseljevanj, najbolje odrezala med vključenimi državami. To je v skladu s primerjalno študije Rojasa, Henríqueza in Rojasa (2021), v kateri Španija izstopa po uvedbi ukrepov, povezanih s politikami vključevanja v šolah (npr. razvoj medkulturnih učnih praks, naslavljanje slabših učnih dosežkov priseljene mladine). Razloge za slabše rezultate na Poljskem in v Sloveniji lahko iščemo v razlagi, da sta bili do nedavnega državi obravnavani kot homogeni v smislu sestave prebivalstva. V preteklosti so se

pojavitve spremembe glede priseljenskih tokov, vendar jim ustrezni integracijski ukrepi zaenkrat ne sledijo.

Viri in literatura

- Alati, Rosa, Najman, Jake M., Shuttlewood, Gregory J., Williams, Gail M., in Bor, William (2003): Changes in mental health status among children of migrants to Australia: A longitudinal study. *Sociology of Health & Illness* 25 (7): 866–888. doi: 10.1046/j.1467-9566.2003.00373.x.
- Bartlett, Lesley, Mendenhall, Mary, in Ghaffar-Kucher, Ameena (2017): Culture in acculturation: Refugee youth's schooling experiences in international schools in New York City. *International Journal of Intercultural Relations* 60: 109–119. doi: 10.1016/j.ijintrel.2017.04.005.
- Cuadros, Olga, in Berger, Christian (2016). The protective role of friendship quality on the well-being of adolescents victimized by peers. *Journal of Youth and Adolescence* 45: 1877–1888. doi: 10.1007/s10964-016-0504-4.
- Children's Worlds Survey (2013). Available at: <https://iscweb.org/wp-content/uploads/2019/12/Session1-ChildrensWorlds.pdf> (20. 6. 2023).
- Machovcová, Kateřina (2017): Czech elementary school teachers' implicit expectations from migrant children. *International Journal of Educational Development* 53, 92–100. doi: 10.1016/j.ijedudev.2016.12.006.
- Penninx, Rinus. in Garcés-Mascareñas, Blanca (ur.) (2016): The concept of integration as an analytical tool and as a policy concept. V *Integration Processes and Policies in Europe IMISCOE Research Series*: 11–29. Springer.
- Prince-Embury, S. (2012): Translating resilience theory for assessment and application with children, adolescents, and adults: Conceptual issues. V S. Prince-

Embury in D.H. Sacklofske (ur.): Resilience in children, adolescents, and adults: translating research into practice:. 9–16. Berlin: Springer.

- Quin, Daniel (2016). Longitudinal and contextual associations between teacher-student relationships and student engagement: A systematic review. *Review of Educational Research* 87 (2). doi: 10.3102/0034654316669434.
- Rojas, David M., Henríquez, Wilson M., in Rojas, Carlos M. (2021): Racism, interculturality, and public policies: An analysis of the literature on migration and the school system in Chile, Argentina, and Spain. *SAGE Open* 11 (1). doi: 10.1177/2158244020988526.
- Samdal, Oddrun, Nutbeam, Don, Wold, Bente, in Kannas, Lasse (1998): Achieving health and educational goals through schools – A study of the importance of the school climate and the students’ satisfaction with school. *Health Education Research* 13 (3): 383–397. doi: 10.1093/her/13.3.383.
- Shoshami, Anat, Nakash, Ora, Zubida, Hani, in Harper, Robin A. (2016): School engagement, acculturation, and mental health among migrant adolescents in Israel. *School Psychology Quarterly* 31 (2): 181–197. doi: 10.1037/spq0000133.
- Svetovna zdravstvena organizacija (2018): Zdravje mladostnikov. Dostopno prek: <https://www.who.int/southeastasia/health-topics/adolescent-health> (20. 6. 2023).
- Trentacosta, Christoper. J., McLear, Caitlin M., Ziadni, Maisa S., Lumley, Mark A., in Arfken, Cynthia L. (2016): Potentially traumatic events and mental health problems among children of Iraqi refugees: The roles of relationships with parents and feelings about school. *American Journal of Orthopsychiatry* 86 (4): 284–392. doi: 10.1037/ort0000186.

- Viner, Russel M., Ozer, Elizabeth M., Denny, Simon, Marmot, Michael, Resnick, Michael, Fatusi, Adesegun, in dr. (2021). Adolescence and the social determinants of health. *Lancet* 379 (9826): 1641–1652. doi: 10.1016/S0140-6736(12)60149-4.
- Wang, Ming-Te, in Degol, Jessica L. (2016). School climate: a review of the construct, measurement, and impact on student outcomes. *Educational Psychology Review* 28, 315–352. doi: 10.1007/s10648-015-9319-1.

DAMIR JOSIPOVIČ

Inštitut za narodnostna vprašanja

Staranje in etnična vitalnost manjšinskih populacij: primer Italijanov, Madžarov, Romov in Hrvatov v Sloveniji

Povzetek: *Dosedanje raziskave etničnih manjšin, njihove prostorske in številčne porazdelitve so le redko obravnavale njihove trende staranja in opredeljevale stopnjo reprodukcije. Običajno se domneva, da so klasične manjšine v zatonu. Zaradi hibridizacije, kreolizacije in sestavljenih osebnih identifikacij je posledično manj enoznačnih manjšinskih opredelitev. Vendar analiza staranja manjšinskih populacij in njihove reprodukcije kaže drugačne trende. Prispevek predstavlja ugotovitve raziskave na primerih štirih etničnih skupin v Sloveniji, in sicer treh ustavno priznanih manjšin (Madžarov, Italijanov in Romov) ter ene nepriznane manjšine (Hrvatov). Rezultati analiz so pokazali, da je vsaki od navedenih manjšin svojska drugačna strategija ohranjanja in reproduciranja lastne zamišljene skupnosti, hkrati pa je za vse značilno starostno pogojeno etnično opredeljevanje. Sklenemo lahko, da so manjšinske populacije mnogo odpornejše, kot se jim običajno pripisuje.*

Ključne besede: *etnična vitalnost, manjšine v Sloveniji, staranje prebivalstva, starostna struktura, reprodukcija prebivalstva*

Uvod¹

Trende staranja in reprodukcije manjšinskih populacij so dosedanje raziskave etničnih manjšin le redko obravnavale. Še manj so se raziskave lotevale tega vprašanja v povezavi s specifično prostorsko distribucijo ali določenim vzorcem poselitve. Največkrat so bile temu vzrok nepopolne statistike prebivalstev. Po eni strani ni bilo na voljo podatkov o etnični strukturi na

¹ Članek je rezultat projekta »Ugotavljanje etnične vitalnosti na obmejnem območju ob slovensko-hrvaški meji: izbrani poselitveni prostori manjšinskih populacij« (J5-3118) in raziskovalnega programa »Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje« (P5-0081), ki ju financira Agencija RS za raziskave in inovacije ARIS.

dovolj podrobni ravni, po drugi strani pa so se spreminjale tudi popisne kategorije. Slovenija pri tem ni bila izjema. Tako pretežno govorimo o postetničnem času, ko se zaradi hibridizacije in sestavljenosti osebnih etničnih identifikacij običajno smatra, da so klasične manjšine v zatonu (Josipovič 2014). Vendar pa večplastne in fluidne identitete še ne pomenijo, da je te ali one etnične skupine več ali manj, temveč da se spreminja hierarhija vrednot in v okviru etničnosti hierarhija pomembnosti delcev oziroma gradnikov, iz katerih so zgrajene kompleksne etnične zaznave posameznih ljudi.

Dosedanji popisi prebivalstva v Sloveniji po drugi svetovni vojni so pokazali, da se je sčasoma močno povečal delež kategorije »neznano«. Vanjo so uvrščali neznane, a tudi dvojne, trojne ali večkratne osebne etnične opredelitve. Poleg kategorije »neznano« so kasneje pričele nastopati še takoimenovane »regionalne« opredelitve, v popisu iz leta 2002 pa tudi kategorija »ne želim odgovoriti«. Ob tem so pričele naraščati tudi povsem poljubne in imaginarne opredelitve, ki so prav tako končale v kategoriji »neznano« (Josipovič 2015). Vzporedno povečevanje deleža kategoričnih, »eno-narodnostnih« neslovenskih etničnih opredelitev je bilo pogosto pripisano spreminjanju etnične strukture, upadanju deleža Slovencev in povečevanju deleža priseljenega prebivalstva. Raziskave so pokazale, da temu ni bilo tako kljub rasti deleža priseljenega in priseljskega prebivalstva². Nasprotno, na nominalni ravni, ko smo podrobneje analizirali opredelitve po regijah in naseljih, se je pokazalo, da je delež Slovencev med opredeljenimi celo narasel, najvišji delež »neznanih« etničnih kategorij pa je bil vezan na območja vzhodne Slovenije, kjer je bilo primerjalno precej manj priselitev kot v osrednji in zahodni Sloveniji (Josipovič 2006: 217). Zaradi percipirane obsoletnosti načela pripadanja le eni etniji in s tem povezane klasične popisne kategorizacije, ki ne pozna sestavljenih etničnih opredelitev, je

² S »priseljnim« prebivalstvom označujemo vse neposredno priseljene osebe iz tujine, s »priseljskim« prebivalstvom pa označujemo tudi potomce priseljenih.

čedalje težje pričakovati enoznačno opredeljevanje prebivalstva, predvsem pa težje pripraviti ljudi, da subtilne opredelitve delijo z neznanci ali upravnimi organi (kot v primeru popisa). Posledično je tudi manjšinskih in večinske opredelitve manj, vendar ne enakomerno. Po izločenem vplivu »neodgovorov« (npr. Štebe 1995) se je izkazalo, da se je delež opredeljenih kot Slovenci celo povečal in je dosegal okrog 90,93 odstotkov (Josipovič 2006: 263).

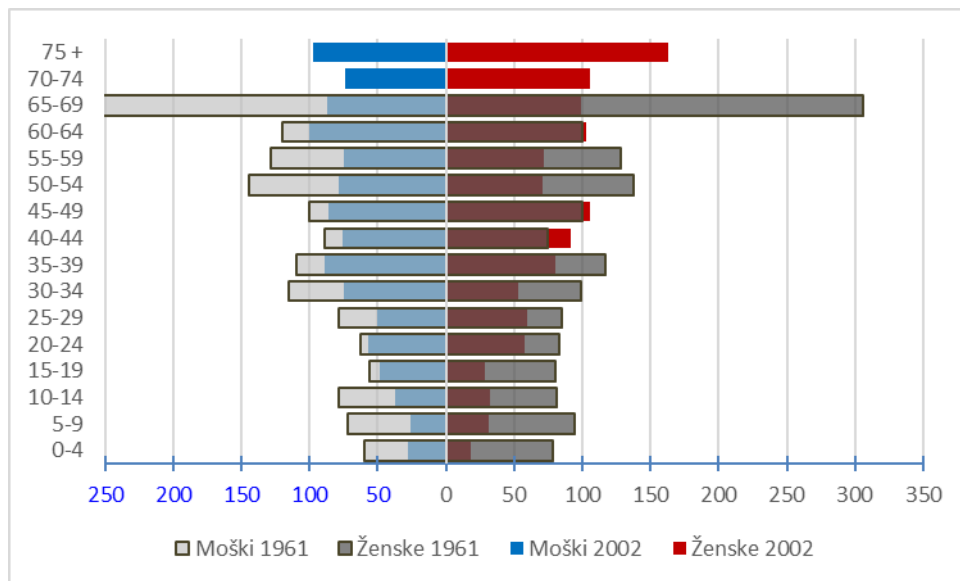
Iz povedanega bi lahko sklepali, da so manjšine generalno gledano v upadanju, vendar analiza staranja manjšinskih populacij in njihove reprodukcije kaže drugačne trende, predvsem pa drugačno rabo oziroma eksploatacijo zunanje samopripisane etnične pripadnosti. Prispevek predstavlja ugotovitve raziskave na primerih štirih etničnih skupin v Sloveniji, in sicer treh ustavno priznanih manjšin (Madžarov, Italijanov in Romov) ter ene nepriznane manjšine (Hrvatov). Podrobnejša analiza staranja pri manjšinskih populacijah pokaže še na druge značilnosti etničnega opredeljevanja.

Staranje prebivalstva in etnična vitalnost

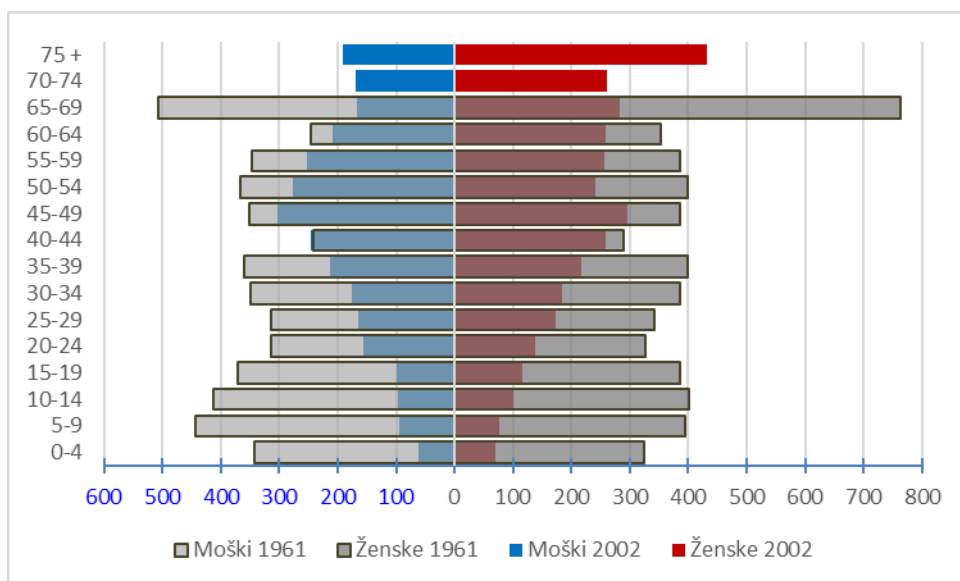
Učinke sprememb starostne strukture kot skupka demografskih pokazateljev lahko apliciramo v študijah etnične vitalnosti. Demografska vitalnost nekega prebivalstva ali neke skupine se lahko oceni s pomočjo ugotavljanja starostno-spolne strukture (Malačič 2000: 10). Ker razlika med spoloma pogosto ni zanemarljiva, sploh v primeru priseljenega prebivalstva, kjer je običajno delež moških višji, je primerno obravnavati starostno strukturo ločeno po spolu (Josipovič 2006: 119).

Za tukajšnjo analizo smo uporabili petletne starostne skupine iz uradnih popisnih podatkov iz let 2002 in 1961. Dostopni popisni podatki za leto 1961 ne omogočajo enakovredne analize za romsko prebivalstvo, zato je njihova starostna struktura prikazana samo za leto 2002. Na

grafikonih (1–4) so prikazane starostne piramide za štiri izbrane manjšinske populacije: Madžare, Italijane, Rome in Hrvate. Razen pri Romih (grafikon 4) so se v letu 2002 vse piramide ožile proti dnu. Za Italijane in Madžare je poleg tega značilna še pahljačasta oblika (zgoraj široka), kar kaže na visoko zastopanost starejših generacij.

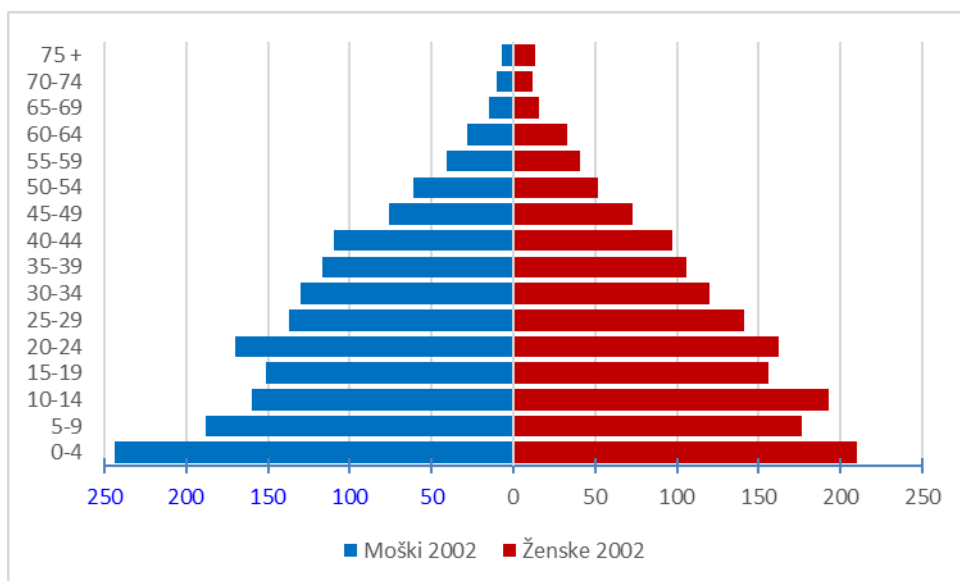

Grafikon 1: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Italijani (vir: SURS; lastni izračuni)

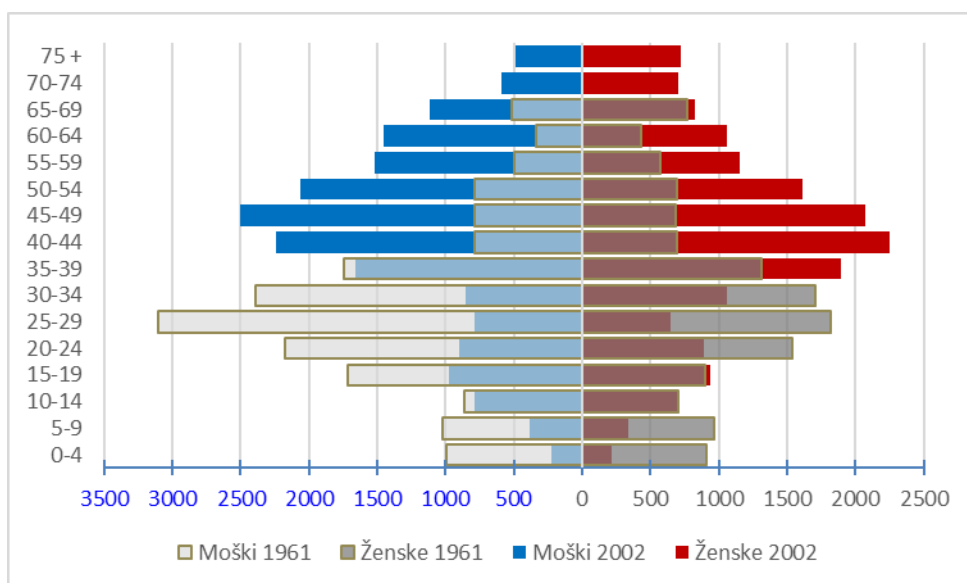

Grafikon 2: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Madžari. (vir: SURS; lastni izračuni)

Ko primerjamo starostne strukture izbranih populacij med stanjem 2002 in 1961, lahko opazimo velike spremembe zlasti v smeri upadanja opredeljevanja pri mlajših generacijah. Pri Italijanih je razvidna za tretjino nižja številčnost leta 2002 v primerjavi z letom 1961, senčeni del grafikona pa neposredno kaže, kje se je ta tretjina »izgubila«. V starostih pod 35 let deleži opredelitev za Italijane strmo upadejo (grafikon 1). Sprememba pri Madžarih je še izrazitejša, saj se je madžarska etnična opredelitev v 40 letih skrčila za 40 odstotkov (grafikon 2).

Grafikon 3: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Romi (vir: SURS; lastni izračuni)

Grafikon 4: Starostna in spolna sestava prebivalstva Slovenije, opredeljenega kot Hrvati (vir: SURS; lastni izračuni)

Kot rečeno, pri Romih tovrstne analize nismo mogli izvesti na primerljivi ravni, saj je popis 1961 naštel le neznatno število »Ciganov«. Zato pa smo pri Hrvatih prišli do večplastnih ugotovitev. Skupna z Italijani in Madžari je ta, da je demografska komponenta njihove etnične vitalnosti merjena s popisnimi podatki zelo šibka in v procesu upadanja. Hkrati pa je mogoče

iz primerjave podatkov 1961 in 2002 o starosti – ob upoštevanju tedanje rodnosti 2,2 otroka na žensko (Šircelj 1990a; 1990b) – ugotoviti, da je med Hrvati le tretjinski delež ljudi priseljen (9700 od 31.000). To kaže na dolgotrajno prisotnost na območju Slovenije in na dvojnost reproduktivno-etničnega obnašanja – deloma kot tradicionalne (v slovenskem pravnem redu kot »avtohtone«) in deloma kot priseljske populacije nagnjene k hitrejši asimilaciji.

Seveda pa starostna piramida ni edini pokazatelj starostne porazdelitve izbranih skupin prebivalstva. Za izpeljavo trdnejših sklepov je potrebno uporabiti dodatne indikatorje. Na grafikonu 5 sta prikazana dva kazalnika, ki veliko povesta o značilnosti posameznih starostnih porazdelitev.

Kazalnik reproduktivnega potenciala, ki je primerljiv s kazalnikom celotne rodnosti, kaže skupno zelo nizko vrednost (1,23). Če ga primerjamo z opredeljenim prebivalstvom (1,24), je slednji za odtenek višji. Že primerjava s Slovenci (1,28) kaže opazno odstopanje slednjih navzgor. To pomeni, da se v primerjavi z drugimi etničnimi skupinami Slovenci bistveno uspešneje številčno obnavljajo – oziroma pridobivajo zlasti mlajše prebivalce, ki so »umanjkali« v zoženih piramidah manjšin in prehajajo v večinsko opredelitev. Izjema so Romi (3,72) in Albanci (2,64), ki dosegajo zelo visoke vrednosti. Slednji predvsem zaradi nizke zastopanosti žensk in nizke heteroetnične nupcialnosti žensk (Josipovič 2006: 139). Vse ostale etnične opredelitve močno zaostajajo. Za naš primer so pomembne še vrednosti za Hrvate, Madžare in Italijane. Najnižji reproduktivni potencial dosegajo Hrvati (0,31), ki kljub za slovenske razmere nadpovprečni rodnosti izgublajo mlade generacije, ki se ne želijo manjšinsko opredeljevati, ali pa mladoletnih otrok starši ne opredelijo enako kot sebe. Višje vrednosti, a še vedno zelo nizke, dosegajo Italijani in Madžari (po 0,67), ne glede na to, da so Italijani pretežno prisotni v urbaniziranem območju Slovenske Istre, Madžari pa v pretežno

ruralnem Prekmurju. To pomeni, da se njihov fertilni kontingent³ obnovi le tretjinsko (0,67 od 2,10). Ker vemo, da je zaradi drugega demografskega prehoda (Kaa 1987) tudi rodnost Italijank in Madžark nizka, a dvojna glede na prej omenjeno vrednost, vemo tudi, da mlajše generacije opuščajo popisno manjšinsko opredeljevanje. To velja tako za skupino starih 14–17 let, ki se lahko sami popisno opredelijo, kakor tudi za mlajše od 14 let, katerih etnično pripadnost na popisu določajo starši.

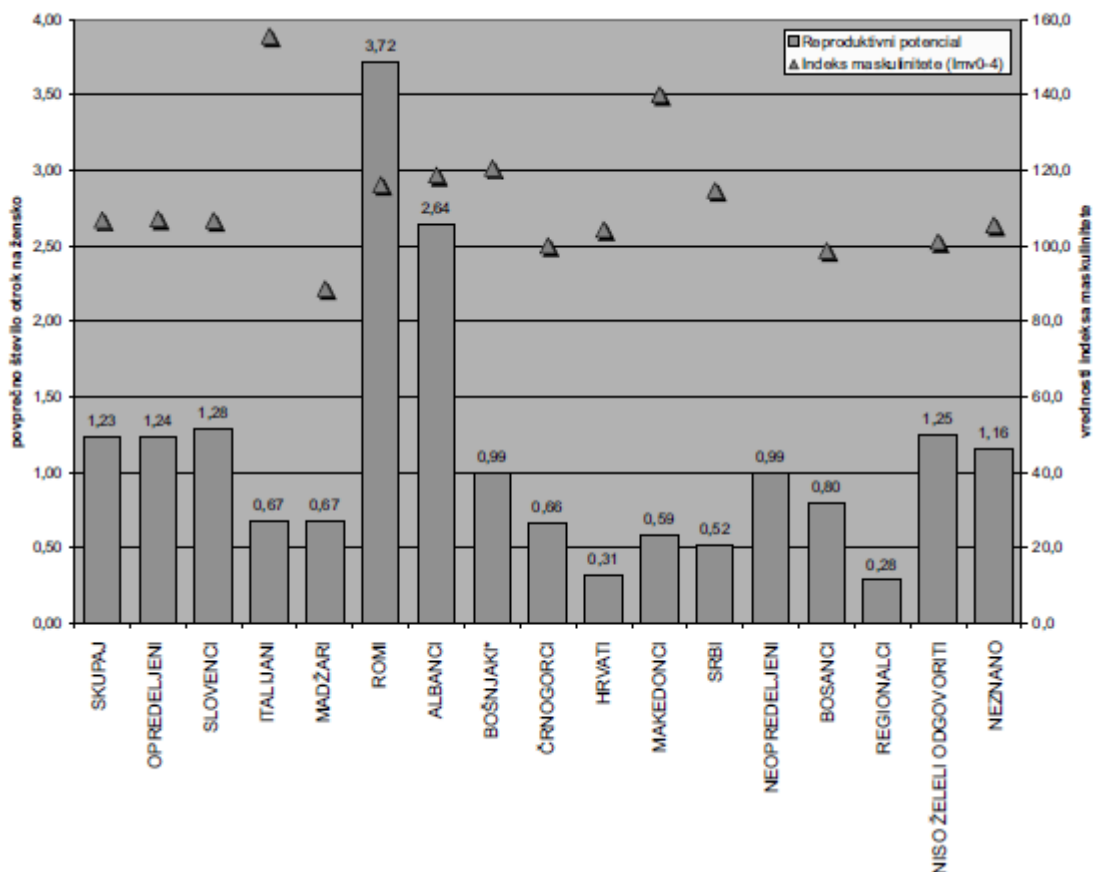
Naslednji pomemben kazalnik značilnega etnično-specifičnega obnašanja je indeks maskulinitete⁴ med etnično opredeljenimi v najmlajši starostni skupini 0–4 let (grafikon 5). Skrajni vrednosti tega kazalnika v naši analizi pripadata dvema ustavno zaščitenima manjšinama. Pri Madžarih je razmerje med dečki in deklicami 9 proti 10 (indeks maskulinitete 88), pri Italijanih pa 15 proti 10 (indeks maskulinitete 153). Odstopanje od slovenskega povprečja je zelo veliko. Slovensko povprečje v splošni populaciji je namreč 106,8 rojenih dečkov na 100 deklic, kar kaže na rahlo selektivnost rojstev po spolu⁵, saj v deželah brez kontrole rojstev in v razmerah visoke rodnosti vrednosti dosega okrog 103 dečke proti 100 deklicam. Ti indeksi imajo pomembno analitično vrednost, saj nam pomagajo razumeti, kako se pri posameznih etničnih skupinah starši odločajo o pripisovanju etnične pripadnosti svojih otrok. Kot rečeno starši določajo opredelitev lastnih otrok do 14. leta. Ker je spolna struktura živorojenih dokaj stabilna in podobna prej omenjenemu državnemu povprečju za vso populacijo (106,8), lahko upravičeno trdimo, da spol otroka pomembno vpliva na njegovo etnično opredelitev dodeljeno s strani staršev. Videli smo namreč, da so se starši (eden ali oba), kot pripadniki madžarske ali italijanske manjšine, težje odločili za popisno dodelitev iste

³ Fertilni kontingent v demografiji predstavlja skupino žensk v starosti od 15 do 49 let, oziroma v rodni dobi.

⁴ Indeks maskulinitete predstavlja število moških na 100 žensk neke populacije. Indeks višji od 100 pomeni več moških, nižji od 100 pa več žensk v izbrani populaciji.

⁵ Selektivnost rojstev po spolu nastopi, ko indeks maskulinitete odstopa od vrednosti 103. Višji indeks tako kaže na manjšo verjetnost rojstva nadaljnega otroka v družini z moškim otrokom.

etnične opredelitve otrokom. Kadar pa so se tako odločili, so pripadniki italijanske manjšine za italijansko etničnost opredelili 53 odstotkov več dečkov kot deklic, medtem ko so pripadniki madžarske manjšine za madžarsko etničnost opredelili 12 odstotkov več deklic. Po drugi strani je indeks maskulinitete pri Hrvatih blizu povprečja (104), pri Romih pa ga presega (109), kar pomeni, da so za romsko etničnost opredelili 9 odstotkov več dečkov (grafikon 5). Zaradi zanimivih rezultatov bi bilo v prihodnje potrebno raziskati še vlogo heteroetničnih partnerskih zvez pri opredeljevanju ter številčnost in geografsko območje pretežne prisotnosti posamezne manjšine.

Grafikon 5: Reprodukativni potencial in indeks maskulinitete prve starostne petletke pri izbranih (etničnih) skupinah prebivalstva Slovenije (vir: Josipovič 2006: 142)

Zaključek

Prispevek predstavlja ugotovitve raziskave na primerih štirih etničnih skupin v Sloveniji, in sicer treh ustavno priznanih manjšin (Madžarov, Italijanov in Romov) ter ene ustavno nepriznane, vendar deklarativno priznane manjšine (Hrvatov). V obdobju med letoma 1961 do 2002 je prišlo do znižanja števila Madžarov in Italijanov ter zvišanja števila Romov in Hrvatov. Pri Madžarih je upad opredeljevanja najbolj izrazit, kar pa ne pomeni, da potencialna madžarska populacija ni večja, saj je od okoliščin poizvedbe o občutljivem vprašanju etnične pripadnosti odvisna opredelitelvena reakcija manjšinskega prebivalstva. Romi so od osamosvojitve Slovenije in uvrstitve v Ustavo Republike Slovenije doživeli svojevrstno emancipacijo in se jim na popisu 2002 ni bilo tako težko opredeliti za Rome kot v preteklosti. Postopno normalizacijo sprejemanja romskega prebivalstva s strani večine kot integralnega dela slovenskega prebivalstva je pomenil tudi Zakon o romski skupnosti sprejet leta 2007. Rezultati analiz so nadalje pokazali, da je vsaki od navedenih manjšin svojska drugačna strategija ohranjanja in reproduciranja lastne zamišljene skupnosti, hkrati pa je za vse značilno starostno pogojeno etnično opredeljevanje. Sklenemo lahko, da so manjšinske populacije mnogo odpornejše, kot se jim običajno pripisuje. Problem take latentne odpornosti ali socialne mimikrije je v tem, da so izgledi etničnega obnavljanja skupnosti bolj negotovi.

Viri in literatura

- Josipovič, Damir (2006): Učinki priseljevanja v Slovenijo po II. svetovni vojni. Ljubljana: Založba ZRC.
- Josipovič, Damir (2014): Avtohtonost, etničnost, narodnost in definicija narodne manjšine. V V. Kržišnik-Bukić in D. Josipovič (ur.): Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji: 9–34. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- D'Andrade, Roy (1995): A Folk Model of the Mind. V D. Holland in N. Quinn (ur.): Cultural Models in Language and Thought: 112–151. Cambridge: Cambridge University Press.
- Josipovič, Damir (2015): Slovenia and the census: from the 20. century Yugoslav counts to the register-based census of 2011. *Contemporary Southeastern Europe* 2 (2), 159–175. Dostopno prek: http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/cse/sites/default/files/papers/josipovic_slo_census.pdf (31.7.2023).
- Kaa, Dirk J. van de (1987): Europe's second demographic transition. *Population bulletin* 41 (1), 1–59.
- Malačič, Janez (2000): Demografija: teorija, analiza, metode in modeli. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Šircelj, Milivoja (1990a): Demografske posledice priseljevanja v SR Slovenijo. Prikazi in študije 1. Ljubljana: SURS, 3–12.
- Šircelj, Milivoja (1990b): Rodnost jugoslovanskih žensk glede na njihovo aktivnost in socialno-poklicni položaj. Prikazi in študije 1. Ljubljana: SURS, 13–19.
- Štebe, Janez (1995): Nonresponse in Slovene public opinion survey. Contributions to methodology and statistics. Metodološki zvezki (ur. Anuška Ferligoj in Anton Kramberger). Ljubljana, str. 21–37.

Viri

- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. marta 1961. Knjiga I-2. Stanovništvo prema narodnosti i polu prema starosti. Beograd: Savezni zavod za statistiku SFRJ.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na: <http://www.stat.si/popis2002/> (31.7.2023).

SEKCIJA ZA POLITKO IN DRUŽBO

TIBOR RUTAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

Did Neoliberal Capitalism Contribute to the Democratic Recession? Panel Regression Evidence from a Sample of 141 Countries, 2006–2017

Abstract: *As the world was economically opening up and transitioning more and more to capitalism in the final decades of the previous century, especially after 1989/91, the number and quality of democratic countries also rose precipitously; democracies more than doubled between 1980 and 2006. Capitalist economic freedom went hand-in-hand with democratic political freedom. But with the emergence of the democratic recession in 2006, it seems that the relationship has now changed. The world is becoming more capitalist every year (as shown by indexes of economic freedom) while democracy is faltering. Is neoliberalism nowadays negatively tied to democracy? This paper uses panel data for 141 developed and developing countries to analyse the relationship between economic freedom and democracy in the period 2006–2017. Various statistical comparisons reveal that the relationship is either positive or neutral, but not negative, at the aggregate level. The critical hypothesis that neoliberalism has contributed to the democratic recession is thus far not well corroborated.*

Keywords: *neoliberalism; free-market capitalism; democracy; democratic recession; economic freedom*

Introduction

In the years just before the onset of the current era of democratic recession, critical scholars such as Harvey (2005) and Klein (2007) already hypothesized the pairing of free-market capitalism (or neoliberalism) with democratic governance to be highly volatile and, in the long run, simply untenable. Klein (2007: 19) characterized her book as challenging the “central and

most cherished claim,” which is that “free markets go hand in hand with democracy.” Harvey (2005: 81, 195) similarly spoke of the “anti-democratic tendencies” of neoliberalism that over time “conjure up its own nemesis in the varieties of authoritarian populism and nationalism.” Today, even scholars fond of capitalism, such as Martin Wolf (2023), readily make a nod to Klein and Harvey, ostensibly admitting that “the synthesis of democracy and capitalism – ‘democratic capitalism’ – is in crisis.” Not surprisingly, the thesis is most strongly echoed in the critical literature (for instance, Bruff 2014; Brown 2019; Patnaik 2020).

Now, the contemporary crisis of democracy is an undeniable fact. According to data by Freedom House (2023), the historical peak in both the number of robustly democratic societies and the level of freedom across the whole world (measured as a wide set of political and civil rights) was achieved around the year 2006 (see the early and later diagnoses by Diamond 2008; 2015). Since then, the growing trend of democratic regimes specifically and political and civil right more generally has stopped and even started reversing itself. Other measures of democracy and political freedom paint a similar picture (e.g., V-Dem 2023).

But what about free-market capitalism? Has the democratic recession set in just as the world has been becoming more neoliberal, thus suggesting that the latter could (at least partly) be responsible for the former? It seems so. According to the most widely used scholarly measure of free-market capitalism, namely the Fraser institute’s index of economic freedom, economies across the globe are indeed more neoliberal today than they were a decade and a half ago (Gwartney et al., 2022). Harvey, Klein, and others might be correct that the connection between free-market capitalism and democracy is precarious or even explicitly negative.

This paper investigates the issue in more depth by presenting and summarizing evidence from a quantitative panel study (Rutar, 2023a) carried out on a sample of 141 developed and developing countries in a significant portion of the democratic recession (2006–2017). It turns out that more fine-grained statistical comparisons, regressing democracy on the economic freedom index and controlling for a variety of confounders, almost without exception do not corroborate Harvey’s and Klein’s critical thesis. Free-market capitalism seems not to have been responsible for the democratic recession.

Brief literature review

There are only two recent quantitative studies investigating the relationship between neoliberal capitalist institutions and democracy (though see Madariaga 2020 for a more qualitative and narrative-driven study). Boudreaux and Holcombe (2017) found that the economic freedom index works protectively with respect to democratic breakdowns, even controlling for multiple economic and geographic confounds. Democracies within the 1st quartile of global economic freedom have a 90% chance of not breaking down even after 20 years, while democracies in the 4th quartile only have a 10% 20-year survival rate. Bjørnskov (2018) looked at the connection between economic freedom and press freedom, a key component of democratic governance. He found a positive correlation, although when disaggregating the index, only one component (namely, market openness) turned out to be statistically significantly and strongly associated with press freedom. Other components, such as regulation and size of government, did not achieve significance.

Importantly, neither of the two studies examined the association between economic freedom and democracy in the period of the democratic recession (2006–). The novel study summarized below in this paper aims to close that gap.

Materials and methods

In the study, I used a panel dataset covering 141 developed and developing countries between 2006 and 2017 (the original dataset is from de Soysa and Vadlamannati 2021). Analysis was performed using the fixed-effects ordinary least squares (FE OLS) estimator. Fraser's economic freedom index (F-EFI) was the main independent variable of interest (lagged by one year because of issues of reverse causality and, in some analyses, disaggregated into its subcomponents). The index was used because it precisely measures what the study defines as "neoliberal institutions", namely (modest) size of government, the rule of law and strong property rights, free or liberalized international trade, and (modest) regulation (for more on the definition of neoliberalism, see Rutar, 2023b). Democracy scores provided by Freedom House were imported into the dataset to compose the dependent variable. Freedom House was relied on because it provides an in-depth and encompassing measure of what the study defines as "democracy", namely electoral/political and civil rights. A battery of control variables was used to mitigate confounding or omitted-variable bias. These are: income per capita, growth rate of the economy, count of peace years, civil conflict, population size, and the ratio of oil rents to GDP.

Due to recent methodological warnings (Hill et al. 2020; Kropko and Kubinec 2020), I did not run standard two-way fixed-effects regressions. Instead, some regressions reported below are based solely on time-fixed effects, while others are based solely on country-fixed effects. Note, crucially, that time-fixed regressions allow for between-country comparisons ("does a higher level of economic freedom correlate with a higher level of democracy across different countries"), while country-fixed regressions enable within-country comparisons ("does a country's *change* in the level of economic freedom through time correlate with a concomitant *change* in the same country's level of democracy"). This is why, methodologically, merging

these two kinds of comparisons within a single regression does not make sense. Note, also, that country-fixed effects control for unobserved heterogeneity, which additionally remedies confounding and potentially allows for less biased causal inference.

Results

Table 1 presents the main results. Displayed are the unstandardized correlation coefficients from 10 regressions that were carried out either on the whole sample (titled “World” in the table) or the developing and developed country subsamples (titled “Developing” and “Developed” in the table).

As can readily be observed, regressions based on time-fixed effects (between-country comparisons) do not corroborate the critical thesis about neoliberalism and democracy. Instead, there is either a positive correlation between the two (Models World 1, World 2, and Developed 1) or no statistically significant relationship (Model Developing 1) at the aggregate level. Disaggregating the index, we can see that in the developed world, the legal system and property rights component positively drives the whole relationship, while other components of economic freedom are insignificant. In the developing world, the freedom of international trade component has a strong positive association with democracy (meaning that countries with more liberalized trade are more democratic, holding other variables constant), while the regulation component negatively predicts democracy (meaning that countries with more modest regulation are less democratic, holding other variables constant). All of these results hold up when performing a robustness check by running regressions with an alternative measure of democracy (not reported here).

Regressions based on country-fixed effects (within-country comparisons) again provide virtually no support for the critical view. There is simply no statistically significant relationship at the aggregate level. Disaggregating the index, we observe just two significant results, namely a positive relationship between (small) government size and democracy, and a negative relationship between (modesty of) regulation and democracy. The government size coefficient turns insignificant in a robustness test performed with an alternative measure of democracy (not reported here), while the regulation coefficient survives the robustness test. In sum, the only robust within-country result is that an increase in modesty of regulation is tied to a decrease in democracy. This is a small corroboration of the critical view about neoliberalism. Note, however, that the effect size is miniscule. An increase of freedom from regulation by 1 point (on a scale between 0–10) results in a decrease of democracy by 1 point (on a scale between 0–100).

Discussion and conclusion

As a politically polarizing term, neoliberalism tempts scholars to either univocally condemn it or unequivocally praise it, depending on the scholar's political leanings. However, a growing body of quantitative literature on the topic suggests that neoliberalism's social correlates are more nuanced and complex than that. For instance, a recent survey of hundreds of empirical studies employing the index of economic freedom over the past two decades demonstrates that, while the relationship between economic freedom and income or growth is quite clearly positive, its relationship to inequality, corruption, or the environment is much more mixed (Gwartney et al. 2022: Chapter 3).

The democratic recession is a pernicious social phenomenon. Among its candidate explanations, many critical scholars suggest neoliberal economic institutions to be the main

cause. The study findings summarized in this paper provide almost no support for this thesis, although in a sense they also exhibit the same mixed nature of the correlates of economic freedom as the broader body of literature described in the previous paragraph. Namely, the overall relationship between economic freedom and democracy is not just positive but, in some subsamples and more rigorous within-country comparisons, also neutral. Furthermore, there is some evidence that modesty of regulation has been associated with (very slight) decreases in democracy. So far, this has either been counterbalanced by the positive effect of freedom of international trade (in between-country analyses) or the effect size has been so miniscule that no negative relationship between economic freedom and democracy is observed at the aggregate level (in within-country analyses).

Independent variables	Coefficients									
	World 1	World 2	World 3	Developed 1	Developing 1	Developed 2	Developing 2	World 4	Developed 3	Developing 3
Economic freedom (1 year lag)	19.425*** (1.719)	3.917† (2.120)		4.793* (1.799)	3.444 (2.423)			1.301 (1.827)		
Size of the government (1 year lag)			1.292 (0.472)			-0.840† (0.202)	2.183 (1.720)		0.752† (0.439)	-0.451 (0.737)
Legal system and property rights (1 year lag)			2.483 (1.671)			3.094*** (0.636)	1.232 (1.856)		1.051 (0.623)	1.152 (1.358)
Sound money (1 year lag)			-0.970 (1.241)			1.201 (1.210)	-1.527 (1.2931)		-0.487 (0.413)	0.148 (0.601)
Freedom of international trade (1 year lag)			5.555** (1.637)			1.087 (1.273)	6.168** (1.856)		1.242 (1.296)	0.794 (1.228)
Regulation (1 year lag)			-3.367† (1.898)			0.663 (0.960)	-3.951† (2.113)		-1.045* (0.416)	0.095 (0.911)
Constant	- 64.582*** (11.718)	-18.031 (21.432)	-10.191 (21.508)	42.991* (18.937)	2.626 (29.401)	58.504** (17.739)	13.262 (30.007)	283.146*** (72.546)	247.317** (75.487)	264.012** (75.976)
Control variables		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Year-fixed eff.	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓			
Country-fixed eff.								✓	✓	✓
Observations	1630	1614	1614	336	1278	336	1278	1630	336	1278

Table 1: Unstandardized coefficients, 141 countries (2006-2017); dependent variable: Freedom House democracy scores.

*** p < 0.001 ** p < 0.01 * p < 0.05 † p < 0.1; cluster-robust standard errors in parentheses

Literature

- Bjørnskov, Christian (2017): The Hayek-Friedman Hypothesis on the Press: Is There an Association Between Economic Freedom and Press Freedom? *Journal of Institutional Economics*, 14 (4): 617–638.
- Boudreaux, Christopher J., and Holcombe, Randall G. (2017): Economic Institutions and the Durability of Democracy. *Atlantic Economic Journal*, 45 (1): 17–28.
- Brown, Wendy (2019): *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. New York: Columbia University Press.
- Bruff, Ian (2014): The Rise of Authoritarian Neoliberalism. *Rethinking Marxism* 26 (1): 113–129.
- De Soysa, Indra, and Vadlamannati, Krishna (2021): Free Market Capitalism and Societal Inequities: Assessing the Effects of Economic Freedom on Income Inequality and the Equity of Access to Opportunity, 1990–2017. *International Political Science Review*. Available via: <https://journals.sagepub.com/eprint/NQRS5EVVVQPVZQZ8CKV3/full> (11. 7. 2023).
- Diamond, Larry (2008): The Democratic Rollback: The Resurgence of the Predatory State. *Foreign Affairs*, 87 (2): 36–48.
- Diamond, Larry (2015): Facing Up to the Democratic Recession. *Journal of Democracy*, 26 (1): 141–155.
- Gwartney, James, Lawson, Robert, Hall, Joshua, and Murphy, Ryan (2022): *Economic Freedom of the World 2022*. Available via: <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2022.pdf> (11. 7. 2023).

- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hill, Terrence D., Davis, Andrew P., Roos, Micah J., and French, Michael T. (2020): *Limitations of Fixed-Effects Models for Panel Data*. *Sociological Perspectives*, 63 (3): 357–369.
- Klein, Naomi (2007): *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. London: Allen Lane.
- Kropko, Jonathan, and Kubinec, Robert (2020): *Interpretation and Identification of Within-Unit and Cross-Sectional Variation in Panel Data Models*. *PLoS ONE*, 15 (4): e0231349.
- Madariaga, Aldo (2020): *Neoliberal Resilience: Lessons in Democracy and Development from Latin America and Eastern Europe*. Oxford: Princeton University Press.
- Patnaik, Prabhat (2020): *Neoliberalism and Fascism*. *Agrarian South* 9 (3): 331–341.
- Rutar, Tibor (2023a): *‘Free-market Capitalism’ and Democracy in the Period of Democratic Recession: Investigating the Relationship in 141 Countries, 2006–2017*. *International Journal of Sociology*. Available via: <https://www.tandfonline.com/action/showAxaArticles?journalCode=mij20> (19. 9. 2023).
- Rutar, Tibor (2023b): *What Is Neoliberalism Really? A Global Analysis of Its Real-World Consequences for Development, Inequality, and Democracy*. *Social Science Information*. Accepted for publication.
- Wolf, Martin (2023): *The Crisis of Democratic Capitalism*. London: Penguin.

- Wooldridge, Jeffrey M. (2019): Introductory Econometrics: A Modern Approach. Massachusetts: Cengage Learning.

Sources

- Freedom House (2023): Freedom in the World. Available via: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world> (11. 7. 2023).
- V-Dem (2023): The V-Dem Dataset. Available via: <https://v-dem.net/data/the-v-dem-dataset/> (11. 7. 2023)

SEKCIJA ZA OKOLJSKO IN PROSTORSKO SOCIOLOGIJO

MATJAŽ URŠIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Novi lokalizem in družbeni potenciali nepremične kulturne dediščine – Lokalne skupnosti v precepu med podporo in zaviranjem procesov participacije pri trajnostnem razvoju

Povzetek: *Prispevek analizira trenja, ki se pogosto pojavljajo v lokalnem okolju zaradi nejasnih razmerij med deležniki pri upravljanju nepremične (fizične) kulturne dediščine. Nepremična kulturna dediščina je pogosto omenjena tema v različnih programih varovanja, pristopih konservacije in zakonodajnih procesih, ki naj bi bili povezani s trajnostnimi razvojnimi načrti in so povezani z vključevanjem različnih skupin deležnikov. Problem teh programov nastane na implementacijski ravni, kjer se opaža visoka stopnja težavnosti njihove praktične aplikacije. V prispevku bomo analizirali omenjena trenja v lokalnem okolju na podlagi ugotovitev raziskovalnega projekta HEI-TRANSFORM in drugih študij primerov.*

Ključne besede: *lokalizem, novi lokalizem, kulturna dediščina, participacija, projekt HEI-TRANSFORM*

Uvod

V prispevku se osredotočamo na analizo interakcije med deležniki, ki delujejo znotraj lokalnih skupnosti. Te interakcije pogosto razkrivajo očitne razlike v odnosih do nepremične (oprijemljive, snovne) kulturne dediščine, kot so stavbe, spomeniki, pokrajine, arhivski materiali, knjige, umetniška dela ali artefakti. Na deklarativni ravni je nepremična kulturna dediščina priročna tema za izvajanje različnih politik, razvojnih programov, konservatorskih pristopov in zakonodajnih procesov, ki naj bi bili povezani s trajnostnimi razvojnimi načrti in naj bi vključevali različne skupine deležnikov. Vendar se ob tem v praksi pogosto opaža, da

zgolj deklarativno vključevanje nepremične kulturne dediščine v družbeno-kulturni kontekst skupnosti, pogosto vodi k različnim NIMBY (ne na mojem dvorišču) sindromom, kjer se konfrontirajo na eni strani različni tipi civilno-družbenih pobud, lokalnih skupnosti in na drugi strani konzervatorski pristopi, investitorji, politične strukture in drugi akterji, ki skušajo uveljaviti svoje posebne interese in potrebe (glej Fischel 2001; Kiefer 2008). Prispevek bo omenjena trenja analiziral v lokalnem okolju na podlagi ugotovitev iz projektov: Dediščina za vključujoč trajnostni razvoj: HEI-TRANSFORM (2022-2025), terenskih raziskav Fakin Bajec (2005-2020), Kuševič (2016) in Uršič (Uršič 2016). Poseben poudarek bo namenjen analizi procesov, kjer se elementi »novega lokalizma« (Strassoldo, Tessarin 1992: 287) integrirajo oz. bolje rečeno povezujejo z ukrepi deležnikov, ki so vključeni v upravljanje nepremične kulturne dediščine.

Novi lokalizem in trajnostni razvoj na osnovi dediščine

Trajnostni razvoj na osnovi dediščine v prispevku razumemo kot družbeno trajnostnost kulturne dediščine. Ta pristop skuša doseči ravnovesje med kakovostjo življenja v lokalni skupnosti in upravljanjem fizične kulturne dediščine. Ta pristop je veliko bolj kompleksen in nepredvidljiv, saj vključuje tesno sodelovanje z lokalnimi skupnostmi, strokovnjaki, lastniki in različnimi institucijami (lokalnimi, občinskimi, državnimi), ki so vključene v proces upravljanja kulturne dediščine. Po mnenju mnogih avtorjev (glej npr. Soini in Birkeland 2014, Vecco in Srakar 2018) je bil ta pristop v zadnjih desetletjih močno oslavljen in zanemarjen v primerjavi z drugimi pristopi, ki se vežejo na fizično ohranjanje kulturne dediščine z prek uporabe zelenih materialov in pristopov, ki ne motijo naravnih ekosistemskih ciklov. Z vidika družbene trajnosti mora trajnostni model upravljanja kulturne dediščine omogočiti takšne zmogljivosti, ki na podlagi vključevanja in uravnotežene udeležbe vseh deležnikov omogočajo dolgoročni razvoj lokalnih skupnosti, hkrati pa služijo splošni javnosti z ohranjanjem in

dostopnostjo kulturne dediščine za širše skupine uporabnikov. Nepotrebno je omenjati, da predstavlja vzpostavljanje dolgoročnega ravnotežja med lokalnimi in splošnimi koristmi najtežji del procesa razvoja trajnostnega modela dediščine, ki je kontekstualno edinstven za vsak primer (glej Garcia in Cox 2013).

Koncept (novega) lokalizma z vidika trajnostnega upravljanja fizične kulturne dediščine prinaša nove elemente v razpravo (glej tudi Mlinar 2001). Pri tem se najprej postavlja vprašanje, v kakšni meri, kako pogosto in v kakšnih oblikah se pojavljajo elementi lokalizma in novega lokalizma pri upravljanju različnih vrst nepremične kulturne dediščine v slovenskih lokalnih skupnostih? Ker se lokalne skupnosti morajo prilagajati novostim, ki se pojavljajo v njihovem okolju, ta proces takoj sproži proces dialogizacije med silami klasičnega lokalizma (avtarkičnega, usmerjenega v ohranjanje) in novega lokalizma (globalnega, sposobnega prilagoditev). Ta proces neizogibnega spopada dveh oblik lokalizmov skriva veliko večje vprašanje, ki se veže na sistem upravljanja nepremične dediščine v Sloveniji. S tega vidika se odpira vprašanje ali elementi (novega) lokalizma v večji meri podpirajo bolj trajnostno usmerjen razvoj dediščine ali togost in deluje jejo bolj v smeri preprostega varovanja obstoječega stanja. Na prvi pogled se zdi, da delovanje lokalnih skupnosti po ustaljenih vzorcih v tem primeru pomeni jasno vpetost v stare oz. klasične oblike lokalizma, kjer se ob zanemarjanju vrednot nove lokalnosti, usmeritve trajnosti na arhaičen način prepletajo z elementi globalizacije in lokalnimi vrednotami. Pri tem lahko domnevamo, da je proces »glocalizacije« (Robertson, 1995) nedvomno prisoten v Sloveniji, vendar ostaja vprašanje, v kakšni meri in kakšne so značilnosti v primeru upravljanja nepremične dediščine.

Trije primeri upravljanja nepremične kulturne dediščine v lokalnih skupnostih Slovenije

Prvi primer študije primera je lokacija »Debela griža« na Krasu in izhaja iz podeželskega območja, drugi primer opisuje »Bežigranski stadion« v kontekstu urbanega območja, medtem ko je tretji primer v bistvu skupina več študij primerov, ki prikazujejo podatke iz lokalnih skupnosti, v katere so vključeni specifični prazni spomeniki, ki so v lasti Republike Slovenije.

- Primer Debela griža

Prvi primer Debele griže na Krasu prikazuje vrzel med delovanjem lokalnega društva (Društvo Debela griža), ki ga večinoma sestavljajo domačini iz vasi Voljči Grad, kjer se nahaja nepremična kulturna dediščina, in vključevanjem zasebnega investitorja iz sosednje vasi. Lokacija Debela griža predstavlja potencialno privlačno prazgodovinsko arheološko najdišče za obiskovalce, ki je dobro vpeto v očarljivo suho kraško pokrajino, kjer se naravno okolje prepleta z elementi kraškega kamna. Kombinacija kulturne in naravne krajine ter edinstvene arheološke postavitve, ki sega lahko tudi 2000 let pr. n. št., je naredilo lokacijo zelo privlačno za večplastne družbeno-ekonomske namene. Temu so sledili izbruhi konfliktov med različnimi deležniki, ki so hoteli upravljati z nepremično kulturno dediščino. Na podlagi trideset intervjujev (glej Fakin Bajec 2005, 2011, 2020a, 2020b) z lokalnimi deležniki je bila identificirana vrsta problematičnih komunikacijskih aspektov, ki so kazali na nezmožnost vzpostavljanja ustrezne komunikacijske platforme deležnikov. Primer Debele griže ponazarja pogosto prisoten konflikt med ohranjanjem in izkoriščanjem oziroma komercializacijo nepremične kulturne dediščine. Prav tako odpira razpravo o holističnem pristopu k upravljanju dediščine, ki predpostavlja aktivno sodelovanje med državo, investitorji, lokalnimi skupnostmi in drugimi zainteresiranimi deležniki (glej na primer Ministrstvo za kulturo, 2019).

- **Primer Bežigrajskega stadiona**

Primer Bežigrajskega stadiona je zanimiv za našo analizo zaradi interakcije med različnimi deležniki na soseski in mestni ravni. Za namene predstavitve se bomo osredotočili le na določene vidike te medsebojne povezave, da bi prikazali ambivalentnost v dojetanju skupnih ciljev na mestni in lokalni ravni. Ko so deležniki na mestni in lokalni ravni bili vprašani, ali podpirajo prenovo Bežigrajskega stadiona (Uršič, 2016), je bilo jasno, da se njihovo dojetanje prenove zelo razlikuje. Medtem ko so prebivalci dojemali prenovo kot veliko grožnjo kulturni dediščini in njihovi splošni kakovosti življenja v lokalnem okolju, je splošna javnost projekt videla kot koristno dopolnitev kakovosti življenja v mestu v smislu novega športnega objekta, novih zaposlitev in posodobitve drugih gospodarskih dejavnosti. Razkorak med lokalnimi prebivalci in drugimi prebivalci bi na prvi pogled lahko bil enostavno razumljen kot primer »sindroma NIMBY« (Kiefer 2008: 3), kjer NIMBY podpirajo elementi nazadovanja, pripisani tipičnim oblikam (klasičnega) lokalizma in so povezani s poskusi uveljavljanja lokalne avtonomije skozi neodvisnost od drugih lokalnosti. Temu pogleda na aktivacijo lokalizma pri lokalnih prebivalcih bi lahko nasprotovali s podrobnimi vpogledi v specifične podrobnosti primera, ki kažejo na problematične elemente prenove projekta.

- **Primer lokalnih skupnosti, ki upravljajo prazne spomenike v lasti Republike Slovenije**

Zadnji primer predstavlja vpogled v več lokalni skupnosti (občin), ki se ukvarjajo z upravljanjem nepremične kulturne dediščine na izbranih lokacijah (Dolane – Grad Borl/Cirkulane; Črnomelj– Kulturni dom/Črnomelj; Dornava – Dvorec Dornava/Dornava; Dvor pri Žužemberku – Železarna Dvor/Žužemberk; Leskovec pri Krškem – Grad Šrajbarski turn/Krško; Spodnji Slemen – Grad Viltuš/Selnica ob Dravi; Turjak – Grad/Velike Lašče). S tega vidika se osredotočamo na pregled odzivov lokalnih skupnosti glede upravljanja praznih

spomenikov, ki še niso bili ustrezno uporabljeni in so v lasti države. Lokalne skupnosti v tem primeru predstavljajo občine, ki delujejo kot delni skrbniki nepremične kulturne dediščine na teh lokacijah. Analiza odgovorov občin iz pol-strukturiranih intervjujev (glej Kuševič 2016) glede upravljanja specifične nepremične kulturne dediščine kažejo na nekatere problematične vidike, ki niso dovolj preučeni v študijah dediščine v Sloveniji. Podatki predvsem izpostavljajo problematiko finančnega in fizičnega vzdrževanja dediščine. Občine jasno izražajo nezadovoljstvo z vzdrževanjem kulturne dediščine, ki ga izvaja država, vendar hkrati niso pripravljene prenesti vzdrževanja in lastništva na lokalno skupnost. Nepremična kulturna dediščina je v tem pogledu dojeta kot finančno breme, občine pa ne želijo tvegati nadaljnjega naraščanja stroškov v občinski blagajni. V tem smislu občine raje odrečejo del suverenosti oziroma avtonomije glede nadzora nad kulturnim kapitalom, ki izhaja iz nepremične dediščine, kot da bi se ukvarjale s kompleksnimi strategijami, ki bi zahtevale več znanja in virov za upravljanje le-te.

Zaključki

Predstavljene študije primerov kažejo, da eden od teh ključnih manjkajočih elementov leži v nezmožnosti obstoječega sistema sodelovanja (tako na formalni (zakonodajni) kot neformalni (legitimnosti) ravni), da zagotovi ustrezne kanale komunikacije z različnimi sloji lokalnih deležnikov. Nezmožnost vključenih akterjev, da predstavijo, konkretizirajo in vključijo interese več lokalnih skupin, se zdi, da povzroča neposredne zaplete in konflikte med vpletenimi stranmi, čeprav imajo lahko oboji podobne aspiracije.

Drugi manjkajoči element je nezmožnost formalnih sistemov (institucij, ki se ukvarjajo z upravljanjem dediščine), da vzpostavijo opolnomočenje akterjev in omogočijo proces deliberacije za lokalne deležnike (Peck in Theodore, 2015). Študije primerov kažejo, da so bili

akterji večinoma prepuščeni sami sebi, da se organizirajo in delujejo na podlagi lastnega znanja in zmogljivosti za vzpostavitev specifičnih načinov upravljanja kulturne dediščine.

Neskladja med deležniki v vseh izbranih študijah primera nakazujejo, da se vsakič, ko deležniki poskušajo oblikovati določen model upravljanja kulturne dediščine, ta proces sooča s pomanjkanjem informacij v smislu odločitev, sprejetih na neobstojećih ali nejasnih informacijah o temi. Zaradi šibkega sodelovanja med deležniki je celoten poudarek usmerjen v ekonomske (finančne) stroške podpore in vzdrževanja dediščine, manjši trud pa je usmerjen v podrobno analizo vseh možnih oprijemljivih in neoprijemljivih dejavnikov dediščine, ki bi lahko vplivali na dolgoročno dobrobit skupnosti in družbe na splošno.

Predstavljeni primeri prav tako kažejo, da so v lokalnih skupnostih izbranih primerov prisotni močni elementi novega lokalizma. Dejstvo, da lokalne skupnosti v vseh izbranih primerih prepoznavajo tako družbene kot ekonomske značilnosti upravljanja kulturne dediščine, kaže, da so lokalne skupnosti razvile sposobnosti za zaznavanje elementov, ki so potrebni za delovanje modelov upravljanja z dediščino na širši (globalni) ravni. Prisotnost takih elementov v lokalnih skupnostih kaže, da deluje analiza stroškov in koristi ter da so deležniki pripravljeni sodelovati pri razvijanju ustreznega modela za skupnost in splošno javnost. Konflikti med različnimi deležniki na lokalni in državni ravni pa zlasti kažejo, da elementi novega lokalizma niso dobro prepoznani in predvsem niso dobro povezani ali integrirani v sistem sodelovanja pri trajnostnem upravljanju dediščine.

Zaznamek: Prispevek je del projekta HEI-TRANSFORM. Projekt je bil financiran s strani Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS, naslov projekta: "Dediščina za vključujočo trajnostno preobrazbo- HEI-TRANSFORM"; šifra: J7-4641).

Viri in literatura

- Fakin Bajec, Jasna (2011): *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Fakin Bajec, Jasna (2020a): *Vključevanje skupnosti v razvoj in upravljanje kulturne dediščine v aplikativnih evropskih projektih*. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60 (1): 90–100.
- Fakin Bajec, Jasna (2020b): 'Procesi Ustvarjanja Kulturne Dediščine: Na Razpotju Med Neoliberalizmom in Prostovoljstvom v Okviru Dediščinskih Društev'. *Etnolog. Nova Vrsta* 30(81): 69–88.
- Fischel, William A. (2001): 'Why Are There NIMBYs?' *Land Economics* 77(1):144–52. DOI: 10.2307/3146986.
- Garcia, Beatriz, in Tamsin Cox (2013): *European Capitals of Culture: Success Strategies and Long-Term Effects*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Kiefer, Matthew J. (2008): *The Social Functions of NIMBYism*. Cambridge: Planetizen - The Planning and Development Network, Harvard Design Magazine.
- Kuševič, Alenka (2016): *Upravljanje s Kulturnimi Spomeniki v Lasti Republike Slovenije (Magistrsko Delo)*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Ministrstvo za kulturo (2019): *Strategija Kulturne Dediščine 2020-2023 (Strategy of Cultural Heritage 2020-2023)*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino.
- Mlinar, Zdravko (2001): *Krepitev in slabitev moči lokalnih akterjev ter nastajanje in izginjanje lokalnih posebnosti v procesu glokalizacije*, *Teorija in praksa*, 38 (5): 765-785.

- Peck, Jamie, in Theodore, Nikolas (2015): *Fast Policy: Experimental Statecraft at the Thresholds of Neoliberalism*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Robertson, Roland (1995): 'Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity'. Pp. 25–44 in *Global Modernities*. 1 Oliver's Yard, 55 City Road, London EC1Y 1SP United Kingdom: SAGE Publications Ltd.
- Soini, Katriina, in Inger Birkeland (2014): 'Exploring the Scientific Discourse on Cultural Sustainability'. *Geoforum* 51:213–23. DOI: 10.1016/j.geoforum.2013.12.001.
- Strassoldo, Raimondo, in Nicoletta Tessarin (1992): *Le Radici Del Localismo: Indagine Sociologica Sull'appartenenza Territoriale in Friuli*. Trento: Reverdito.
- Uršič, Matjaž (2016): Online news media and local stakeholders in the urban development process. *Teorija in praksa*, letnik 53, številka 5, str. 1191-1212.
- Vecco, Marilena, in Andrej Srakar (2018): 'The Unbearable Sustainability of Cultural Heritage: An Attempt to Create an Index of Cultural Heritage Sustainability in Conflict and War Regions'. *Journal of Cultural Heritage* 33:293–302. DOI: 10.1016/j.culher.2018.06.009.

Viri

- Fakin Bajec, Jasna (2005): *Takú je blo na Volčjem Gradi: Predstavitev preteklega načina življenja v kraški vasi Volčji Grad* [Videoposnetek]. Volčji Grad: Debela griža: Vaška skupnost.

ANAMARIJA KEJŽAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo
Multidisciplinarni raziskovalno razvojni center UL

VLADO DIMOVSKI

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta
Multidisciplinarni raziskovalno razvojni center UL

SIMON COLNAR

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta
Multidisciplinarni raziskovalno razvojni center UL

Starosti prijazna občina – primer gerontološkega centra v Ajdovščini

Povzetek: *Kot odgovor na staranje prebivalstva in urbanizacijo je vse več mest in skupnosti zavezanih temu, da postanejo bolj vključujoče in starejšim prijazno okolje. Starosti prijazna mesta in skupnosti so zasnovana tako, da izpolnjujejo potrebe najrazličnejših starejših ljudi, spodbujajo njihovo zdravje, avtonomijo, vključenost in prispevke na vseh področjih življenja v skupnosti, spoštujejo njihove odločitve in izbire življenjskega sloga ter se odzovejo na njihove potrebe. Možnost staranja v domačem okolju je povezana s storitvami skupnostne oskrbe, ki se nanašajo na različne oblike podpore in nastajanje novih oblik storitev z namenom krepitev avtonomije starih ljudi, upoštevanje njihovih želja, potreb, zmožnosti in pričakovanj. V prispevku predstavljamo koncept gerontološkega centra v Ajdovščini kot odziv na potrebe starejših v družbi, ki bi lahko ponudil vse storitve dolgotrajne oskrbe na enem mestu.*

Ključne besede: *Gerontološki center, dolgotrajna oskrba, starejšim prijazna občina, kmetija za bivanje starejših, socialne inovacije*

Uvod

Zaradi hitrega staranja prebivalstva se oblikovalci politik in ponudniki storitev vse bolj zavedajo pomena zagotavljanja starejšim prijaznih storitev ali izdelkov za starejše. Delež starejših, ki so stari 60 let in več, močno narašča (WHO 2019), zaradi česar postajajo strategije starosti prijaznih mest, občin, kot tudi strategija dolgožive družbe, vse bolj aktualne. Skupnosti so lahko mesta ustvarjalnosti, inovacij in sprememb, zato bi morala biti dostopna vsem – tudi ranljivim skupinam. Starejši pa so pogosto izključeni iz svojega okolja iz različnih razlogov – zdravstvenih in socialnih, kot so npr. nezmožnost vožnje, oslabelost, življenje v ruralnem okolju, revščina in digitalna nepismenost. V zadnjih letih se je zato povečala razprava o strategijah in praksah, ki zagotavljajo, da storitve in izdelki ustrezajo posebnim potrebam in življenjskim situacijam starejših (Lui in dr. 2009), ki je spodbudila tudi k ustvarjanju starejšim prijaznih politik. Vsi si želimo preživljati starost kakovostno, k čemur nas usmerjajo tako Strategija dolgožive družbe kot Evropske smernice za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo (Galof 2023). Eno izmed starejšim prijaznih politik predstavlja tudi (pre)oblikovanje Občine Ajdovščina v starosti prijazno občino in vzpostavitev gerontološkega centra, ki bo nudil storitve starejšim v konceptu skupnostne dolgotrajne oskrbe. Program gerontološkega centra nastaja v dogovoru z Občino Ajdovščina. Menimo, da bi starejši imeli veliko boljše pogoje za življenje v domačem okolju, v kolikor bi bile storitve skupnostne oskrbe povezane - na enem mestu. Z vzpostavitvijo gerontološkega centra bi omogočili starejšim boljšo vključenost v družbo, ohranjanje socialne mreže starejših, zmanjšanje različnih tveganj in tako prispevali k boljši kakovosti življenja starejših v skupnosti.

Koncept delovanja gerontološkega centra v Ajdovščini

Skupnostna oskrba starejših se nanaša na sistem podpore in storitev, namenjenih starejšim posameznikom, da čim dlje pomagajo živeti neodvisno in udobno na svojih domovih ali v

svojih skupnostih. Ta pristop k oskrbi poudarja pomen staranja v domačem okolju, ohranjanja socialnih povezav ter ohranjanja dostojanstva in avtonomije starejših.

Preko oskrbe v skupnosti so stari ljudje lahko deležni socialne, zdravstvene in paliativne socialne oskrbe na domu, dnevnih centrov, začasnega varstva, vključujejo se lahko v društva starejših in prejemajo pomoč zdravstvenih in prehranskih programov. Vse te storitve nudijo starejšemu prebivalstvu pomoč na področju osebne nege, gospodinjskih opravkov, praktičnih storitev, varstva (predvsem pri osebah z demenco) in upravljanje (opora pri koordiniranju zdravstvenih in drugih služb) (Filipovič Hrast in dr. 2014).

Osrednji vidik oskrbe v skupnosti je usklajevanje različnih storitev in virov za zadovoljevanje individualnih potreb starejših. Koordinator storitev skupnostne oskrbe v gerontološkem centru lahko pomaga oceniti potrebe, razviti načrte oskrbe in zagotoviti, da se storitve izvajajo učinkovito. Infrastruktura obstoječega doma lahko ponudi starejšim, ki živijo v domačem okolju, različne storitve skupnostne oskrbe, kot so: 1) Storitve na domu: socialna in zdravstvena oskrba na domu, pomoč pri osebni negi, dostava obrokov in pomoč pri gospodinjstvu ter oskrba ljudi z demenco. 3) Socialna podpora: Osamljenost in izolacija sta lahko pomembni težavi za starejše ljudi. Programi bodo zagotavljali družabne dejavnosti, podporne skupine in priložnosti za starejše, da so vključeni v družbo in ohranjajo socialno mrežo. Ponudili bodo tudi svetovanje o pravicah in oblikah finančne pomoči starejšim. 4) Prevoz: Veliko starejših se lahko sooča z izzivi mobilnosti, zato gerontološki center ponuja prevozne storitve, ki starejšim pomagajo priti do zdravniških pregledov, trgovin z živili ali družabnih dejavnosti. 5) Možnosti namestitve: storitve gerontološkega centra bodo lahko nudile in/ali pomagale pri iskanju ustreznih možnosti namestitve za starejše, vključno z novimi oblikami - bivalnimi skupnostmi starejših, na kmetijah za oskrbo starejšim in za ljudi z demenco in drugimi sodobnimi oblikami bivalnih

skupnosti za starejše. 6) Preventivne storitve: gerontološki center bo združeval različne programe za spodbujanje zdravega staranja z izobraževanjem, programi dobrega počutja in preventivnimi zdravstvenimi ukrepi. 7) Oskrba ob koncu življenja: pomembna storitev za starejše in njihove svojce bo tudi načrtovanje ob koncu življenja in paliativna oskrba, da bi starejšim zagotovili ustrezno oskrbo in podporo v zadnjih obdobjih življenja. Ob tem bo lahko sodeloval tudi z mobilno paliativno enoto.

Glede na to, da določene takšne storitve v občini že obstajajo, vendar nepovezano in na različnih lokacijah, bodo starejši in svojci lažje pridobili informacije o možnih oblikah pomoči in storitvah – vse na enem mestu. Načrtovane aktivnosti novega gerontološkega centra v prvi fazi so storitve socialne podpore in socialnega servisa na domu ter koncept bivanja starejših na kmetiji kot socialne inovacije.

Inovacije v dolgotrajni oskrbi se pojavljajo tako v skupnostni kot tradicionalni oskrbi. Ena izmed teh inovacij pa je tudi koncept oskrbe, ki se zagotavlja na kmetijah (de Bruin in dr. 2020). Kmetija za oskrbo starejših je relativno nova, majhna ustanova za zagotavljanje oskrbe, ki precej spominja na domače okolje in ki so jo v zadnjih letih razvili predvsem na Nizozemskem in na Norveškem (de Boer in dr., 2017a), v našem okolju pa je razmeroma nepoznana in nerazvita. Ta koncept se vse bolj uporablja v Nemčiji, Avstriji, Združenem Kraljestvu, na Japonskem, v Južni Koreji in Združenih državah Amerike (Garcia-Llorente in dr. 2018). Kmetije, ki zagotavljajo oskrbo, so lahko dragocena alternativa tradicionalnim domov za starejše. Predstavljajo namreč privlačno, domače okolje, kjer se izvajajo dejavnosti, ki lahko pozitivno vplivajo na sodelovanje med starejšimi in njihovo socialno interakcijo (de Boer in dr. 2017a). Tovrsten koncept je lahko pomemben tudi pri obravnavi oseb z demenco, ki predstavljajo heterogeno skupino ljudi z različnimi potrebami. Da bi jim lahko zagotovili

prilagojeno oskrbo, so potrebna tudi različna bivalna okolja (de Boer in dr. 2017b). Na kmetijah se izvajajo kmetijske in dejavnosti oskrbe, ki so namenjene vključevanju prebivalcev v različne dejavnosti, kot npr. vrtnarjenje, skrb za živali, gospodinjska opravila in ostale dejavnosti, ki so običajne za vsakdanje življenje (Hassink in dr. 2013). Na Nizozemskem je približno 200 tovrstnih bivalnih skupnosti, ki skrbijo za ljudi z demenco in jim nudijo 24-urno oskrbo. Kljub številnim prednostnim tovrstnega pristopa pa je trenutno premalo vpogleda v prakso, ravno tako je malo raziskav na obravnavano tematiko (de Bruin in dr. 2017). Priložnost v izboljšanju ponudbe storitev dolgotrajne oskrbe predstavljajo poleg kmetij tudi načrtovanje trajnostne gradnje bivalnih okolij z vidika potreb različnih generacij in so prilagojena tudi potrebam starejših. Z ustrezno zasnovo in gradnjo omogočamo povezanost starejših, njihovo vključenost, po drugi strani pa lahko preprečimo neželene, vendar žal pogoste, dogodke, kot so npr. padci ali druge nesreče v domačem okolju. Spodbujanje koncepta stanovanj za starejše je eden izmed pomembnih elementov srebrne ekonomij in se tako ujema s konceptom in politiko trajnostnega razvoja ter spodbuja njegovo implementacijo v praksi (Malik in Mikolajczak 2019). Spodbujanje ustvarjanja novih skupnostnih oblik bivanja za starejše (večstanovanjske in /ali medgeneracijske ustanove, kmetije za oskrbo starejših, kmetije za življenje in oskrbo ljudi z demenco ipd.) je pomembna naloga družbe glede na starajočo se populacijo.

Cilj skupnostne oskrbe starejših je izboljšati njihovo kakovost življenja, ohraniti njihovo neodvisnost in zagotoviti mrežo podpore, ki jim pomaga dostojno in spoštljivo staranje. Ustvarjanje starosti prijaznih skupnosti je bistvenega pomena iz več razlogov, saj ne koristi le starejšim odraslim, ampak prispeva tudi k dobremu počutju in vključenosti celotne skupnosti. Z razvojem gerontološkega centra bi lahko pomembno prispevali k starejšim bolj prijaznega in vključujočega okolja z več vidikov, kot so: socialna vključenost, zdravo in aktivno staranje, gospodarske koristi, večja medgeneracijska povezanost; kor primer dobre prakse lahko

spodbudi k sodobnemu in trajnostnemu urbanističnemu načrtovanju javnih prostorov, sosesk in stanovanj.

Zaključek

Gerontološki center bo lahko zagotavljal storitve skupnostne oskrbe, po drugi strani pa ohranjal soseske in vasi, ki se praznijo zaradi selitev mladega prebivalstva na bolj urbana območja, žive. Starejši bodo lahko kakovostno preživljali svojo starost v njim poznanem in domačem okolju. Obstoječa infrastruktura starega doma omogoča vzpostavitev nove storitve – servisa skupnostne oskrbe, ki bo omogočal življenje, staranje in umiranje v domačem okolju in na kmetijah za oskrbo starejših. Kmetija za oskrbo ljudi z demenco pri nas ni poznan koncept, in ponuja bolj kvalitetno življenje ljudem z demenco. Z vzpostavitvijo gerontološkega centra občina sicer občina ne postane že tudi starejšim prijazna občina, vendar pa pomeni to pomemben korak v razvoj starejšim prijazne občine in k vzpostavljanju celostne dolgotrajne oskrbe.

Viri in literatura

- de Boer, Bram, in dr. (2017a): Green care farms as innovative nursing homes, promoting activities and social interaction for people with dementia." Journal of the American Medical Directors Association 18.1. 40-46.
- de Boer, Bram, in dr. (2017b): Quality of care and quality of life of people with dementia living at green care farms: a cross-sectional study. BMC geriatrics 17: 1-10.
- de Bruin, Simone, idr. (2017): Rethinking dementia care: the value of green care farming. Journal of the American Medical Directors Association 18.3: 200-203.

- de Bruin, Simone, in dr. (2020): Care farming for people with dementia; what can healthcare leaders learn from this innovative care concept? *Journal of Healthcare Leadership*: 11-18.
- Galof, Katarina. (2023): Ageing in place—exploring the safety of the environment of Slovenian older adults." *SAGE open medicine* 11: 20503121221150959.
- Garcia-Llorente in dr. (2018): Farming for life quality and sustainability: A literature review of green care research trends in Europe." *International journal of environmental research and public health* 15.6: 1282.
- Hassink, Jan, in dr. (2013): Multifunctional Agriculture Meets Health Care: Applying the Multi-Level Transition Sciences Perspective to Care Farming in the Netherlands. *Sociologia Ruralis* 53.2: 223-245.
- Hrast, Maša Filipovič, in dr. (2014): Oskrba starejših v skupnosti: dejavnosti, akterji in predstave. Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Lui, Chi-Wai, in dr. (2009): What makes a community age-friendly: A review of international literature." *Australasian journal on ageing* 28.3.: 116-121.
- Malik, Krzysztof, in Ewa Mikołajczak. (2019): Senior housing universal design as a development factor of sustainable-oriented economy." *Sustainability* 11.24: 7093.
- World Health Organization (2019): Global action plan on physical activity 2018-2030: more active people for a healthier world. World Health Organization.
- World Health Organization. (2007): Global age-friendly cities: A guide. World Health Organization.

SAMO PAVLIN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Profesionalni razvoj študentov v času utrjevanja virtualnega prostora

Povzetek: *Cilj prispevka je predstaviti izzive, ki jih prinaša študiju in profesionalnemu razvoju študentov virtualni prostor. Pri tem se bomo še posebej osredotočili na razvoj treh generičnih kompetenc: timskega dela, sposobnosti načrtovanja aktivnosti in dela pod stresom. Te kompetence predstavljajo katalizator razvoja profesionalnega znanja na vseh področjih študija. V prispevku naprej opozorimo, da profesionalni razvoj študentov težko pravilno razumemo brez konceptov profesionalizma in razvoja človeških virov. V nadaljevanju predstavimo stičišča kompetenc s situacijskim in informacijsko procesnim učenjem, oblikovanjem navad in abstraktnim razmišljanjem. Na tej podlagi opravimo konceptualno razpravo, ki jo zaključimo s predpostavko, da virtualni prostor obstoječe izzive razvoja generičnih kompetenc občutno pogloblja.*

Ključne besede: *virtualni prostor, profesionalizem, profesionalni razvoj študentov, razvoj človeških virov, timsko delo, načrtovanje aktivnosti, delo pod stresom*

Uvod

Vprašanje, kako (zelo) relativna je vloga visokošolskih sistemov pri pripravi študentov na delo, me je na različne načine spremljalo večji del moje zaposlitvene kariere. Skozi vpetost v nacionalne in mednarodne raziskovalne mreže sem se najprej ukvarjal s proučevanjem razvoja kompetenc, ki jih od visokošolskih diplomantov pričakujejo delodajalci. Kasneje me je zanimalo, koliko napora namenijo visokošolski sistemi spremljanju razvoja kompetenc in kako sodelujejo z delodajalci. Ta vprašanja so spremljali trije globalni procesi: ekonomska kriza pred več kot desetletjem, pandemija in vojna v Ukrajini. Ne morem se izogniti občutka, da je vsak

od teh procesov v glavah študentov ukoreninil tri močna sporočila, ki so med seboj povezana. Prvo je, da učenje na mnogih univerzitetnih programih nima dosti skupnega z realnimi zahtevami v svetu dela. Drugo je, da se resnične kompetence pridobijo samo s plačanim delom: univerzitetni program lahko pri tem pomaga podobno kot poklicna šola vajencu. Tretje je, da se je potrebno dobro imeti, saj je življenje nepredvidljivo in študij, tak kot ga je še imela moja generacija in generacija mojih staršev, pri tem nikakor ne pomaga. Vsa tri sporočila so v zadnjih mesecih dodatno podčrtala selitev sistema umetne inteligence (npr. "ChatGPT-4") na mobilne telefone. Visoko šolstvo v percepciji mnogih študentov postaja prostor, kjer se je vedno manj potrebno obremenjevati z razmišljanjem in ki ga počasi ni potrebno več obiskovati: niti fizično niti mentalno.

Ta razmišljanja so tesno prepletena z *nastajanjem virtualnega prostora*. Ta prostor je pogosto definiran kot okolje, ki omogoča interakcijo udeležencem in vključuje tekstovno in avdiovizualno tehnologijo, spletne skupnosti, "obogateno" resničnost in umetno inteligenco (prirejeno po IGI Global 2023). Cilj tega prispevka je na konceptualni ravni ugotoviti, kako je virtualni prostor s spremembami razvoja generičnih kompetenc v študijskem procesu povezan s profesionalnim razvojem študentov.

Profesionalni razvoj študentov in človeški viri¹

Profesionalni razvoj študentov težko pravilno razumemo brez koncepta profesionalizma. Tega lahko opredelimo kot posebno obliko organizacije poklicnega dela in kot subjektivne občutke, ki jih posameznik doživlja takrat, ko verjame, da je njegovo delo dobro opravljeno. Z nekaj izjemami literatura povezuje proces profesionalizma predvsem s poklici, ki jih izvajajo visokošolski diplomati. Profesionalizem je močno povezan s procesom izobraževanja,

¹ Večino definicij v tem delu podaja avtor prispevka na podlagi lastnega razumevanja področja.

organizacijsko kulturo, vrednotami, avtonomijo, identiteto in zaupanjem, kar vse vpliva na izvajanje poklicnih nalog.

Razvoj človeških virov, za razliko od profesionalizma, v teoriji ni omejen predvsem na poklice, ki jih zasedajo visokošolski diplomanti, temveč na celoten spekter poklicev na trgu dela. Pri tem razvoj človeških virov ne pomeni le izobraževanja in usposablja zaposlenih v različnih fazah kariere s ciljem povečanja učinkovitosti dela, temveč je povezan s številnimi "kontekstualnimi dejavniki" kot so pravice delavcev, različne oblike zadovoljstva pri delu, karierni razvoj in kvaliteta prostega časa (Chalofsky 2014). Visokošolski sistem je kot katalizator profesionalnega znanja in identitete s problematiko profesionalizma kot tudi razvoja človeških virov močno povezan – v kontekstu naše razprave še posebej s "sodobno" problematiko učenja in poučevanja.

Virtualni prostor in informacijsko komunikacijska tehnologija (IKT) sta postala v procesih profesionalnega razvoja temeljni sredstvi za konkretizacijo abstraktnega znanja in manipulacijo podatkov (Sawyer 2022). Na drugi strani pa smo priča opozorilom, da je IKT (še posebej "pametni" telefoni) pogosto velik motilec pozornosti in sprožilec kompulzivnega razmišljanja. Prizori, ko se študentje med predavanjem sproščajo s pomočjo IKT, niso danes nič nenavadnega. Kot pravijo Stahal in drugi (2022), bi morale razvojne potrebe študentov, in ne IKT, biti v središču študijskih aktivnosti.

Virtualni prostor za virtualne kompetence?

Mostovi razvoja kompetenc do sorodnih konceptov

Zaradi omejitve prostora bomo v tem prispevku opredelili kompetence kot znanje o uporabi znanja (Svetlik in Pavlin 2004). Pri tem so stičišča kompetenc s sorodnimi koncepti številna.

Eno od teh je razvoj kompetenc preko situacijskega in informacijsko procesnega učenja, kar sta s termini socializacije in internalizacije ter v povezavi z različnimi možnostmi artikulacije znanja opisala japonska avtorja Nonaka in Takeuchi (1995). Med številnimi implikacijami, ki jih ima teorija omenjenih avtorjev na razvoj kompetenc, velja izpostaviti predvsem integracijo učenja z delom oziroma utrjevanje naučenega v različnih socialnih kontekstih. Če poglede omenjenih avtorjev razširimo, lahko opozorimo, da je razvoj kompetenc pomembno povezan s sposobnostjo (samo)motivacije, razvojem navad, abstraktnim razmišljanjem (še posebej s posploševanjem, sintezo in hipotetičnim razmišljanjem), usklajevanjem dela in prostega časa, razvojem vrednot ter določanjem življenjskih priorit, načinom zdravega življenja (predvsem spanjem in zdravo prehrano) ter ohranjanjem socialnih interakcij.

Omenjeni koncepti so za našo razpravo zelo pomembni. Opozarjajo, na kaj vse moramo biti pozorni takrat, ko opazujemo razvoj kompetenc visokošolskih diplomantov v kontekstu virtualnega prostora. Tega vedno bolj doživljamo kot kontrast fizičnemu. Pri tem za namen konceptualne razprave težko posplošimo problematiko odnosa med virtualnim prostorom in čisto vsem generičnimi kompetencami naenkrat. Bolj je smiselna parcialna obravnava. To bomo v nadaljevanju zamejili s tremi generičnimi kompetencami: timskim delom, načrtovanjem aktivnosti in premagovanjem stresa. Izzivi so opisani predvsem na podlagi sinteze lastnih ugotovitev in opažanj.

Virtualni prostor in timsko delo

Timsko delo je tesno povezano z različnimi procesi sodelovanja, komunikacije, razreševanja konfliktov, določanja ciljev, zaupanja in tudi porazdelitve vlog članov tima (Cimprič in Pavlin 2022). Zaradi komunikacije preko kamere in omejitev pri zaznavanju neverbalnih sporočil, in z njimi povezanimi čustvi, študentje obvladujejo te procese bistveno težje kot bi jih v fizičnem

prostoru. Ti procesi se pri nastajanju organskih skupnosti praks porajajo samoumevno, v primeru oddaljenega dela članov tima pa se izkazujejo kot izredno zapletene. Delo v timu v virtualnem prostoru tako na eni strani pogosto poraja prenasičenost z informacijami na drugi pa vodi v čustveno izolacijo, ki posameznika vodi stran od profesionalnih občutkov učenja in dela kot smo jih opredelili v prvem delu prispevka. Brez fizičnega prostora mnogo posameznikov težko vzdržuje svoje navade in načrtuje svoje aktivnosti kot tudi aktivnosti za delo z drugimi.

Virtualni prostor in sposobnost načrtovanja aktivnosti

Sposobnost načrtovanja in realizacije aktivnosti je povezana s širšim področjem oblikovanja navad, čustvene inteligence, abstraktnega razmišljanja, ohranjanja koncentracije ter s sposobnostjo prilagajanja ciljev na spreminjajoče se okoliščine. Sam pri študentih opazujem načrtovanje aktivnosti kot izredno kompleksno sposobnost, ki zajema realizacijo začrtanih aktivnosti tudi takrat ko so okoliščine težke in spremenjene, sposobnost smiselnega razporejanja tedenskim in mesečnim nalog kot tudi strateško in dolgoročno zastavljanje ciljev in sprejemanje pomembnih življenjskih odločitev. Tisti, ki ima težave pri načrtovanju in izpolnjevanju lastnih ciljev, bo pri delu v skupini, kot smo ga opisali v prejšnjem razdelku, verjetno še manj uspešen. Virtualni prostor zamegljuje meje med delovnim in prostim časom, fizična odsotnost sodelavcev in nadrejenih v fizičnem prostoru pa pogosto pelje do odlašanja aktivnosti.

Virtualni prostor in premagovanje stresa

Stres pogosto opisujemo kot proces med sprožilcem stresa in reakcijo posameznika. V zadnjem času prihajajo opozorila, da pogosto in dolgotrajno izpostavljanje stresnim situacijam vodi do izgorelosti. IKT zaradi fizične in socialne izolacije, tehnološke prenasičenosti in strahu, da

bomo zamudili pravočasno odgovoriti na e-mail, telefonsko sporočilo ali klic, stres večinoma ne zmanjšuje. V času pandemije in zaprtju fakultet smo videli, kako močno socialna izolacija vpliva na anksioznost pri študentih (Pavlin 2021).

Na podlagi zapsanega lahko sklepamo, da virtualni prostor pogloblja izzive razvoja večine generičnih kompetenc.

Zaključek s perspektive profesionalnega razvoja študentov

Čeprav sta IKT in virtualni prostor zaradi svoje sposobnosti manipulacije s podatki in znanja danes nepogrešljiva pa glede na rezultate OECD v zadnjih dveh desetletjih nista uspela bistveno izboljšati dosežene stopnje generičnih kompetenc mladih (Sawyer, 2022). Virtualni prostor in IKT s spodbujanjem fizične distance negativno vplivata na koncentracijo pri študiju in številne vidike situacijsko pogojenih oblik učenja. Omejitve pri profesionalnem razvoju se kažejo pri številnih aspektih čustvenega doživljanja učenja, pri sposobnostih navezovanja novih poznanstev, fizični kondiciji in mentalnem zdravju. V primeru timskega dela virtualni prostor omogoča veliko fleksibilnost dela in učenja, vendar večinoma po tem, ko ima študent že zgrajene močne temelje v fizičnem prostoru. Omejitve in novi izzivi se kažejo tudi pri načrtovanju dela in učenja ter sposobnosti premagovanja stresa.

Čas pandemije nikakor ni pokazal na možnost solidne alternative obstoječemu profesionalnemu razvoju študentov, ki je povezan z obiskovanjem klasičnih predavanj na fakultetah.

Viri in literatura

- Chalofsky, Neal (ur.), Lane Morris, Michael (ur.), in Rocco, S. Tonette (ur.) (2014): Handbook of human resource development. Hoboken: Wiley.
- Cimprič, Peter, in Pavlin, Samo (2022): Razumevanje timskega dela mladih menedžerjev človeških virov. Teorija in praksa, 59 (4): 829-848.
- Nonaka, Ikujiro, in Takeuchi, Hirotaka (1995): The Knowledge-creating Company: How the Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation. Oxford: Oxford University Press.
- Pavlin, Samo (2021): Pandemija Covida-19 kot povod za spremembe razvoja kompetenc v svetu dela in visokem šolstvu. Teorija in praksa, 58 (3): 806-826.
- Sawyer, Robert Keith (ur.) (2022): Introduction. V Sawyer, Robert Keith (ur.): The Cambridge handbook of the learning sciences: 1–24. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stahl, Gerry, Koschmann, Timothy, in Suthers, Daniel (2022): Computer-Supported Collaborative Learning. V Sawyer, Robert Keith (ur.): The Cambridge handbook of the learning sciences: 406–427. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svetlik, Ivan, in Pavlin, Samo (2004): Izobraževanj in raziskovanje za družbo znanja. Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet. Teorija in praksa, 41 (1-2): 199–211.

Viri

- IGI Global (2023): InfoScipedia. Dostop prek: <https://www.igi-global.com/dictionary/virtual-space/31800> (3 .7. 2023)

SEKCIJA ZA SOCIALNO DELO

ANAMARIJA KEJŽAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo
Multidisciplinarni raziskovalno razvojni center UL

Demenci prijazno okolje

Povzetek: *V prispevku se osredotočamo na različne vidike kakovostne oskrbe ljudi z demenco v domačem okolju. Pri načrtovanju oskrbe na individualni ravni upoštevamo individualnost osebe z demenco, potrebe, želje in zmožnosti osebe z demenco in njenih svojcev, ki so najpogosteje v vlogi neformalnih oskrbovalcev – kako in kje bo živela, aktivnosti, ki bodo pomagale pri vključevanju v skupnost in pri ohranjanju njene avtonomije ter dobrega počutja. Pri tem uporabimo metodo osebnega načrtovanja, kjer oseba z demenco lahko izrazi svoje želje in pričakovanja. Razvijanje okolja na mikro ravni, ki bo vključujoče osebam z demenco, pomeni ohranjanje pravega ravnovesja med potrebo po varnosti in potrebo samoaktualizaciji osebe z demenco skozi različne aktivnosti. Z prenosom znanja lahko prispevamo k destigmatizaciji demence in ustvarjamo demenci prijazno okolje tudi na makro ravni.*

Ključne besede: *demenca, oskrba oseb z demenco, stimulatívne aktivnosti, demenci prijazno okolje, IKT*

Uvod

Demenca je bolezen, za katero zboleva vedno več ljudi, zato jo mnogi imenujejo tiha epidemija sodobnega časa. S staranjem prebivalstva se povečuje s starostjo povezanih bolezni, ena izmed najpogostejših je demenca. Svetovna zdravstvena organizacija (WHO) ocenjuje, da je število oseb z demenco po vsem svetu približno 55 milijonov, pri čemer naj bi to število do leta 2030 doseglo približno 78 milijonov, do leta 2050 pa 139 milijonov (2021). Demenca je kljub vsem informacijam, ki so na voljo, še vedno tema, o kateri se mnogi ne pogovarjajo radi, saj pri

ljudeh vzbuja neprijetne občutke, kot so strah, sram in tesnoba (Kejžar in Jenko 2022). Avtorici navajata, da je zaradi tega podoba oseb z demenco v družbi stigmatizirana, osebe z demenco pa imajo etiketo nemočnih. Z negativnimi občutki se soočajo tudi sorodniki v vlogi neformalnih oskrbovalcev, ki namesto pomoči lahko občutijo pritisk okolice. Sama bolezen še ni razlog za selitev v dom za stare ljudi, z demenco je mogoče živeti tudi v domačem okolju, vendar je potrebnih nekaj sprememb in prilagoditev, da postane okolje prijazno osebam z demenco.

Demenca ni zgolj bolezen, ki povzroča propadanje, nazadovanje, zato je pomembno, da človeka z demenco še vedno vidimo kot osebo, ki si zasluži spoštovanje ter ima svoje potrebe in cilje. Te lahko zasledujemo z izdelavo osebnega načrta, ki človeku z demenco omogoča večji vpliv nad svojim življenjem in oskrbo. Osebni načrt je dokument, kamor lastnik načrta zapiše svoje cilje in želje ter način, kako jih doseči (Videmšek in Mali 2018). Pomembno je, da dokler še lahko, oseba izrazi svoje želje, kako bi rada živela. Takšno načrtovanje je zaenkrat prisotno zlasti v domovih za stare ljudi, kjer je individualni načrt zapisan za vsakega stanovalca posebej, vendar žal pogosto brez sodelovanja osebe z demenco. Samo z vključevanjem človeka z demenco v osebno načrtovanje lahko zagotovimo, da oseba v njem izrazi svoje želje. Dober osebni načrt vsebuje: podatke o lastniku osebnega načrta – človeku z demenco; življenjsko situacijo (opis življenjske zgodbe in dogodkov, ki so človeka z demenco zaznamovali); človekove cilje; načrt za dosego ciljev in vire, ki so potrebni za dosego ciljev (časovni, finančni, materialni,...) (Kejžar in Jenko 2022). Prav tako pa lahko osebni načrt za človeka z demenco zapišemo tudi za življenje v domačem okolju, v skupnosti. To je priložnost za iskren pogovor o željah in zmožnostih s strani vseh udeležениh, hkrati pa nam ponuja možnost za zasledovanje želja takrat, ko jih oseba z demenco morda ne bo mogla več izraziti. Kot prvi korak pri vzpostavljanju demenci prijaznega okolja torej navajamo osebni načrt osebe z demenco, ki ga

razvijamo v socialnem delu. Metoda socialnega dela osebno načrtovanje za in z osebo z demenco pomeni prvi korak pri vzpostavitvi demenci prijaznega okolja na mikro ravni, medtem ko na makro ravni poudarjamo pomen destigmatizacije demence, ki odpira okolje za sobivanje oseb z demenco. Žal zaradi stigmatizacije demence ljudje pogosto pozno dobijo diagnozo, ko morda niti ne morejo več jasno izraziti svojih želja zaradi napredovale demence. V tem primeru odločanje o tem, kje in kako bo oseba z demenco živela, preide na neformalne oskrbovalce. Slednji postanejo glas osebe z demenco, s tem pa nastajajo tudi etične dileme. Smebye in dr. (2016) so opozorili na tri glavne etične dileme, ki se pojavijo pri oskrbi osebe z demenco in so povezane z ohranjanjem samostojnosti osebe z demenco in skrbjo zanjo.

1. Prva dilema je, da se pojavi konflikt med avtonomnostjo osebe in potrebo svojca ali formalnega oskrbovalca, da prepreči nesrečo in zagotovi varnost osebi z demenco.
2. Druga dilema, ki je najpogostejša, je konflikt med avtonomijo osebe z demenco in tistim, kar oskrbovalec meni, da je za osebo z demenco najboljše.
3. Osebe z demenco se lahko težav in nevarnosti zavedajo ali pa ne. Dilema pa se pojavi, ko se avtonomija osebe z demenco znajde v konfliktu z avtonomijo oskrbovalca.

Etične dileme se pojavljajo na vseh področjih življenjskih aktivnosti, kot so osebna higiena, prehrana, komunikacija, stimulatивne aktivnosti, ter v zaključnem obdobju življenja osebe z demenco. Najpogostejša etična dilema je, ko oskrbovalci zaradi želje po čim višji stopnji varnosti pričnejo omejevati prostor gibanja osebi z demenco z različnimi varovalnimi ukrepi, kar vpliva negativno na počutje osebe z demenco. Mali in dr. opisuje prakse, ko svojci pogosto zapirajo in zaklepajo, ponoči privezujejo osebe z demenco, da ne odtavajo (Mali in dr. 2011). Iskanje pravega ravnovesja med varnostjo in gibanjem ter samostojnim, ustvarjalnim življenjem osebe z demenco terja pristop, ki temelji na znanju in sodelovanju širše socialne mreže.

S spodbujanjem samostojnega življenja ljudi z demenco ohranjamo njihovo dostojanstvo. Pri tem pa sledimo zadovoljevanju edinstvenih značilnosti in potreb posameznika (Kejžar in dr. 2019). Izvajanje stimulativnih aktivnosti lahko vpliva pozitivno na počutje osebe z demenco, s tem pa tudi na zmanjšanje vedenjsko psiholoških simptomov pri osebi z demenco (Cerejeira in dr. 2012). To potrjujejo tudi rezultati raziskave, ki jo je izvedel Gillis (Gillis in dr. 2019), kjer so v treh flamskih domovih za stare so testirali na osebo z demenco osredotočene stimulativne pristope, katerih namen je bil zmanjšanje razdražljivega ali agresivnega vedenja. Skupno je bilo v raziskavo vključenih 65 udeležencev, ki so imeli diagnozo demence. S pomočjo ABC metode so identificirali vedenje in potrebe vseh udeleženih oseb. Na podlagi teh ugotovitev so nato izbrali primerno intervencijo za vsako osebo posebej. Izbirali so med tremi vrstami intervencij. Prva je bila terapevtski dotik oz. masaža rok z izbranim dišavnim oljem. Ta intervencija naj bi povečala občutek varnosti. Druga je bila glasbena terapija, ki je naslavljala potrebe po pripadnosti in smislu. Ta je vključevala aktivnosti, kot so poslušanje in petje poznanih pesmi, vendar ne več kot 20 minut naenkrat. Zadnja intervencija pa je vključevala individualizirane aktivnosti, ki so povečale občutke pomembnosti, izpopolnitve in povezanosti. To so bile npr. risanje, pletenje, hoja oziroma druge aktivnosti, ki so bile nekoč del vsakdanje rutine osebe. Rezultati so pokazali pomembno izboljšanje simptomov razdražljivosti, agresivnosti in depresije. Vendar kot pa avtorji opozarjajo, lahko v primeru (pre)pogoste in visoko intenzivne uporabe teh aktivnosti pripeljejo do povišanih občutkov strahu (Gillis in dr. 2019) Pri napredovani demenci oseba kaže izgube percepcije in orientacije v prostoru. Takrat je smotno razmisliti o omejitvi posameznikovega kroga samostojnega gibanja in osebo opazovati, v prostor pa vnesti vrsto varnostnih ukrepov, pomožnih orientirjev, kot so fotografije, predmeti, visoke grede ipd., ki bodo osebi v pomoč. Ves čas načrtovanja in

preurejanja prostora iščemo ravnovesje med varnostjo in možnostjo gibanja osebe z demenco – pri čemer je v pomoč lahko tudi sodobna informacijsko-komunikacijska tehnologija.

Obstajata dve glavni vrsti podporne tehnologije: tiste, ki se uporabljajo za spremljanje ali nadzor nad tem, kaj oseba počne, in tiste, ki kompenzirajo ali poskušajo nadomestiti kognitivni upad, ki vpliva na sposobnosti osebe z demenco. Ključ do uspeha je zagotavljanje učinkovite podporne tehnologije, ki bo pomagala ohraniti človekovo neodvisnost in kar najboljše izkoristiti njegove sposobnosti (WHO 2017). V vsakdanjem življenju to pomeni, da bi se z uro/zapestnico z GPS signalom lahko oseba z demenco sprehajala v soseski, brez bojazni svojcev, da se bo izgubila. Z pridom bi za večjo kakovost življenja oseb z demenco in njihovih svojcev lahko uporabili različne pripomočke, kot so: vizualna ali govoreča uro, organizator zdravil, virtualna resničnost za pomiritev ali telovadbo, pametne ure, vložek za čevlje za spremljanje gibanja osebe z demenco, naprave za spremljanje spanca, senzorje (plina, vode, požarne, za vrata ali gibanja), preprosti telefoni s slikami kontakta idr. Zdi se, da na področju informacijsko komunikacijske tehnologije v Sloveniji potrebe prehitujejo ponudbo, vsekakor pa bi večja ponudba lahko pripomogla k boljši kakovosti življenja oseb z demenco in njihovih svojcev. V projektu Demenci prijazno okolje, ki smo ga v 2023 izvajali na FSD, v njem pa so sodelovali študenti in mentorji fakultet FSD UL, ZF UL, FA UL in FAMNIT UP, smo med možnostmi uporabe sodobne informacijsko komunikacijske tehnologije v institucionalni oskrbi navedli kot primer dobre prakse projekt Catch a Glimpse of Me (Kejžar in dr. 2023). Cilj Catch a Glimpse of Me projekta je bilo boljše razumevanje stanovalcev in prilagajanje oskrbe preko videoposnetkov, kjer so bila zajeta področja življenjsko okolje, osebna prepričanja, spomini in trenutki življenja osebe z demenco, interesi in hobiji. Ti videoposnetki temeljijo na Kitwoodovem pristopu, ki je osredotočen na osebo. Projekt Catch a Glimpse of Me je pokazal, da ima boljše poznavanje uporabnikov lahko pozitivne vplive na izboljšanje dobrega počutja

osebe z demenco ter občutek varnosti in udobja ter pozitivno vpliva tudi na zaupanje v dom s strani svojcev (Gendron, Seymour King in Welleford 2016). V slovenskih domovih se takšna tehnologija še ne uporablja, pomeni pa dobrodošlo idejo in spodbudi za uporabo podporne tehnologije tako v domačem, kot v institucionalnem okolju.

Zaključek

Osnovni pogoj za kakovostno življenje oseb z demenco v skupnosti je drugačno razmišljanje svojcev osebe z demenco in širše družbe, ki osebe z demenco še vedno vidi predvsem v omejenih in varovanih okoljih, kot npr. na varovanih oddelkih domov za stare: »Tu bo na varnem, vsaj ne more nikamor iti...«. Vendar skrb za varnost ne bi smela prevladati nad skrbjo za dobro počutje osebe z demenco, kjer ves čas iščemo ravnovesje med varnostjo in odprtostjo v okolje. Nova kultura razmišljanja oskrbe v ospredje postavlja osebo z demenco z vsemi njenimi potrebami, željami in zmožnostmi – kot piše Kitwood (2011), skrb, ki v središče postavlja osebo z demenco in ustvarja pozitivne interakcije z vsemi osebami, ki so v stiku z njo. Pri delu z osebami z demenco moramo upoštevati njegove temeljne psihološke potrebe, kot so potreba po vključenosti, ljubezni, aktivnostih, povezovanju z drugimi ljudmi, tolažbi in po oblikovanju osebne identitete (Mali in dr. 2011). Pojavnost vedenjskih in psiholoških simptomov ni odvisna samo od tipa demence in stopnje napredovanja bolezni, temveč tudi od načina življenja in oskrbe, ki jo je človek deležen. Demenca ni več bolezen, s katero se ukvarja zgolj medicina, pač pa tudi ostale stroke, kot so npr. socialno delo, psihologija, delovna terapija, fizioterapija, glasba, sociologija, informacijska tehnologija in arhitektura. Vsaka izmed strok lahko prispeva svoj delež k celostni oskrbi osebe z demenco. Znanje za ravnanje z osebami z demenco moramo zato razvijati interdisciplinarno, z upoštevanjem potreb in želja oseb z demenco, rezultate raziskovanj pa prenašati v lokalna okolja.

Viri in literatura

- Cerejeira, Joaquim, in dr. (2012): Behavioral and psychological symptoms of dementia. *Frontiers in neurology* 3: 73.
- Gendron, Tracey L., in dr. (2016): Catch a Glimpse of Me: The development of staff videos to promote person-centered care. *Dementia* 15.5: 1289-1294.
- Gillis, Katrin, in dr. (2019): A person-centred team approach targeting agitated and aggressive behaviour amongst nursing home residents with dementia using the senses framework. *International journal of older people nursing* 14.4: e12269.
- Kejžar, Anamarija in dr. (2023) Demenci prijazno okolje. Ljubljana: FSD.
- Kejžar, Anamarija in Jenko, Nika. (2020): Vsak dan znova: Knjiga o demenci. Radovljica: Didakta
- Kejžar, Anamarija, in dr. (2019) Svoboda gibanja v življenju ljudi z demenco. V: Mali, Jana (ur.), Jakob, Franja (ur.). Izzivi interdisciplinarnega sodelovanja na področju pomoči starim ljudem : zbornik predavanj. 5. strokovno srečanje aktiva socialnih delavcev SSZS in socialne sekcije GDS, Ljubljana, 26. 11. 2019. Ljubljana: Skupnost socialnih zavodov Slovenije: Gerontološko društvo Slovenije, 2019. Str. 36-39.
- Kitwood, Tom. (2011): Dementia reconsidered: The person comes first. *Adult lives: A life course perspective* 89.
- Mali, Jana in dr. (2011): Socialno delo z osebami z demenco. Ljubljana: FSD.
- Smebye, Kari Lislerud, in dr. (2015): Ethical dilemmas concerning autonomy when persons with dementia wish to live at home: a qualitative, hermeneutic study. *BMC health services research* 16.1: 1-12.
- Videmšek, Petra, in Jana Mali. (2018): Od načrta skrbi in programa oskrbe do osebnega načrtovanja in izvajanja storitev. *Socialno delo* 57.1

- World Health Organization. (2017). Global action plan on the public health response to dementia 2017-2025. Geneva: World Health Organization, 52.

Dostopno

prek: http://www.who.int/mental_health/neurology/dementia/action_plan_2017_2025/en/

- World Health Organization (2021): Fact sheets of dementia. Geneva: World Health Organization. Dostopno prek: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/dementia>.

OTTO GERDINA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

SINJA ČOŽ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Kdo opozarja na probleme starih ljudi in predlaga rešitve zanje? Analiza virov v slovenskem osrednjem nacionalnem časopisu

Povzetek: *Mediji so ena izmed ključnih družbenih institucij, ki imajo moč vplivati na misli ljudi o določeni problematiki, vključno z izzivi staranja prebivalstva, kot tudi na politični dnevni red. Kaj mediji vključujejo v svoje vsebine in česa ne, je znatnega pomena pri krojenju družbene realnosti kot tudi to, kdo je vir informacij, ki prispeva k opredeljevanju družbenih problemov. V prispevku nas je zanimalo, kdo v osrednjem slovenskem časopisu Delo opozarja na družbene probleme, s katerimi se srečujejo stari ljudje ter kdo predlaga rešitve. Analiza virov je pokazala, da prevladujejo elitni uradni viri ter da so glasovi strokovnjakov in starih ljudi manj prisotni, še posebej pri predlaganju rešitev. To kaže na prevlado glasov, ki si prizadevajo ohraniti status quo in so brez preobraznega potenciala, ki bi lahko izboljšal položaj starih ljudi v družbi.*

Ključne besede: *družbeni problemi, starost, stari ljudje, mediji, analiza virov*

Uvod

V dolgoživih družbah imajo mediji ključno vlogo pri tem, kako se bomo kot družba soočili z izzivi, ki jih prinaša staranje populacije, saj določajo, o katerih problemih je pomembno govoriti in kakšne so možne rešitve zanje. Mediji realnost posredujejo tako, da usmerjajo pozornost in omejujejo perspektive, ki so občinstvu na voljo, da bi med elementi napravili povezavo, ki bo povečala verjetnost za prenos zaželenih pomenov (Tewksburry in Scheufele

2009). V praksi to pomeni, da novinarska besedila določene družbene procese, akterje in družbene odnose naturalizirajo, upravičujejo, spet druge marginalizirajo, s čimer vplivajo na družbeno konstrukcijo realnosti, torej je odsotnost določenih pogledov ravno tako pomembna kot njihova prisotnost (Hall 1997).

Struktura problemov, ki se pojavljajo v medijih, je odvisna od tega, kdo se o problemu izreka, tj. kdo je vir novic. Izbira virov novic je selektivna in odvisna od vrste dejavnikov, kot so poklicna rutina, organizacijski pritiski, omejitve medijskega formata ipd. (Kim in dr.2010; Tomanič Trivundža 2016). Dekavalla in Jelen-Sanchez (2016) sta podali tipologijo virov, od katerih novinarji lahko črpajo informacije za snovanje ali oblikovanje vsebine novic, ki se delijo na elitne (uradne, strokovnjake) in ne-elitne (uradne, neuradne). Elitni uradni viri imajo vlogo snovalcev novic in so na vrhu hierarhije kredibilnosti,¹ isto vlogo imajo ne-elitni uradni viri, le da imajo nižji status legitimnosti in kredibilnosti.² Strokovnjaki uživajo elitni status zaradi ekspertnega znanja, a ne zastopajo pogledov institucij kot elitni uradni viri, zato največkrat nastopajo v vlogi oblikovalcev novic.³ Podobno kot oblikovalci novic nastopajo ne-elitni neuradni viri, ki imajo legitimnost zaradi osebnega doživljanja živeče realnosti.⁴

Po teoriji indeksiranja (Bennet 1990; 2015) naj bi se novinarji pri poročanju zanašali na poklicne norme, zaradi katerih implicitno filtrirajo oz. rutinsko indeksirajo vire in poglede akterjev na podlagi dojemanja razmerji moči med različnimi političnimi institucijami in/ali elitami. To pomeni, da nimajo vsi družbeni akterji enakih možnosti zastopanja znotraj

¹ To so politične in državne institucije, uradne politične kampanje, podjetja, velike nevladne organizacije, medijske agencije ipd.

² To so manjše neprofitne in nevladne organizacije, interesne skupine, skupine pritiska, aktivistična gibanja, manjša podjetja ipd.

³ To so akademiki, raziskovalci, znanstveniki, nekdanji uradniki in drugi igralci, ki posedujejo specialistična znanja o družbenih in političnih problemih.

⁴ To so vsakdanji ljudje, udeleženci aktivnosti, priče dogodkov, udeleženci raziskave ipd.

medijskih vsebin, saj dobijo več priložnosti elite zaradi zdravorazumske predpostavke, da odsevajo javni interes (prav tam). Torej struktura akterjev, ki nastopajo v medijih, ni nujno ogledalo strukture akterjev, ki se ukvarjajo z določeno problematiko in nanjo javno opozarjajo, saj mnogi niti ne dobijo priložnosti, da bi se pojavili v medijih.

V raziskavi nas je zanimalo, kakšna je struktura virov, ki so opozarjali na probleme, s katerimi se neposredno soočajo stari ljudje (od tu naprej problemi starih ljudi) v Sloveniji ter tistih, ki predlagajo rešitve zanje, v času volilnih let, ko lahko pričakujemo, da bo povečano poročanje s starostjo povezanih problematik.

Metoda

Za identificiranje glasov, ki opozarjajo na probleme starih ljudi v Sloveniji in ki predlagajo rešitve zanje, smo opravili analizo virov v osrednjem slovenskem časopisu Delo v obdobju petih volilnih let (2004, 2008, 2011, 2014, 2018). Med marcem in junijem 2019 smo v arhivu Dela s ključnimi besedami *star** in *pokoj** opravili iskanje relevantnih časopisnih člankov, ki je nanese na 1.243 prispevkov, ki govorijo o starosti in starih ljudeh. Po dodatnem selekcijskem postopku⁵, smo opredelili 80 časopisnih člankov, ki poročajo o problemih starih ljudi.⁶ Končni vzorec smo kodirali s pomočjo taksonomskega modela virov novic (Dekavalla in Jelen-Sanchez 2016). Zbrane podatke smo analizirali z opisno statistiko.

⁵ Vsaj 50 % besedila je moralo obravnavati tematiko starih, članek je eksplicitno obravnaval problem s katerim se neposredno soočajo stari ljudje v Sloveniji (glej Gerdina, 2022).

⁶ Zbiranje podatkov je potekalo v sklopu doktorske disertacije z naslovom Reprezentacije starosti v slovenskih dnevnikih, na podatkih smo opravili sekundarno analizo virov (glej Gerdina, 2022).

Rezultati

Kdo opozarja na probleme, s katerimi se soočajo stari ljudje?

Analiza je identificirala 127 virov, ki so eksplicitno opozarjali na probleme starih ljudi. Od teh je večina virov pripadala eliti, manjšina je predstavljala ne-elitne vire (glej tabelo 1). Vsega skupaj so dobro polovico identificiranih virov predstavljali elitni uradni viri, to so državne institucije,⁷ politične institucije,⁸ velike nevladne organizacije in sindikati,⁹ občinske institucije in druge. Strokovnjaki, ne-elitni uradni in ne-elitni neuradni viri, so si delili podoben delež zastopanosti, torej so bili v manjšini (glej tabelo 1).

⁷ Med državne institucije smo vključili ministrstva, domove za starejše občane (DSO), centre za socialno delo (CSD), inšpektorate RS, odbore RS, inštitute RS, svete RS, Statistični urad RS (SURS), Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije (ZZZS), Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje (ZPIZ), varuha človekovih pravic, zagovornika načela enakosti ipd.

⁸ To so politične stranke ali predstavniki političnih strank.

⁹ Kot velike nevladne organizacije in sindikate smo za področje starih ljudi označili ZDUS in SUS, saj sta pomembna akterja, ki se zavzemata za pravice starih ljudi v Sloveniji.

VIRI: PROBLEMI	Št.	V skupini %	V podskupini %	Od celote %
Elitni	86	100,00		67,72
Uradni	65	75,58	100,00	51,18
Državne institucije	23		35,38	18,11
Velike NVO in sindikati	18		27,69	14,17
Politične institucije	14		21,54	11,02
Občinske institucije	5		7,69	3,94
Novinarji	4		6,15	3,15
Korporacija	1		1,54	0,79
Strokovnjaki	21	24,42	100,00	16,54
Akademiki, raziskovalci	11		52,38	8,66
Specialisti, profesionalci	9		42,86	7,09
Bivši uradniki	1		4,76	0,79
Ne-elitni	41	100,00		32,28
Uradni	20	48,78	100,00	15,75
Majhne NVO	19		95,00	14,96
Interesne skupine	1		5,00	0,79
Neuradni	21	51,22	100,00	16,54
Glas ljudstva	14		66,67	11,02
Udeleženci raziskave	3		14,29	2,36
Udeleženci dogodkov, prostovoljci	3		14,29	2,36
Protestniki	1		4,76	0,79

Tabela 1: Struktura virov, ki opozarjajo na probleme starih ljudi.

Kdo ponuja rešitve za probleme, s katerimi se soočajo stari ljudje?

Analiza je opredelila 91 virov, ki so eksplicitno predlagali rešitve za probleme starih ljudi.

Torej manj glasov ponuja rešitve kot opozarja na probleme. Pri predlaganju rešitev za probleme starih ljudi, je še bolj očitna prevlada elitnih, kot tudi uradnih virov (glej tabelo 2).

Pri predlaganju rešitev se opazno zmanjša delež strokovnjakov kot tudi ne-elitnih neuradnih virov. Delež ne-elitnih uradnih virov ostaja enak kot pri opozarjanju na probleme.

VIRI: REŠITVE	Št.	V skupini %	V podskupini %	Od celote %
Elitni	70	100,00		76,92
Uradni	60	85,71	100,00	65,93
Državne institucije	22		36,67	24,18
Politične institucije	15		25,00	16,48
Velike NVO in sindikati	14		23,33	15,38
Občinske institucije	4		6,67	4,40
Novinarji	3		5,00	3,30
Korporacije	1		1,67	1,10
Strokovnjaki	10	14,29	100,00	10,99
Specialisti, profesionalci	6		60,00	6,59
Akademiki, raziskovalci	4		40,00	4,40
Ne-elitni	21	100,00		23,08
Uradni	14	66,67	100,00	15,38
Majhne NVO	14		100,00	15,38
Neuradni	7	33,33	100,00	7,69
Glas ljudstva	3		42,86	3,30
Udeleženci raziskave	2		28,57	2,20
Udeleženci dogodkov	2		28,57	2,20
Skupaj	91			

Tabela 2: Struktura virov, ki predlagajo rešitve za probleme starih ljudi.

Diskusija

Proučevanje akterjev, ki imajo glas v medijih, je pomembno, saj ta predstavlja odtis njihove zmožnost vplivanja na politični dnevni red in posledično na družbeno delovanje. Naša raziskava je pokazala, da v osrednjem slovenskem časopisu v času volilnih let pri poročanju o problemih starih ljudi prevladujejo elitni viri, to so akterji znotraj političnega sistema, kot so predstavniki državnih in političnih institucij ter velikih nevladnih organizacij, kot so Zveza društev upokojencev Slovenije (ZDUS) in Sindikat upokojencev Slovenije (SUS). Ti v veliki meri opozarjajo na probleme, v še večji pa predlagajo rešitve napram drugim elitnim (npr. strokovnjaki) in ne-elitnim virom (npr. glas ljudstva). Rezultati so v skladu z drugimi

raziskavami virov novic, kjer se je za različne tematike pokazala prevlada elitnih virov (Dekavalla in Jelen-Sanchez 2016), kot tudi na področju staranja (Siiner 2019). Rezultati podpirajo Bennettovo (1990; 2015) hipotezo o indeksiranju, da so pogledi družbenih akterjev z največjo institucionalno močjo v medijskem poročanju najbolj razširjeni ter da so pogledi, ki se dotikajo javnosti in politik in jih ne izražajo elite, v medijih marginalizirani.

Dejstvo, da strokovnjaki in glas ljudstva v časopisu manj opozarjajo na probleme starih ljudi, še manj pa predlagajo rešitve zanje, kaže na neuravnoteženo, rutinsko poročanje novinarjev, na katerega je opozoril že Tomanič Trivundža (2016). Podpira tudi tezo Shoemaker (2006), da relativne pomembnosti problemov v časopisnih prispevkih ne določa odprt demokratičen proces, ki vključuje veliko raznolikih akterjev, temveč relativno majhna in elitna skupina. Pomanjkanje glasu strokovnjakov vodi v pristransko interpretacijo problemov in rešitve elit, ki se trudijo ohranjati *status quo*, saj manjkajo objektivna ocena situacije, ki bi lahko uravnotežila razpravo, ter predlogi rešitev, ki bi šli preko ustaljenih družbenih norm. Podobno je problematično pomanjkanje glasu ljudstva, ki bi lahko uravnotežil razpravo s subjektivnim doživljanjem problema, ki odraža živečo realnost, iz katere bi lahko razvili izvirne rešitve za izboljšanje položaja starih ljudi v družbi. To pomeni, da mediji pripomorejo k naturalizaciji in racionalizaciji obstoječih družbenih razmerij moči, ki ni nujno vzdržna za izzive, ki jih prinaša dolgoživa družba.

Trenutna raziskava je omejena na volilna leta pred pandemijo covid-19, kar odpira več priložnosti za nadaljnje raziskovanje. Izpostavili bi dve ključni: razširitev analize na volilno leto po covidu-19, s katero bi lahko ugotovili, če je pandemija vplivala na strukturo virov, ki opozarjajo na probleme starih ljudi in predlagajo rešitve zanje; ter na ne-volilna leta, s čimer bi preverili, če ima volilno leto učinek na izbor virov novic.

Sklep

Na probleme, s katerimi se neposredno soočajo stari ljudje v Sloveniji, v največji meri opozarjajo v političnem smislu ustaljeni igralci, to so državne in politične institucije ter drugi pomembni politični igralci (ZDUS, SUS), kot tudi predlagajo rešitve zanje. Glasovi strokovnjakov in ne-elitnih akterjev, kot so stari ljudje sami, so marginalizirani. To pomeni, da se razprava o problemih starih ljudi v časopisu Delo v času volilnih let nagiba k problemom in rešitvam, ki jih je lažje unovčiti pri pridobivanju politične podpore in ki so vnaprej izpraznjeni vsakršnega preobrazbenega potenciala (npr. rešitve, ki bi temeljito spremenila razmerja moči v družbi), ki bi izboljšali položaj starih ljudi v družbi.

Financiranje

Doseženi raziskovalni rezultati so nastali v okviru nalog, ki so bile (so)financirane iz državnega proračuna po pogodbah, ki so bile sklenjene med ARRS in prvim avtorjem.

Viri in literatura

- Bennett, W. Lance (1990): Toward a theory of press-state. *Journal of Communication*, 40(2): 103–27.
- Bennett, W. Lance (2015): Indexing Theory. *The International Encyclopedia of Political Communication* (1–5). DOI: 10.1002/9781118541555.wbiepc180
- Dekavalla, Marina in Alenka Jelen-Sanchez (2016): Whose voices are heard in the news? A study of sources in television coverage of the Scottish independence referendum. *British Politics*, (12): 449–472.
- Gerdina, Otto (2022): *Reprezentacije starosti v slovenskih dnevnikih časopisih* [doktorska naloga]. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Hall, Stuart (1997): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage Publications & Open University.
- Kim, Sei-Hill, Carvalho, P. John, in Davis, C. Andrew (2010): Talking about poverty: News framing of who is responsible for causing and fixing the problem. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 87(3-4): 563–581
- Shoemaker, J. Pamela (2006). News and newsworthiness: A commentary. *Communications*, 31 (105–111). DOI: 10.1515/COMMUN.2006.007
- Siiner, Maarja (2019): Let me grow old and senile in peace: Norwegian newspaper accounts of voice and agency with dementia. *Ageing & Society*, 39(5): 977–997.
- Tewksbury, David, in Scheufele, A. Dietram (2009): News framing theory and research. V J. Bryant in M. B. Oliver (ur.), *Media effects: Advances in theory and research*, 3rd edition (17–33). London: Routledge.
- Tomanić Trivundža, Ilija. (2016). Poročilo o analizi prispevkov v slovenskih medijih v obdobju 28. 3. do 1. 6. 2016. Ljubljana: Društvo novinarjev Slovenije.

Zemljevidi dolgotrajne oskrbe ljudi z demenco na ravni lokalnih skupnosti: potrebe ljudi z demenco in vizija oskrbe

Povzetek: *V Resoluciji o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2022 – 2030 država lokalnim skupnostim podeljuje precejšnje pristojnosti pri oskrbi starih ljudi, kar lahko upoštevamo pri razvoju dolgotrajne oskrbe ljudi z demenco. V prispevku prikažemo rezultate raziskovanja po metodi hitre ocene potreb in storitev, s katero smo ocenjevali potrebe in odzive, odgovore na potrebe ljudi z demenco. Kvalitativna analiza empiričnega gradiva je pokazala, da v občinah prevladujejo: (1) pereče in nezadovoljene potrebe neformalnih oskrbovalcev, (2) večtirni sistem dolgotrajne oskrbe, ki ljudi postavlja v neenakopraven položaj, (3) pomanjkanje skupnostnih oblik dolgotrajne oskrbe in neustrezni odgovori na potrebe ljudi z demenco. Vizija dolgotrajne oskrbe bi morala biti usmerjena v reševanje teh izzivov.*

Ključne besede: *raziskovanje potreb, stari ljudje, ljudje z demenco, skupnostna oskrba, socialno delo*

Uvod

V prispevku prikažemo rezultate raziskave, ki je potekala v okviru projekta Dolgotrajna oskrba ljudi z demenco v teoriji in praksi socialnega dela (št. J5-2567)¹, v katerem raziskujemo značilnosti dolgotrajne oskrbe ljudi z demenco. Z metodo hitre ocene potreb in storitev dolgotrajne oskrbe (Mali in Grebenc 2021a) smo izdelali zemljevide potreb po dolgotrajni oskrbi, ki omogočajo nadaljnji razvoj dolgotrajne oskrbe za ljudi z demenco. V zemljevidih dolgotrajne oskrbe imajo osrednjo vlogo in pomen izkušnje ljudi z demenco, izkušnje

¹ Projekt (Dolgotrajna oskrba ljudi z demenco v teoriji in praksi socialnega dela, št. J5-2567) je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

formalnih in neformalnih izvajalcev dolgotrajne oskrbe, na podlagi katerih izboljšujemo obstoječo dolgotrajno oskrbo in razvijamo nove storitve in metode pomoči (Mali in Grebenc 2021b).

Možnosti za uvajanje dolgotrajne oskrbe na ravni lokalnih skupnosti

Dolgotrajna oskrba v Sloveniji še ni samostojen sistem, čeprav smo ob koncu leta 2021 dobili dolgo pričakovan Zakon o dolgotrajni oskrbi (2021) ter dopolnitve in popravke v letu 2023. Še vedno so za izvajanje dolgotrajne oskrbe pomembni različni strateški dokumenti, kot so resolucije, strategije ipd. Za potrebe našega raziskovanja smo preučili Resolucijo o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2022 – 2030 (ReNPSV22–30 2022).

Država v resoluciji podeljuje lokalnim skupnostim na področju oskrbe starih ljudi precejšnje pristojnosti. Ključna je uvodna določba, v kateri je opredeljeno, da so v okviru socialne politike poleg države, lokalne skupnosti zadolžene zagotoviti pomoč in podporo posameznikom in družinam, ki si sami ne morejo zagotoviti socialne varnosti. Med osrednjimi izzivi socialne politike je navedeno staranje prebivalstva in v njegovem kontekstu naraščanje števila ljudi z demenco, ki se je v zadnjih dvajsetih letih v Sloveniji podvojilo (ReNPSV22–30 2022). Podane so usmeritve za razvoj ljudem z demenco prilagojenih oblik pomoči, kot so denimo dnevne oblike varstva, kakor tudi usmeritve za razvoj pomoči sorodnikom in drugim neformalnim oskrbovalcem, razvoj novih namestitvenih oblik in manjše bivalne skupnosti, ki bi zagotavljale bivanje največ 24 uporabnikom v eni enoti.

Vloga občin se pričakuje pri razvoju skupnostnih oblik dolgotrajne oskrbe. Splošna usmeritev resolucije do leta 2030 je vzpostavili razmerje med uporabniki skupnostnih oblik in institucionalnih oblik 1:1. To pomeni, da bomo imeli na enega uporabnika skupnostnih oblik

enega uporabnika institucionalnih oblik socialnega varstva. V tem kontekstu sicer niso eksplicitno navedeni ljudje z demenco, a verjamemo, da so tudi zajeti v to razmerje, saj so trenutno med najbolj institucionaliziranimi ljudmi v državi. Pri tem sicer ne odstopamo veliko od drugih držav. Charlesworth (2014: 311) denimo navaja, da se institucionalizacija ljudi z demenco povečuje s starostjo in je v starostni skupini od 65 do 74 let 27%, pri starejših od 90 let pa znaša kar 61%. V slednji starostni skupini je možnosti za neformalno oskrbo partnerjev zelo malo, zato oskrbo predvsem v napredujočih fazah demence, prevzamejo formalni oskrbovalci.

Usmeritve resolucije, ki poudarjajo razvoj skupnostnih oblik oskrbe so sodobne, sledijo globalnim usmeritvam oskrbe ljudi z demenco (WHO 2017) in tudi željam starih ljudi. Leichsenring, Billings in Nies (2013: 326) navajajo rezultate evropske raziskave, v kateri večina Evropejcev razume institucionalno oskrbo kot zadnjo v nizu oblik oskrbe, ki bi si jo želeli.

Metodologija in rezultati

V prispevku prikazujemo rezultate treh fokusnih skupin s ključnimi akterji za zagotavljanje dolgotrajne oskrbe ljudi z demenco v treh izbranih občinah. Izvajali smo jih maja in junija 2022, vseh udeležencev je bilo 29, prihajali pa so iz različnih organizacij: centrov za socialno delo, domov za stare ljudi, zdravstvenih domov, splošnih in psihiatričnih bolnišnic, občin in nevladnih organizacij (društva upokojencev, Spominčica – organizacija za pomoč pri demenci, organizacije za izobraževanje odraslih).

Pri izboru občin smo izhajali iz rezultatov temeljnega projekta Oskrba starejših v skupnosti v Sloveniji (Hlebec, Mali in Filipovič Hrast 2014), v katerem smo definirali pet skupin občin² glede na institucionalno in skupnostno oskrbo, in sicer smo v raziskavo vključili občine iz skupin 2, 3 in 5.

Na fokusni skupini smo se pogovarjali o naslednjih vprašanjih:

1. Kakšne so potrebe ljudi z demenco, ki jih zaznavate pri vašem delu?
2. Kakšna je vaša vizija pomoči za ljudi z demenco?

Zbrane odgovore smo analizirali po metodi kvalitativne analize gradiva po Mescu (1998), kot najbolj uveljavljene analize empiričnega gradiva v socialnem delu, ki se deloma opira na postopek, ki ga predlagajo tudi Alston in Bowles (2003).

Potrebe ljudi z demenco in obstoječi odgovori v okviru dolgotrajne oskrbe

Pripovedovanja strokovnjakov so se bolj kot na potrebe ljudi z demenco navezovala na prikazovanje odgovorov na potrebe, kot so storitve in oblike pomoči za ljudi z demenco. Pri tem je bilo občutiti odmik od neposrednega navezovanja na stiske in težave ljudi z demenco, saj so bile v ospredju stiske sorodnikov in bližnjih.

Strokovnjaki zaznavajo, da neformalni oskrbovalci prevzemajo največji delež oskrbe in pridejo po pomoč k njim, ko so že povsem izčrpani, na koncu z močmi in nujno potrebujejo različne oblike razbremenjevanja, ki jih predstavljajo tudi formalne oblike dolgotrajne oskrbe, kot denimo oskrba v domu za stare, pomoč na domu, dnevno varstvo ali oblike zdravstvene

² Skupina 1: veliko denarja – veliko oskrbe; Skupina 2: veliko denarja – malo oskrbe; Skupina 3: malo denarja – malo oskrbe; Skupina 4: malo denarja – veliko oskrbe; Skupina 5: Ljubljana in Maribor: veliko ponudbe (ugodna cena) – premalo oskrbe. Več o definiranju skupin občin v Hlebec, Mali in Filipovič Hrast (2014)

pomoči, denimo pomoč psihiatrične bolnišnice ali patronažne službe. Po drugi strani so ljudje z demenco vedno starejši, prav tako njihovi neformalni oskrbovalci (partnerji, otroci in drugi družinski člani), zato bi tudi sami že potrebovali dolgotrajno oskrbo.

Neformalni oskrbovalci so v dolgotrajni oskrbi ponovno »odkriti in priznani« kot nepogrešljiv del dolgotrajne oskrbe in to tako v državah z razvitim sistemom formalne javne oskrbe (države severne Evrope) kot v državah, v katerih dolgotrajna oskrba sloni na neformalni oskrbi (države južne Evrope) (Naiditch idr. 2013: 46). Neformalni oskrbovalci (najpogosteje partnerke in partnerji, otroci in snahe) niso le soizvajalci dolgotrajne oskrbe, temveč imajo tudi specifične potrebe kot oskrbovalci, kakor tudi zahteve v okviru svoje vloge oskrbovalcev (npr. kot zaposleni v okviru dolgotrajne oskrbe). Predstavljajo izrazito heterogeno skupino, saj jo sestavljajo ranljivi stari ljudje (partnerke in partnerji ter otroci) in delovno še aktivni prebivalci. V občinah primanjkuje prostih mest v vseh formalnih oblikah dolgotrajne oskrbe, zato so neformalni oskrbovalci, kadar gre za otroke, predstavnike srednje generacije, prisiljeni zapustiti delovna mesta in nameniti svoj čas za oskrbo starša z demenco. Sogovorniki menijo, da takšne prakse kažejo, da naš sistem dolgotrajne oskrbe očitno ne deluje. Vendar je to značilnost večine obstoječih sistemov dolgotrajne oskrbe, kot ugotavljajo Leichsenring, Billings in Nies (2013). Dolgotrajna oskrba je in bo temeljila na neformalni oskrbi, razlike med sistemi so v tem, kakšno pomoč in podporo zanje imajo organizirano. Charlesworth (2014: 304) navaja, da bi morala biti pomoč in podpora neformalnim oskrbovalcem ljudi z demenco trojna: 1. Informativna (svetovanje in znanje), 2. Instrumentalna (konkretna pomoč, denimo pomoč ljudem z demenco v gospodinjstvu, pri nakupovanju, prevozih in osebni pomoči), 3. Emocionalna (pridobivanje zaupnikov).

Sogovorniki menijo, da je potrebno razvijati dolgotrajno oskrbo ljudi z demenco integrirano, da gre trenutno za dva sistema, ki bi morala delovati skladno in koordinirano, a žal temu ni

tako. Trenutni sistem oskrbe delujejo dvotirno, kar postavlja uporabnike v nepravilni položaj, saj so jim kršene temeljne pravice, ki izhajajo iz zdravstvenega zavarovanja. Tipičen primer je financiranje oskrbe v domu za stare in na domu, v okviru socialne oskrbe na domu, ko so denimo stanovalci domov upravičeni do fizioterapije, uporabniki socialne oskrbe na domu pa ne.

Sogovorniki se strinjajo, da obstoječi sistem dolgotrajne oskrbe ne ponuja ustreznih odgovorov na potrebe ljudi z demenco. Primanjkuje alternativnih oblik oskrbe, ki bi ljudem z demenco omogočale čim daljše bivanje v domačem okolju. Dogaja se, da so ženske prisiljene zapustiti zaposlitev, ostati doma in skrbeti za družinskega člana z demenco. Naiditch idr. (2013: 60) navajajo, da ženske zagotavljajo v povprečju dvakrat več ur pomoči kot moški, prevladuje osebna pomoč, medtem ko se moški usmerjajo na administrativna opravila in logistiko, kar zahteva manjšo časovno vključenost v pomoč.

Vizija dolgotrajne oskrbe ljudi z demenco

Vizijo dolgotrajne oskrbe ljudi z demenco sogovorniki razumejo kot okrepitev obstoječih formalnih oblik pomoči, da bi ljudje dejansko pridobili pomoč služb in storitev, ki jih v tem hipu ne morejo dobiti, ker nanje čakajo. Povečati bi morali število izvajalcev socialne oskrbe na domu, potrebovali bi več začasnega varstva in dnevnih centrov za ljudi z demenco.

Razvijati bi morali tudi nove oblike pomoči (pomoč na daljavo, IKT storitve) in nove storitve (denimo osebno asistenco za ljudi z demenco), kakor nove metode dela z ljudmi z demenco (osebno načrtovanje pomoči).

Predstavniki lokalne oblasti bi morali prevzeti koordinacijsko vlogo, povezovati in integrirati obstoječe izvajalce v enoten sistem dolgotrajne oskrbe, da bi odpravili neprimerno tekmovalno

konkurenčnost nevladnih organizacij na razpisih za financiranje, saj ljudje z demenco potrebujejo različne oblike pomoči.

Izkušnje iz socialne oskrbe na domu v vseh občinah kažejo, da je število ur pomoči na domu za ljudi z demenco premajhno, neprimeren je tudi pristop, saj ne zagotavlja zadostne mere osebne in individualizirane pomoči, kakor tudi organizacija pomoči, ki ne zagotavlja stalnega kadra za zagotovitev rutine, potrebne v življenju ljudi z demenco.

Sklepi

Analiza empiričnega gradiva je pokazala naslednje značilnosti zemljevidov dolgotrajne oskrbe v vseh izbranih občinah: (1) pereče in nezadovoljene potrebe neformalnih oskrbovalcev, (2) večtirni sistem dolgotrajne oskrbe, (3) pomanjkanje skupnostnih oblik dolgotrajne oskrbe in neustrezni odgovori na potrebe ljudi z demenco. Tudi v občinah, v katerih obstajajo različne oblike pomoči, tako institucionalne kot skupnostne, ki obstajajo v vseh sektorjih delovanja služb, sloni dolgotrajna oskrba ljudi z demenco na neformalni oskrbi. Verjetno je zaradi kulturne usmerjenosti oskrbe, kakor tudi večletnega zapostavljanja razvoja dolgotrajne oskrbe, ne bomo morali več prezirati, temveč bo potrebno neformalne oskrbovalce konkretno podpreti. Pri tem se lahko opiramo na idejo [Crawford](#) in [Walker](#) (2008: 54-55), da razvijemo nacionalno strategijo za sorodnike, ki skrbijo za stare ljudi in pri tem posebno pozornost namenimo neformalnim oskrbovalcem ljudi z demenco. V nacionalni strategiji bi določili oblike pomoči in podpore, svetovanje in informacije, krizne intervencije, karijerne programe, v katerih dobijo oskrbovalci priznanje in podporo za izvajanje oskrbe. V nacionalni strategiji bi določili tudi vlogo občin pri razvoju teh programov, po zgledu resolucije o nacionalnem programu socialnega varstva, ki vlogo občin eksplicitno definira.

Viri in literatura

- Alstone, Margaret, in Bowles, Wendy (2003): Research for social workers. An introduction to methods. New York: Routledge.
- 2. Charlesworth, Georgina (2014): Living at home. V M. Downs in B. Bowers (ur): Excellence in dementia care: research into practice: 303 – 314. Maidenhead: Open University Press.
- [Crawford](#), Karin, in [Walker](#), Janet (2008): Social Work with Older People. Exeter: Learning Matters.
- Fortinsky, Richard (2014): Diagnosis and post-diagnosis support. V M. Downs in B. Bowers (ur): Excellence in dementia care: research into practice: 273 – 289. Maidenhead: Open University Press.
- Hlebec, Valentina, Mali, Jana, in Filipovič Hrast, Maša (2014): Community care for older people in Slovenia. Anthropological notebooks, 20 (1): 5-20.
- Leichsenring, Kai, Billings, Jenny, in Nies, Henk (ur) (2013): Long-term care in Europe: improving policy and practice. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mali, Jana, in Grebenc, Vera (2019): Rapid assessment of needs and services in long-term care. Revija za socialnu politiku, 26 (2): 171-187. Dostopno prek: DOI: [10.3935/rsp.v26i2.1603](https://doi.org/10.3935/rsp.v26i2.1603) (30. 6. 2023)
- Mali, Jana, in Grebenc, Vera (2021a): Researching long-term care for older people using the Rapid Assessment of Needs and Services method. Metodološki zvezki, 18 (1): 1–15. Dostopno prek: DOI: <https://doi.org/10.51936/jfea4370> (30. 6. 2023)
- Mali, Jana, in Grebenc, Vera (2021b): Strategije raziskovanja in razvoja dolgotrajne oskrbe starih ljudi v skupnosti. Ljubljana: Založba univerze.
- Mesec, Blaž (1998): Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

- Naiditch, Michel, Triantafillou, Judy, Di Santo, Patrizia, Carretero, Stephanie, in Hirsch Durrett, Elisabeth (2013): User perspectives in long-term care and the role of informal carers. In K. Leichsenring, J. Billings and H. Nies (ur.): Long - term care in Europe: 45 – 80. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2022 – 2030 (ReNPSV22-30 2022): Uradni list, št. 49/22. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO137> (23. 6. 2023)
- WHO (2017): Global action plan on the public health response to dementia 2017–2025. Geneva: WHO Document Production Services
- Zakon o dolgotrajni oskrbi (2021). Uradni list RS, št. 196/21.

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA

DUNJA DOBAJA

Inštitut za novejšo zgodovino

Pokojninsko zavarovanje v Sloveniji v obdobju socializma 1945–1990

Povzetek: *Prispevek predstavi zgodovinski razvoj zakonodaje na področju pokojninskega zavarovanja v Sloveniji, federalnem delu jugoslovanske države. Ugotavlja, da je bila zakonodaja odraz vsakokratnih gospodarskih in političnih razmer v državi. Prispevek se osredotoča predvsem na starostno pokojnino, do katere je bil posameznik upravičen po zaključku zakonsko določene delovne dobe, in si postavi raziskovalno vprašanje, kako so spremembe pokojninske zakonodaje vplivale na upokojenca.*

Ključne besede: *socializem, Slovenija, zakonodaja, pokojnina, osebni dohodek*

UVOD¹

V obdobju med obema vojnama socialno zavarovanje ni bilo enotno za vse zaposlene niti ni bilo splošno. Pokojninsko zavarovani so bili le rudarji, železničarji, javni in zasebni »nameščenci« (uradniki) ter državni uslužbenci. Delavci v industriji, obrti in drugih panogah so bili le bolniško in nezgodno zavarovani. Pokojninsko zavarovani so bili šele s 1. septembrom 1937. Za izvajanje zavarovanja je bil ustanovljen Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani (OUZD) (Kresal 2003: 149). Konec druge svetovne vojne je pomenil oblikovanje nove zakonodaje na področju socialnega zavarovanja in njegovo poenotenje.

¹ Članek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta Vsakdanje življenje in življenjski potek starih ljudi, ki živijo v revščini, šifra projekta J5-4587, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

V povojnem obdobju sta socialno politiko v ožjem smislu izvajala dva resorja, in sicer resor dela in resor socialnega skrbstva, ki je skrbel za tiste, ki so bili izven delovnega procesa ter niso imeli sredstev za preživljanje (AS 228, t. e. 4, 1948). Ministrstvo za socialno skrbstvo Slovenije je obstoječe socialne probleme obravnavalo kot ostanke predvojne Kraljevine Jugoslavije, ki bodo v prehodnem obdobju preseženi s sodelovanjem države, množičnih organizacij in vseh državljanov.

Obdobje socializma

Spremembe na področju socialnega zavarovanja je prineslo sprejetje Zakona o socialnem zavarovanju delavcev, nameščencev in uslužbencev leta 1946 (UL FLRJ 1946), ki je prinesel enotne pokojninske določbe za vse delavce in uslužbence v gospodarstvu. Zakon je imel na področju pokojninskega zavarovanja pomanjkljivosti. Upokojenci so prejeli pokojnino le za tisti čas svoje delovne dobe, v katerem so bili plačani vsi zahtevani prispevki. Problem je bilo tudi neplačevanje prispevkov s strani nekaterih delodajalcev (Dobaja 2009: 130).

Njihov položaj je začasno urejala odredba iz marca 1947, ki je priznavala ob pogoju določene delovne dobe, opravljene po 1. juliju 1925, pravico do starostne podpore (C. 1957: 243).

Za uslužbence v državni upravi in v drugih javnih službah pa je veljal zakon o ugotovitvi pravice do pokojnine in o upokojitvi državnih uslužbencev iz decembra 1946, po katerem se je določala pokojnina po delovni dobi v državni ali samoupravni službi (C. 1957: 243).

Ta dvojnost pokojninskega sistema je obstajala vse do leta 1950, ko je stopil v veljavo Zakon o socialnem zavarovanju delavcev, uslužbencev in njihovih družin (UL FLRJ 1950). Zakon je poenotil položaj delavcev in uslužbencev v gospodarstvu z državnimi uslužbenci. V pogojih za

pridobitev pokojnine je bila upoštevana vsa delovna doba polnega delovnega časa, ki jo je zaposleni lahko dokazal, ne glede na plačane prispevke. (AS 400, t. e. 118, 1953–1960).

Zakon je bil izdan v času prihajajočih ekonomskih sprememb in uvajanja samoupravljanja tudi v socialnem zavarovanju. Opustitev sistema zagotovljene preskrbe in preoblikovanje gospodarstva v smeri blagovne proizvodnje in trga ter uvajanje novega finančnega in plačilnega sistema so terjali tudi ureditev vprašanja pokojnin.

Namen Uredbe o določanju in o prevedbi pokojnin in invalidnin iz leta 1952 (UL FLRJ 1952) je bila prilagoditev obstoječega pokojninskega sistema novemu finančnemu in plačnemu sistemu. Nov pokojninski sistem je temeljil na 20 pokojninskih razredih z določenimi osnovami, v katere so bili razvrščeni zavarovanci po strokovni izobrazbi in delovni dobi (AS 400, t. e. 118, 1953–1960). Plača ni bila več edini element za določitev pokojninske osnove, bila pa je dopolnilni element. Uredba je uvedla institut minimalne pokojnine (Špicar 1961: 124).

Pokojninski sistem je pokazal svoje pomanjkljivosti prav zaradi dejstva, da je bil glavni element za določitev pokojnine klasifikacija zavarovanca. Plače so se pričele, zaradi nadaljevanja politike stabilizacije gospodarstva, dvigovati tako v gospodarstvu kot v upravi, pokojninske osnove pa so ostajale nespremenjene.

Potrebne so bile spremembe, ki jih je uzakonil Zakon o pokojninskem zavarovanju (UL FLRJ 1957), ki je kot glavno merilo za določitev pokojninske osnove ponovno uvedel plačo, pri čemer pokojninska osnova ni bila določena v višini plače, pač pa v odstotkih, ki so veljali za posamezne zavarovalne razrede z določenim razponom osebnih dohodkov.

Nova pokojninska zakonodaja je povzročila materialne spremembe zaradi ponovne prevedbe pokojnin, ki so jih zavodi za socialno zavarovanje izvedli po uradni dolžnosti. Pri prevedbi so se pokojnine povečale za 14 % (Lapajne 2010: 19). Uvedla pa je tudi nove, še danes veljavne institute, kot sta dodatek za pomoč in postrežbo ter varstveni dodatek.

Kljub pozitivnim spremembam in izboljšavam, ki jih je prinesel zakon v pokojninsko zavarovanje, sta gospodarski in družbeni razvoj zahtevala spremembe in dopolnitve zakona glede višine pokojnin in njihove uskladitve z višjimi življenjskimi stroški (Erjavec 1961: 41) kot posledico gospodarske krize v začetku šestdesetih let.

Omenjena nesorazmerja je poskušal premostiti Temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju (UL SFRJ 1964), ki je določal obvezno usklajevanje pokojnin z gibanjem povprečnih življenjskih stroškov v začetku vsakega leta, če se je raven življenjskih stroškov v preteklem letu povečala najmanj za 3 % (UL SFRJ 1964). Pokojnine so se po zakonu usklajevale tudi s splošnimi ekonomskimi gibanji, gmotnim stanjem in življenjskim standardom zavarovancev. Merila za usklajevanje pokojnin s splošnimi ekonomskimi gibanji je določala zvezna skupščina. Na njihovi podlagi so skupščine republiških skupnosti sprejele ustrezne sklepe o uskladitvi pokojnin.

Zakon je na novo definiral pokojninsko osnovo, po kateri so se pokojnine odmerjale neposredno od osebnega dohodka, kar je pomenilo njihovo neposredno odvisnost od vlaganj zavarovanca v pokojninski sklad (Svetek 1965: 42).

Praktično izvajanje zakonskih določil je pokazalo pomanjkljivosti. Kritike so bile usmerjene v prvi vrsti na izpolnjevanje obveznosti republike in federacije do pokojninskega sklada. V letu 1967 je bilo namreč 3 in pol milijarde dolga, ki bi ga morali pokriti v pokojninsko-invalidskem

skladu (Sejni zapisniki Skupščine SRS 1967: 21). Kritika je bila usmerjena tudi v vprašanje uskladitve pokojnin z gospodarskimi gibanji, pri čemer je gospodarstvo nasprotovalo vsakršnemu zvišanju obveznosti, saj je okrevalo po zastoju v začetku šestdesetih let.

Kaj je omenjeno dejansko pomenilo za upokojence, zlasti tiste z nizkimi pokojninami, lahko vidimo iz časopisnih člankov, v katerih so spregovorili sami upokojenci. Opozarjali so na devalvacijo dinarja in konstantno zviševanje življenjskih stroškov, kar je poslabšalo položaj upokojencev z nizkimi pokojninami kljub zvišanju pokojnin s 1. januarjem 1971 (Naša skupnost 1971: 5).

Na zveznem in republiškem nivoju ter v Skupnostih pokojninskega in invalidskega zavarovanja² so z večjo ali manjšo intenzivnostjo razpravljali o reviziji pokojninskega in invalidskega sistema. Dilema, kaj naj ureja zvezni oziroma republiški zakon in kaj samoupravni akt skupnosti zavarovancev, je bila vsaj načelno rešena z ustavnimi dopolnili leta 1971, in sicer v tem smislu, da si zavarovanci sami v svojih interesnih skupnostih na podlagi načela vzajemnosti in solidarnosti določajo svoje skupne in posamične obveznosti do skupnosti ter pravice, ki jih uveljavljajo. Zvezni zakon pa naj bi določal le temeljne pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja (AS 2168, t. e. 1, 1972).

Na temelju zveznega Zakona o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja (UL SFRJ 1972) je bil sprejet republiški Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (UL SRS 1972), s katerim je Slovenija v veliki meri samostojno in celovito uredila področje pokojninskega in invalidskega varstva. Temelj izračuna pokojninske osnove so bili

² Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja so pričele z delom 1. aprila 1971, nadaljevale so delo nekdanjih republiških skupnosti socialnega zavarovanja, a le za področje pokojninskega in invalidskega zavarovanja. V: AS 2168, t. e. 1, 1972.

osebni dohodki od 1. januarja 1966. Za izračun pokojninske osnove je republiški zakon razvrstil zavarovance v skupine glede na zahtevnost delovnega mesta. Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja je za vsako skupino zavarovancev določila za vsako leto najvišji in najnižji osebni dohodek, ki ga je bilo mogoče všteti v pokojninsko osnovo. Pri tem je upoštevala povprečne osebne dohodke posameznih skupin v preteklem letu in zaščito življenjskega minimuma zavarovancev z najnižjimi osebnimi dohodki.

Obvezno starostno zavarovanje kmetov je urejal Zakon o starostnem zavarovanju kmetov (UL SRS 1972), ki je določal minimalni krog kmečkih upravičencev, katerim je zakon zagotovil minimalno pokojnino za starost.

O vplivu novih zakonov s področja pokojninsko-invalidskega zavarovanja na upokojence z najnižjimi pokojninami je republiška Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja v letu 1974 pripravila analizo (Zrnec 1974: 8). Glavni razlog nizkih pokojnin naj bi bila nezadostna delovna doba in prenizka strokovna usposobljenost. Analiza je pokazala, da je večina upokojencev z najnižjimi pokojninami živela na deželi, kjer je bilo življenje cenejše. Najslabši je bil položaj tistih upokojencev, ki jim je bila pokojnina edini vir preživljanja. Šestina med njimi ni imela radia, televizije, pralnega stroja, torej dobrin, ki so že bile sestavni del gospodinjstev. Rešitev problema upokojencev z najnižjimi pokojninami naj bi reševali z domsko oskrbo (Zrnec 1974: 8).

Druga polovica sedemdesetih let je bila v znamenju prizadevanj za nov sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja, ki bi uveljavil tudi nove odnose med zakonsko in samoupravno regulativo, zagotovil dolgoročnejšo stabilno financiranje Skupnosti pokojninskega in

invalidskega zavarovanja v Sloveniji, ohranil realno vrednost pokojnin in njihovo razmerje do osebnih dohodkov zaposlenih glede na minulo delo upokojencev (Naša komuna 1976: 9).

Z republiškim Zakonom o pokojninskem in invalidskem zavarovanju iz leta 1983 (UL SRS 1983) se je zaključil dolgotrajen proces oblikovanja novega pokojninsko-invalidskega sistema, usklajenega z ustavo (Barabaš 1983: 5). Zakon je bil zamišljen kot eden najpomembnejših sistemskih zakonov za zagotavljanje socialne varnosti. Najpomembnejša novost je bilo obvezno zavarovanje vseh kmetov, torej nosilcev kmečkih gospodarstev, njihovih zakoncev, otrok in drugih članov, ki so delali na kmetiji in jim je bilo opravljanje kmetijske dejavnosti edini in glavni poklic (UL SRS 1983).

Zaključek

Ob sprejemanju zakonov s področja urejanja pokojninskega zavarovanja so imeli upokojenci možnost sodelovanja v javnih razpravah. Na njih so opozarjali predvsem na prevelike razlike med pokojninami in izrazili nujnost večjega usklajevanja ter zahtevali večje upoštevanje minulega dela. V njihovih zahtevah so jih podprli tudi sindikalni sveti pri posameznih občinah (J. P. 1985: 4).

Raziskava zakonodaje s področja pokojninskega zavarovanja je pokazala na obstoj mehanizmov, ki so poskušali odpravljati prevelike razlike med pokojninami in poskrbeti za upokojence z nizkimi pokojninami, dejanske možnosti izvajanja zakonodaje v praksi pa so bile odvisne od vsakokratnih gospodarskih razmer in političnih interesov.

Viri in literatura

- C., J (1957): Ob novem zakonu o pokojninskem zavarovanju. Samouprava socialnega zavarovanja, 5 (7–8): 242–249.
- Dobaja, Dunja (2009): Zdravstveno in socialno varstvo v Sloveniji v letih 1945–1953 s poudarkom na razvoju zakonodaje. Prispevki za novejšo zgodovino, 49 (2): 125–149.
- Erjavec, Janez (1961): Pomembne spremembe v pokojninskem in invalidskem zavarovanju. Samouprava zavarovancev, 9 (2): 41–50.
- Kresal, France (2003): Zavarovalništvo in socialno zavarovanje na Slovenskem 1890–1990. Arhivi, 26 (1): 145–153.
- Lapajne, Beno (2010): Reforme pokojninskega sistema v Sloveniji od leta 1985 naprej. Diplomaska naloga. Univerza v Mariboru: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Svetek, Lev (1965): Izračun pokojninske osnove po temeljnem zakonu o pokojninskem zavarovanju. Samouprava zavarovancev, 13 (1–2): 42–51.
- Špicar, Bojan (1961): Socialno zavarovanje od osvoboditve do danes. Samouprava zavarovancev, 9 (2): 118–127.

Viri

- SI AS 228 Ministrstvo za socialno skrbstvo LRS, t. e. 4, a. e. 16, Naloge KLO-jev na področju socialnega skrbstva in skrbništva.
- SI AS 400 Republiški zavod za socialno zavarovanje, t. e. 118, Poslovna poročila 1953–1960.
- SI AS 2168 Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja Slovenije, Gradivo za 56. sejo skupščine, t. e. 1, Potek priprav za spremembo in dopolnitev sistema pokojninskega in invalidskega zavarovanja, 27. 2. 1972.

Tiskani viri

- Zakon o socialnem zavarovanju delavcev, nameščencev in uslužbencev. Uradni list FLRJ, 13. 8. 1946.
- Zakon o socialnem zavarovanju delavcev, uslužbencev in njihovih družin. Uradni list FLRJ, 8. 2. 1950.
- Uredba o določanju in o prevedbi pokojnin in invalidnin, Uradni list FLRJ. 25. 7. 1952.
- Zakon o pokojninskem zavarovanju, Uradni list FLRJ. 11. 12. 1957.
- Temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju, Uradni list SFRJ. 30. 12. 1964.
- Zakona o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Uradni list SFRJ, 6. 7. 1972.
- Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. Uradni list SRS, 28. 12. 1972.
- Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. Uradni list SRS, 5. 8. 1983.

Spletni viri

- Sejni zapisniki Skupščine SRS, seje od 1. 7. 1967 do 30. 11. 1967, 66. seja.
Dostopno prek: <https://www.sistory.si/11686/menu671> (13. 7. 2023).

Časopisni viri

- Barabaš, Vlado (1983): Novosti v pokojninskem in invalidskem zavarovanju. Zbor občanov, 23 (5): 5.
- Povečanje pokojnin le po kapljicah. Naša skupnost, 12 (4), 1971: 5.
- P., J. (1985): Pokojnine prilagoditi rasti osebnih dohodkov. Dogovori, 12 (13): 4.
- Samoupravni sporazum o osnovah plana Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SRS za obdobje 1976–1980. Naša komuna – delegatska priloga, 12 (10), 1976: 9.

- Zrnec, Anton (1974): Kako živijo upokojenci z najnižjimi pokojninami. Naša skupnost, 15 (9): 8.

OTTO GERDINA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

SLAVKO KURDIJA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Razširjenost starizma v Sloveniji: primerjava podatkov med letoma 2008 in 2022

Povzetek: *Starizem ustvarja razkol med generacijami in vzpostavlja neenakosti, ki različnim starostnim skupinam preprečujejo, da bi realizirali svoje potencialne in živeli polnovredno življenje. Slednje kaže, kako pomembno je spremljati njegovo razširjenost. Prispevek predstavlja primerjavo o razširjenosti starizma v Sloveniji med letoma 2008 in 2022. Podatki za leto 2008 so bili zbrani v sklopu četrtega vala Evropske družboslovne raziskave (ESS), podatki za leto 2022 pa na podatkih spletne panelne raziskave Cronos2, ki je prav tako del ESS. Primerjava podatkov na ravni samoocene kaže, da je odnos do starih ljudi še vedno razmeroma pozitiven, da večji delež ljudi zaznava osebno diskriminacijo na podlagi starosti in da se je ozaveščenost glede velikosti problema nekoliko povečala, za kar avtorja podata več možnih razlag.*

Ključne besede: *starizem, Evropska družboslovna raziskava (ESS), javno mnenje, spletni panel, medčasovna primerjava.*

Uvod

Izraz starizem je oblikoval Butler leta 1969. Opredelil ga je kot starostno diskriminacijo, ki izhaja iz predsodkov ene starostne skupine do druge (Butler 1969). Starizem tvorijo stereotipi, predsodki in diskriminatorno vedenje (cf. Tornstam 2006; Cuddy in Fiske 2002), ki kontinuirano producirajo in naturalizirajo idejo, da so vsi ljudje enake starosti enaki: »Kot da drugi vidiki njihove identitete, kot so na primer etnija, spol, družbeni položaj, spolnost itn., ki

jih delajo za edinstvena človeška bitja, niso več pomembni, ko jim je pripisana starostna oznaka« (Thompson 2017: 211).

Palmore (1978) je argumentiral, da se stari ljudje od nekaterih drugih ranljivih skupin, kot so Romi, ženske ali temnopolti, ki so prav tako deležne diskriminacije, razlikujejo v tem, da se ne rodijo z določenimi statusnimi pričakovanji, zaradi česar nimajo z rojstvom pridobljene skupinske identitete. S starostnimi stereotipi se srečajo in jih ponotranjijo, preden postanejo zanje relevantni (Levy 2009), saj nimajo razloga, zakaj bi se jim uprli. S staranjem prebivalstva postaja preučevanje družbenih pogojev, ki tej družbeni skupini onemogočajo, da v starosti živijo polnovredno življenje, vse pomembnejše. To pa zahteva odpravo ovir, ki bi ljudem v katerem koli življenjskem obdobju omejevale razvoj sposobnosti in talentov ali jim kakor koli drugače preprečevale uresničevanje življenjskih ciljev. Ena ključnih ovir, s katero se spoprijemajo ljudje v drugi polovici življenja, je starizem, ki pomeni enega izmed mehanizmov za ustvarjanje družbenih neenakosti (Ayalon in Tesch - Römer 2018a).

Prvi nacionalno primerljivi empirični podatki o razširjenosti starizma v Sloveniji so bili zbrani leta 2008 v četrtem valu Evropske družboslovne raziskave (v nadaljevanju ESS; Kurdića in drugi 2010) nato do leta 2022 nismo imeli reprezentativnih javnomnenjskih podatkov o odnosu do starih ljudi in starizma ter doživljanju predsodkov in diskriminacije na podlagi starosti. Cilj tega prispevka je predstaviti podatke o starizmu v Sloveniji iz leta 2022 in jih primerjati s podatki iz leta 2008.

Metoda

Izhodiščna meritev je raziskava Evropska družboslovna raziskava (ESS) iz leta 2008 (n=1286). V njej je bil kot posebni modul vključen obsežen sklop vprašanj z naslovom Izrazi starizma.

Druga meritev je raziskava Cronos2¹, ki je potekala s pomočjo spletnega samoizpolnjevanja, kjer sodelujejo anketiranci, ki so sicer sodelovali v raziskavi ESS val 10 v letu 2020. Vsebinski moduli za 6 valov raziskave Cronos2 so bili izbrani na javnem natečaju, pri čemer sta bila dva - val 3 in val 6, nacionalno specifična. Pomeni, da sta bila tematsko odprta in sta nacionalnim timom odprla možnost vključitve vsebin po lastnem izboru. Tako je bil v val 3 slovenske izvedbe spletnega panela Cronos2 (n=564) vključen širši sklop vprašanj o subjektivnih zaznavah starizma in stališčih do starih ljudi v Sloveniji, ki smo ga na CJMMK pripravili v sodelovanju z zavodom OPRO in med katerimi jih je bil značilen del vprašanj ponovljen prav iz modula o starizmu iz raziskave ESS 2008.

Vsebinsko gre za tri centralne točke, ki smo jih podrobneje opazovali. Prvič, odnos do starih ljudi, ki temelji na vprašanju (A): *S pomočjo spodnje lestvice povejte, kako negativne ali pozitivne občutke vi osebno na splošno gojite do ljudi, ki so starejši od 70 let? Ocenite na lestvici od 0 do 10, pri čemer 0 pomeni izjemno negativne, 10 pa izjemno pozitivne.* Drugič, zaznavo lastne diskriminacije, ki izhaja iz vprašanja (B): *Povejte, kako pogosto se vam je v zadnjem letu zgodilo, da je kdo imel do vas predsodke ali vas obravnaval na neenakopraven način zaradi vaše starosti? (0 – nikoli / 4 - zelo pogosto).* In tretjič, preko splošne zaznave starizma kot perečega problema v Sloveniji (C), v obliki vprašanja: *Kaj bi rekli, kako pereč problem, če sploh, je v Sloveniji diskriminacija ljudi starejših od 70 let? (1 - zelo pereč, 2 - dokaj pereč, 3 - ni preveč pereč, 4 - sploh ni pereč).* Pri tej zadnji točki je treba opozoriti, da se zgornja verzija vprašanja nekoliko razlikuje od izhodiščnega. Vprašanje iz leta 2008 namreč vključuje tudi diskriminacijo mlajših od 20 let², zaradi česar ni v celoti primerljivo. Tri vsebinske točke smo najprej analizirali v medčasovni perspektivi.

¹ Cronos2 je spletni panel raziskave ESS. Gre za prvi mednarodni spletni panel, ki temelji na verjetnostnem vzorčenju in v svoji izvedbi sledi zahtevnim metodološkim principom raziskave ESS.

² Vprašanje iz ESS 2008 se glasi: "Kaj bi rekli, kako pereč problem, če sploh, je v Sloveniji diskriminacija ljudi zaradi njihove starosti – bodisi da so stari bodisi da so mladi.«

Pogled na podatke

Zanimalo nas je, kakšno stališče imajo respondenti v primeru (A) *Odnosa do starih ljudi*, (B) *Zaznave osebne diskriminacije* in (C) *Splošne zaznave starizma*. Vsa tri vprašanja so bila merjena z nekoliko različnimi lestvicami, zato smo prikaz delno poenotili s prikazom percentilne vrednosti povprečij. Pri vprašanju (A) *Odnos do starih ljudi* je tako povprečje na enajst-stopenjski lestvici (od 0 do 10) izraženo s percentili pri raziskavi ESS iz leta 2008 79,3 % in pri raziskavi Cronos2 78,0 %. Če vrednost 0 % pomeni izjemno negativen odnos, vrednost 100 % pa izjemno pozitiven odnos do starih ljudi, vidimo: prvič, da je stališče do starih ljudi izraženo visoko pozitivno; in drugič, da je razlika med obema meritvama minimalna (na ravni 1,3 % 'nižje' izražen odnos do starih ljudi). Pomeni, da v časovnem preseku petnajstih let praktično ni prišlo so spremembe oz. je ta minimalna.

Če primerjamo rezultate meritve na obeh časovnih točkah pri drugem vprašanju (B1), kjer merimo *Zaznavo osebne diskriminacije*, pa vidimo: prvič, da je na obeh točkah odmerjena nižja vrednost, pri čemer je od leta 2008 (16 %) do leta 2022 (28,7 %) viden porast. Razpon percentilne vrednosti v tem primeru razumemo, da 0 % pomeni, da respondent nikoli ni bil deležen diskriminacije na osnovi starosti, in 100 %, da je bil deležen zelo pogosto. Zaradi manjše občutljivosti lestvice smo vprašanje (B2) prikazali še kot bi-nominalno spremenljivko (0 - *nikoli ni bil deležen tovrstne diskriminacije* in 1 - vsi ostali odgovori) in primerjali le deleže odgovorov 0. Vidimo, da je bil delež *nikoli* leta 2008 izražen v 64,2 % in leta 2022 v 40,7 %, kar v negativni razliki 23,5 % pomeni, da se je delež tistih, ki niso občutili nobene od oblik starizma, opazno zmanjšal.

Vprašanje	ESS 2008	C2 2022	razlika
	100 th		
(A) Odnos do starejših	79,3	78,0	-1,3
(B) Zaznava osebne diskriminacije	16,3	28,7	12,5
	delež odg.: nikoli (%)		
(B) Zaznava osebne diskriminacije	64,2	40,7	-23,5
	seštevek odg.: pereč + zelo pereč (%)		
(C) Splošna zaznava starizma	38,8	42,7	3,9

Tabela 1: Prikaz izbranih spremenljivk v medčasovni perspektivi

Pri tretjem vprašanju (C), ki meri *Splošno zaznavo starizma kot perečega družbenega problema* pa podatke prikazujemo na ravni seštevka odgovorov *pereč* in *zelo pereč problem*. Vidimo, da je ta delež iz leta 2008 izražen v 38,8 %, leta 2022 pa v 42,7 %. Gre za znatno izraženi meri, ki navkljub temu da nista neposredno primerljivi, nakazujeta določeno tendenco v smeri povečane kritičnosti.

Razprava in sklep

Podatki pridobljeni s spletnim panelom Cronos2 so pokazali, da je javno mnenje starim ljudem leta 2022 navkljub močnemu povečanju v deležu starih ljudi še vedno razmeroma naklonjeno, kar je v nasprotju s predpostavko, da večji delež starih ljudi napoveduje negativen odnos do starih ljudi (North in Fiske 2015). Možna interpretacija za (skoraj) nespremenjen (A) *Odnos do starih ljudi* je, da ob povečanju deleža starih ljudi pride do bolj negativnega odnosa do njih le, kadar so družbeni viri (dojeti kot) omejeni, kar bi bilo v skladu s klasično teorijo

realističnega konflikta med skupinami (Sherif 1966), po kateri je tekmovanje za omejenimi viri lahko vzrok za nastanek negativnih odnosov med skupinami. Spletni panel Cronos2 je bil izveden v času postkoronskih ukrepov za blažitev posledic pandemije, ko so bile članice EU spodbujene k dodeljevanju subvencij in v javne investicije, ter so lahko pridobile dodatna finančna sredstva (npr. od 28. 7. 2021 naprej v okviru Načrta za okrevanje in odpornost), kar je v obtok pognalo velike količine denarja in zmanjšalo občutek omejenosti družbenih virov.

V povezavi z (B2) *Zaznavo osebne diskriminacije* smo ugotovili, da je leta 2022 že več kot polovica vprašanih vsaj enkrat v zadnjem letu doživela predsodke ali diskriminacijo zaradi starosti, kar je v skladu z ugotovitvijo, da je starizem najbolj razširjena oblika diskriminacije v Evropi (Abrams in dr. 2009; Abrams in dr. 2011; Swift in dr. 2018). Delež respondentov, ki zaznavajo starostno diskriminacijo, se je v primerjavi z letom 2008 močno povečal, kar je lahko posledica večje občutljivosti za diskriminacijo, ki so jo zaradi na starosti zasnovanih ukrepov za preprečevanje širjenja koronavirusa izkusile različne starostne skupine (npr. prve pošiljke cepiva so bile na voljo zgolj določenim starostnim in poklicnim skupinam, starim ljudem je bilo ob določenih urah prepovedano nakupovati ipd.). Glede na to, da se odnos do starih ljudi v izbranem obdobju praktično ni poslabšal, je ta razlaga bolj verjetna, kot da je v omenjenem obdobju prišlo do tako velike rasti v dejanski diskriminaciji, čeprav ne moremo izključiti, da se stopnja starostne diskriminacije v opazovanem obdobju ni povečala. Na povečano občutljivost za vse oblike diskriminacije v letu 2022 v primerjavi z letom 2008 bi lahko vplivala tudi sama pandemija koronavirusa, ki je čezmerno vplivala na zdravje in blaginjo starih ljudi (Oostlander in dr. 2021) ter probleme starih ljudi postavila visoko na javni dnevni red. Gibanja kot je na primer #Jaz tudi ali ustanovitev instituta Zagovornik načela enakosti, ki od leta 2016 javnost ozavešča o različnih oblikah diskriminacije na podlagi osebne okoliščine, pa so lahko povečala občutljivost za vse oblike diskriminacije, vključno s starostjo.

Leta 2022 je bilo 42,7 % vprašanih mnenja, da je (C) starostna diskriminacija ljudi starejših od 70 let v Sloveniji pomemben družben problem, kar kaže na razmeroma široko ozaveščenost o problemu. Zanimivo, da je delež respondentov, ki so bili leta 2022 mnenja, da je starizem pereč družben problem, podoben deležu istomiselnih respondentov iz leta 2008, čeprav se vprašanje iz leta 2008 nanaša na odnos do starizma na obeh straneh starostnega spektra, torej vključuje tudi diskriminacijo mlajših od 20 let, vprašanje iz leta 2022 pa specifično sprašuje po diskriminaciji starih ljudi. Glede na to, da je vprašanje leta 2022 ožje zastavljeno kot vprašanje leta 2008, lahko sklepamo, da bi se ob enaki formulaciji vprašanja delež respondentov, ki menijo, da je starostna diskriminacija v Sloveniji pomemben družben problem, še nekoliko povečal, kar bi bilo bolj v skladu s trendom, ki smo ga zaznali pri zaznavanju osebne diskriminacije.

Če skleneva, dejstvo, da sta leta 2022 skoraj dva od treh vprašanih vsaj enkrat v zadnjem letu doživela predsodke ali diskriminacijo zaradi starosti, priča o nujnosti sprejetja ukrepov za zmanjševanje starostne diskriminacije v Sloveniji ter nadaljnem raziskovanju starizma. Visoka stopnja strinjanja, da je starizem v Sloveniji pereč problem, pa nakazuje, da bi strategije za zmanjševanje starizma uživale razmeroma široko javnomnenjsko podporo.

Viri in literatura

- Abrams, Dominic, Eilola Tina M. in Swift Hannah J. (2009): Attitudes to age in Britain 2004–2008. Technical report: Department for Work and Pensions.
- Abrams, Dominic, Russell, Pascale S., Vauclair, Melanie in Swift, Hannah J. (2011): Ageism in Europe: Findings from the European Social Survey. Technical report: AgeUK
- Ayalon, Liat in Tesch-Römer, Cemens (2018a): Introduction to the Section: Ageism—Concept and Origins. V L. Ayalon in C. Tesch-Römer (ur.): International Perspectives on Aging: 1–10. Cham: Springer.
- Butler, Robert Neil (1969): Age-Ism: Another Form of Bigotry. *The Gerontologist* (9): 243–246.
- Cuddy, J. C. Amy in Fiske, T. Susan (2002): Doddering but Dear: Process, Content, and Function in Stereotyping of Older Persons. V T. D. Nelson (ur): Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons: 3–26. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kurdija, Slavko in dr. (2010): Slovensko javno mnenje 2008/2 : Evropska družboslovna raziskava = [Slovene public opinion 2008/2: European social survey]. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno prek: <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm082/> (24.7.2023).
- Levy, Becca (2009): Stereotype embodiment: A psychosocial approach to aging. *Current Directions in Psychological Science*, 18(6): 332–336.
- North, Michael S. in Fiske Susan T. (2015): Modern attitudes toward older adults in the aging world: a cross-cultural meta-analysis. *Psychological bulletin* 141(5): 993–1021.

- Oostlander, Samantha A., Champagne - Poirier, Oliver, in O'Sullivan, Tracy L. (2022): Media portrayal of older adults across five Canadian disasters. *The International Journal of Aging and Human Development*, 94(2): 234–250.
- Palmore, Erdman B. (1978): Are the Aged a Minority Group?. *Journal of the American Geriatrics Society*: 214–217.
- Sherif, Muzafer (1966): *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation: The Robbers' Cave Experiment*. Norman: University of Oklahoma Book Exchange.
- Swift, Hannah J. in dr. (2018): Ageism in the European region: Finding from the European social survey. V L. Ayalon in C. Tesch-Römer (ur.): *International Perspectives on Aging*: 441-459. Cham: Springer.
- Thompson, Sue (2017): Ageing and Ageism. V N. Thompson in R. G. Cox (ur): *Handbook of the Sociology of Death, Grief, and Bereavement: A Guide to Theory and Practice*: 210–223. Routledge.
- Tornstam, Lars (2006): The Complexity of Ageism. A Proposed Typology. *International Journal of Ageing and Later Life*. Linköping University Electronic Press, 1(1): 43–68.

MIRJANA ULE

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Starizmi kot izraz izgube družbene pomenljivosti mladih in starih

Povzetek: *Starizmi v širšem smislu so oblike predsodkov do določenih starostnih skupin. Predvsem dve starostni skupini sta tarči starizmov: mladi in stari. Oboji so praviloma izključeni iz dominantnih procesov v družbi in na to vezanih socialnih vlog, ki posameznikom dajejo družbeno veljavo in moč. Zastopam tezo, da so se v zadnjih desetletjih okrepili tako starizmi do starih kot do mladih. Okrepljeni predsodki so predvsem posledica sodobne neoliberalne ideologije, ki vse bolj izključuje nedominantne starostne skupine. To bom ponazorila s časovno primerjavo odnosa do mladih, ki so v drugi polovici dvajsetega stoletja v javnih diskurzih in v očeh javnosti iz marginalne starostne skupine postali pomemben »generator družbenih sprememb«. V novih družbenih razmerah pa so zopet potisnjeni v položaj starostne skupine potrebne skrbi in nadzora. V očeh neoliberalne ideologije so mladi skupaj s starimi postali »pogrešljivi« in »nerelevantni«.*

Ključne besede: *mladost, mladina, pedagoški odnos, življenjski potek, čustvena nestabilnost*

Uvod

Starost je poleg spola in rase ena prvih značilnosti, ki jih opazimo pri drugih ljudeh, ko stopimo v stik z njimi. Starizem se pojavlja, kadar se starost uporablja za razvrščanje in delitev ljudi na načine, ki povzročajo škodo, prikrajšanost in nepravičnost ljudem v določenem življenjskem obdobju ter spodkopavajo medgeneracijsko solidarnost. Starizem pomeni torej diskriminacijo posameznikov ali skupin na podlagi njihove starosti (Nelson 2002).

Pojem starizem je sicer prvi uvedel Neil Butler in ga konceptualiziral kot tretji -izem poleg seksizma in rasizma, ki je bolj subtilen in razširjen kot seksizem in rasizem in je usmerjen proti

starostnikom (Butler 1969). Sodobnejša opredelitev starizma priznava dejstvo, da je usmerjen proti posameznikom katere koli starostne skupine. Kljub razširjenosti in negativnim posledicam starizma so raziskave o starizmu v primerjavi z raziskavami o drugih oblikah diskriminacije redke (Ayalon 2013). Val raziskovanja starizma se pojavlja šele v zadnjih desetletjih kot posledica dolgožive družbe in povečanja števila starih. Zato se največkrat pojavlja v povezavi s starimi. Še vedno pa se spregleduje starizem do mladih (Hagestad in Uhlenberg 2005).

Diskriminatorne prakse vezane na različne starostne skupine ter institucionalne prakse in politike, ki utrjujejo stereotipe in predsodke do njih, so tako zakoreninjene v naši kulturi, da jih niti ne opazimo. Zato raziskovalci opozarjajo, da je to eden zadnjih družbeno sprejemljivih prdsodkov (Weir 2023). Predsodki na podlagi starosti običajno vključujejo podcenjevanje, pomilovanje, marginalizacijo ali pokroviteljstvo nad starejšimi ali mlajšimi ljudmi. To je opisano kot dobrohotni predsodek, saj je nagnjenost k pomilovanju povezana z dojetjem starejših ali mlajših ljudi kot prijaznih, vendar nesposobnih. Starostna segregacija se torej v veliki meri še vedno sprejema kot naravna, neproblematična, njene posledice pa veljajo za benigne.

Zakaj in kako je mladost postala problematično življenjsko obdobje

Tako starost kot mladost sta predvsem družbeno konstruirani kategoriji, za razliko od otroštva in odraslosti, ki sta bolj naravni stanji človeka. Mladost je od njenih začetkov v sodobnih družbah pojmovana kot izrazito protislovno življenjsko obdobje, domena mnogih fantazem in projekcij (Ule 2008). Na vzpostavitev mladosti kot posebnega življenjskega obdobja med otroštvom in odraslostjo je bistveno vplivalo predvsem podaljševanja šolanja. Šola je v sodobni družbi dobila prevladujočo nadzorno funkcijo nad mladimi ljudmi. Tako se je mladost začela

razlikovati od otroštva. Ni pa pomenila odraslosti, in to kljub zahtevnosti šolske dejavnosti, ki postavlja pred mladega človeka podobne zahteve kot delo pred odraslega. Otroštvu in mladosti je torej ostalo skupno to, da sta obe življenjski obdobji označevali človekovo nedoraslost, zasnovano na ekonomski odvisnosti ter nadzoru in odvisnosti od staršev ali šolskih institucij. Šolske institucije temeljijo na reprodukciji pedagoškega odnosa. Pedagoški odnos sili vse udeležence v regresivne, celo infantilne interakcije, predvsem pa zaustavlja odraščanje na stopnji odvisnosti od družinskih, izobraževalnih in drugih pedagoških sistemov (Ule 1988). Mladost označuje torej neke vrste podaljšano oziroma socialno otroštvo, ker je na različne načine odvisna od pedagoškega odnosa, ki nadzoruje potek odraščanja.

Na ta konstrukt mladosti kot socialnega otroštva in mladine kot starostne skupine, ki terja nenehno »nadzorovanje« in »skrb« so vplivale tudi znanstvene definicije in razprave o mladosti, ki so v bistvu potrjevale te ideološke konstrukte. Idejo o mladosti kot posebnem in problematičnem življenjskem obdobju najprej zasledimo v monumentalni študiji psihologa Stanleya Halla (1904). Hall je v prvem desetletju dvajsetega stoletja prvi raziskal obdobje mladosti in ga tudi poimenoval z besedo adolescenca. Svoje teze je empirično preveril v obsežni študiji stališč in vrednostnih usmeritev tedanje ameriške srednješolske mladine. Menil je, da so za adolescenco značilni viharništvo, stresi in upori mladih proti različnim avtoritetam. To je po njegovem nujno za razvoj modernega individualizma in za vstop mladih v odraslost.

Adolescenca je za Halla stanje človekovega fizičnega in čustvenega spreminjanja, zato je zanj normalno, da adolescenti preživijo fazo viharjev in ujm. Adolescenco vidi kot »ujetnico njene lastne narave« (France 2007: 26). Tisti, ki obvladajo svojo naravo, po Hallovih domnevah uspešno preidejo v odraslost. Tisti, ki je ne obvladajo, pa pogosto končajo v kriminalu, delinkvenci. Predvsem psihoanalitični teoretikiso postali navdušeni zagovorniki teorije

prevrata in nereda v adolescenci. Po mnenju Anne Freud je adolescenca pričakovani krizni pojav v mladosti in je ne smemo preprečevati. Zato je po njenem mnenju tudi normalnost v obdobju adolescence nekaj nenormalnega (Freud 1968).

Hallov prispevek k razumevanju mladosti v modernih družbah je vzbudil pozornost za adolescenco ne samo med znanstveniki, ampak tudi med širšo javnostjo. Njegove ugotovitve o univerzalizmu in naturalizmu viharneškega čustvenega obdobja v adolescenci pa so še vedno vtisnjene ne samo v vsakdanji diskurz o adolescenci, ampak tudi v strokovni diskurz. Razlog je v tem, da imajo številni profesionalci, ki se ukvarjajo z mladostniki, opraviti predvsem s čustveno nestabilnimi mladostniki (Côté in Levine 2002).

Ima pa osrediščenje na kritične razvojne značilnosti odraščanja nekaj usodnih negativnih posledic za status mladosti in mladine. Na podlagi splošno sprejete ocene, da so mladi čustveno nestabilni in nezreli, je prevladalo mnenje, da mladi ne zmorejo sprejemati verodostojnih odločitev. Ta pogled je na primer vplival na neugoden pravni in politični status mladih v zahodnih družbah. Zaradi takšnih ocen so mladi obsojeni na posredno politično in ekonomsko državljanstvo in prikrašani za osnovne politične pravice kot je volilna pravica.

Starizmi povezani z oblikovanjem mladine; od zavračanja preko povzdigovanja do prezrtja

Mladina se kot pomenljiva družbena skupina vzpostavi v posebnem zgodovinskem procesu v drugi polovici dvajsetega stoletja. Eden od razlogov za to so demografske spremembe. Po drugi svetovni vojni sta se v demografskem smislu zgodili dve veliki spremembi: starejša generacija je bila zaradi vojne številčno oslABLJENA, poleg tega je takoj po vojni izbruhnil pravi baby boom, tako da so bili odraščajoči v prvih desetletjih po vojni številčno močni.

Drug pomemben dejavnik konstitucije mladine je razvoj industrijske družbe, ki je potrebovala bolj izobraženo delovno silo in je vse več mladih privabila v proces podaljšanega izobraževanja. Daljši izobraževalni proces je vse več mladim omogočil poseben moratorijski status, jih razdolžil odgovornosti za udeležbo v produkcijskem procesu in jim omogočil več svobodnega razpolaganja s (prostim) časom in oblikovanjem lastnih interesov in kulture. Spremenila so se tudi družinska razmerja. Zadnji korak je storila potrošniška družba z oblikovanjem posebnega mladinskega trga, ki je ekonomska podlaga za nastajajočo mladinsko kulturo.

Z naraščajočo neodvisnostjo mladih so se pojavili tudi strah in moralna panika o obnašanju mladih ter potreba po nadzoru. Posledica te družbene panike je bila konstrukcija mladine kot »drugega« in vznik državnih institucij, ki so prevzele odgovornost za urejanje in nadzorovanje obnašanja in delovanja mladih. Ta obči moralistični in podcenjevalni odnos do mladih je utrjeval tudi javni in medijski govor o mladih in mladim. Ta govor poskuša delovati kot neposredna interpelacija mladih v subjekte, vendar v okviru predpisanega položaja nedoraslosti. Nemški psihoterapevt Bopp je takole ocenil diskurze o mladih v javnem govoru v sedemdesetih in osemdesetih letih:

Pisan preplet posebnih naklonjenosti in odklanjanj, modnih muh, upanj in strahov pri mladih najprej zapelje opazovalca k temu, k čemur že tako in tako teži; k projiciranju njegovih lastnih nepriznanih in neizživetih želja na mlade. Rezultat tega so nenadzorovana devanja v nič ali bujno idealiziranje – ali oboje. Mladi postanejo spačena podoba v ogledalu, podoba tega, po čemer hrepeni ali kar sovraži sam opazovalec (Bopp 1985: 8).

Howard Williamson (2005) piše o pogosto poniževalnem, skoraj vedno pa o podcenjevalnem tonu pisanja medijev, politikov, pa tudi teoretikov o mladih, še zlasti, če gre za moteče ali neprilagojene mlade. Ti so bili pogosto primarni predmet mladinskih raziskav od Hallove knjige o adolescenci dalje. Tudi pogosto romantiziranje mladih ne uravnoteži tega podcenjevanja, nasprotno, poudari ga, kajti mlade prikaže kot drugačne, potrebne posebne družbene skrbi in seveda nadzorovanja. Skratka mlade se rado obenem marginalizira in romantizira.

Zanimivo, da smo podobne ocene mladih zasledili tudi v raziskavah javnega mnenja v Sloveniji. V prvi raziskavi javnega mnenja leta 1968 na tedanji FSPN (danes FDV) je bilo namreč že postavljeno tudi vprašanje o odnosu do mladih. Na vprašanje: *»Kaj sodite o današnji mladini? Ali je boljša ali slabša kot prejšnje generacije«*, je 52% vprašanih odgovorilo, da je slabša kot prej, 13% jih je odgovorilo, da je boljša kot prej in 28%, je odgovorilo, da ni sprememb (Toš in dr. 1999). Zanimivo je, da se je sredi osemdesetih let odnos javnega mnenja v Sloveniji do mladih popolnoma spremenil. Leta 1986 je na vprašanje: *»Ali današnji slovenski mladi generaciji zaupate, ali ne?«*, je 82% anketiranih odgovorilo, da ji zaupa in le 12% je odgovorilo, da ji ne zaupa. Na vprašanje: *»Ali soglašate, s trditvijo, da današnja slovenska mladina nima nobenih ciljev in idealov?«* je leta 1986 73% anketiranih odgovorilo, da ne soglašajo (Toš in dr. 1999).

Mladi so sredi osemdesetih let v Sloveniji torej postali »subjekt« družbenega razvoja, kar se kaže skozi javnomnenjske raziskave. Čeprav je ideja o mladih kot razvojnem potencialu sodobnih družb prav tako lahko oblika starizma (pozitivnega predsodka) o mladih kot teza o prevratu in neredu v mladosti (negativni predsodek). Starizem je zato, ker je sam pojem razvojnega potenciala pomensko razcepljen, odvisen najprej od tega, kakšen razvoj družbe

imamo v mislih, potencial za kaj. Kot kažejo zgodovinske izkušnje, imajo mladi potencial za vse vrste razvojev.

Šele tedaj, ko mladi začutijo, da njihove stiske in frustracije niso le njihova stvar, temveč zadevajo vso družbo, še natančneje njeno prihodnost, se lahko pojavi tudi artikuliran kolektivni napor za preseganje marginalnosti. To je podobno položaju drugih marginaliziranih skupin, ki šele tedaj začenjajo odkrito nastopati in se bojevati za enakopravnost s prevladujočimi skupinami, ko uspejo pri večinski populaciji vzbuditi zavest, da njihove težave zadevajo pravzaprav vse ljudi.

Kaj pa danes? Mladina kot pomenljiva družbena skupina je v kontekstu sodobnih neoliberalnih družb izginila iz javnega govora, ali pa nastopa samo kot problem povezan z medvrstniškim nasiljem in psihosocialnimi razvojnimi problemi. Neoliberalna družba zopet vzpostavi delitev na dominantne (odrasli) in marginalne (mladi, stari) družbene skupine v življenjskem poteku. Ob opozarjanju na starizme do starih, ki so pomembna družbena skupina že zato, ker imajo volilno pravico in so zato vsaj ob volitvah pomemben družbeni akter, so mladi odsotni tudi iz političnih diskurzov.

Viri in literatura

- Ayalon, Liat. (2013): Feelings towards Older vs. Younger Adults: Results from the European Social Survey. *Educational Gerontology*, (39:12): 888-901.
- Bopp, Jörg (1985): *Vor uns die Sintflut!* Reinbeck bi Hamburg: Rowohlt Verlag.
- Butler, Robert (1969): Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9 (4): 243–246.
- Côté, James, in Levine, Charles (2002): *Identity Formation, Agency and Culture. A Social Psychological Synthesis*. London: LEA Publ.
- France, Alan (2007): *Understanding youth in late modernity*. New York: Open Univ. Press.
- Freud, Anna (1966): *The Ego and the Mechanisms of Defence*. London: Karnac Books. Dostopno prek: <https://psptraining.com/wp-content/uploads/Freud-A.-1936-1993.The-ego-and-the-mechanisms-of-defence.-London-Karnac-Books.pdf> (20.6.2023).
- Hagestad, Gunhild, in Uhlenberg, Peter (2005): The Social Separation of Old and Young: A Root of Ageism. *Journal of Social Issues*, 61(2): 343-360.
- Hall, Stanley (1904): *Adolescence: Its Psychology and Its Relations do Physiology, Anthropology, Siciology, Sex, Crime, Religion and Education*. Dostopno prek: <http://hdl.handle.net/2346/47179> (16.6.2023).
- Nelson, Todd (ur.) (2002): *Ageism: Stereotyping and Prejudice against Older Persons*. MIT Press.
- Toš, Niko, Klinar, Peter, Markič, Boštjan, Roter, Zdenko in Trampuž, Cveto (1999): *Slovensko javno mnenje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno prek: <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm87.xml> (21.6.2023).

- Ule, Mirjana (1988): Mladina in ideologija. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Ule, Mirjana (2008): Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja. Ljubljana: Založba FDV.
- Weir, Kirsten (2023): Ageism is one of the last socially acceptable prejudices. Psychologists are working to change that. American Psychological Association Vol. 54 No.2. Dostopno prek: <https://www.apa.org/monitor/2023/03/cover-new-concept-of-aging> (15.6.2023).
- Williamson, Howard (2003): Status Zero youth and the 'underclass': Some considerations. V R. MacDonald (ur.): Youth, the 'Underclass' and Social Exclusion: 70–82. London: Routledge.

SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO

TJAŠA CANKAR

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Enakost spolov v slovenski diplomaciji

Povzetek: *V prispevku s pomočjo analize anketnih odgovorov diplomatskega osebja Ministrstva za zunanje zadeve in primerjalne analize literature preverjamo, v kolikšni meri se spolno zaznamovane prakse in spolni režim kažejo v polju slovenske diplomacije in v kolikšni meri se je institucija Ministrstva za zunanje zadeve spremenila v smeri enakosti spolov. Ugotovitve kažejo, da je diplomacija kot polje zaznamovana s kontinuitetami in spremembami svojih norm in praks. Tako se je na eni strani povečalo število žensk v diplomaciji, vključno na visokih položajih, kar kaže na večje možnosti za poklicno napredovanje žensk na tem področju. Kljub temu spolni režim vztraja pri neenakostih v komunikacijskih praksah, obstoju spolnega nadlegovanja, ki prizadene predvsem ženske, ter razširjenosti stereotipov in predsodkov v organizacijski kulturi.*

Ključne besede: *diplomacija, enakost spolov, razmerja moči, spolni režim, spolna zaznamovanost organizacij*

Uvod¹

V prispevku analiziramo enakost spolov v slovenski diplomaciji s poudarkom na Ministrstvu za zunanje zadeve (MZZ) kot vodilni zunanjepolitični instituciji.

¹ Raziskava Enakost spolov v slovenski diplomaciji je bila opravljena v okviru magistrskega dela avtorice teksta.

Gradimo na teoriji o spolno zaznamovanih organizacijah in se vključujemo v epistemologijo teoretičark diplomacije, ki jih zaznamuje etična zavezanost pozornosti do vprašanj odnosov in moči med spoloma v diplomaciji.

Trdimo, da je spol osrednjega pomena za razumevanje sprememb in kontinuitet v diplomatskih praksah, le-te pa so povezane s premiki v odnosih med spoloma² na nacionalni in mednarodni ravni.

Habitus in spol v polju in institucijah diplomacije

Skozi zgodovino je bila diplomacija zaznamovana s kontinuitetami in spremembami svojih norm in praks. Predvsem zadnje stoletje je stoletje velikih sprememb, ki so imele učinke v diplomaciji kot praksi in kot področju (Aggestam in Towns 2018: 277). Ena od njih je prisotnost vse večjega števila žensk, ki sodelujejo v diplomaciji.

Trdimo, da obstaja diplomatski habitus, v katerem so habitus, spol in reprezentacija prepleteni z diplomacijo. V tem habitusu obstaja reprezentativna vloga diplomata, ki uteleša državo. Diplomatske pozicije so krojene po meri moških, ki so (lahko) v celoti zavezani svojemu poklicu, pri čemer nekdo drug skrbi za njihove osebne potrebe in družino. Biti diplomat pomeni dosegati določena družbena pričakovanja in predpisane norme in upoštevati določene predpise in zaveze o obnašanju. Biti diplomat tudi pomeni posedovati določeno znanje, imeti zunanje-politični *know-how* in biti dobri pri javnem nastopanju; te spretnosti pa niso enakovredno razširjene v družbi, saj je dostop do tega znanja in vedenja omejen. Sledeč Acker (1990), ki trdi, da univerzalna podoba delavca v organizaciji ne obstaja, in je ta vedno že zaznamovan s

² V tekstu uporabljam binarni zapis, ker se navezuje na podatke moje magistrske naloge, ki so razlikovali med dvema spoloma, ženskim in moškim.

svojim spolom, tudi mi trdimo, da univerzalna podoba diplomata ne obstaja, ampak je ta politična fikcija. Diplomata kot univerzalni lik je konstruiran na podlagi maskuline podobe, je individuum, ki je brez telesa in aseksualen in je fundamentalna abstrakcija v teoriji liberalnega individualizma, ki ženske postavlja v dvoumno razmerje do univerzalnega individuuma, ker ne morejo doseči kvalitete »diplomata«.

Ne glede na to, ali družbeno strukturo razumemo v smislu polj (po Pierru Bourdieuju) ali institucij (po Raewyn Connell), ugotovimo, da so v njih vidne strukture in določen utrjen spolni red (Antić Gaber 2015: 10). Organizacijski vzorci tvorijo spolne režime, ki so del širših vzorcev, kar Connell imenuje spolni red (Connell v Antić Gaber 2015: 10) in spolni režimi posameznih institucij običajno skladni s spolnim redom družbe« (Connell v Antić Gaber 2015: 11).

Spolni režim v eni instituciji (v družini) ima konkretne posledice tudi za delitev dela v drugih, na primer delovnega mesta ali polja diplomacije (Antić Gaber 2015: 11). Če se namreč predpostavlja, da so ženske tiste, ki naj bi opravile večino neplačanega, reproduktivnega dela v družini, se ukvarjale z otroki, in če se predpostavlja, da je za ženske boljše, če ostajajo v ozadju in ne zasedajo visokih položajev, potem ima to za posledico tudi oteženo vstopanje žensk v polje diplomacije, saj to ni v skladu z družbeno konstrukcijo ženskosti in njenim predvidenim mestom v družbeni strukturi (Antić Gaber 2015: 11).

Institucije, ki delujejo v polju diplomacije, imajo sposobnost učinkovanja na celovito in dolgotrajno oblikovanje spolno različnih identitet in vlog teh, ki v teh institucijah delujejo (Jogan 2012: 174). Institucije ne le da zrcalijo obstoječe socialne neenakosti, temveč tudi aktivno prispevajo k neenaki razporeditvi moči znotraj družbe. Ta se ne odraža le v

reprezentaciji akterjev, ampak tudi v hierarhiziranih in institucionaliziranih razmerjih moči, ki zrcalijo družbeni spolni red. Če umestimo institucionalni spolni režim v obstoječi družbeni spolni red, moramo govoriti o razlikah v moči med moškimi in ženskami tako na institucionalnem kot družbenem nivoju. »Razlika v moči pomeni, da moški kolektivno in individualno, čeprav različno, največ pridobijo od družbene organizacije spolov, ki odraža patriarhalni družbeni red« (Hearn v Antić Gaber 2015: 17). Moški so člani močne družbene kategorije, ki jim prinaša moč že samo zaradi tega, ker se jih z njo povezuje, njihovo moč pa podpirajo in omogočajo ekonomske, politične, institucionalne in diskurzivne strukture, preko katerih se reproducirajo tudi materialni vidiki moške moči (ibid.).

Institucije torej niso objektivne, ampak reproducirajo obstoječi spolni red. V naslednjem poglavju preverjamo, kje se ta danes kaže v polju diplomacije, kako se spolni režim reproducira in kje so se pojavile spremembe.

Metodologija

V raziskavi smo preučevali MZZ kot institucijo slovenske diplomacije, v kateri delujejo in služijo diplomatke_i. Ker smo te v raziskavi želeli opazovati v čim večjem številu, smo uporabili podatke iz ankete med zaposlenimi na Ministrstvu za zunanje zadeve.³ Kot komplementarno metodo smo uporabili statistične podatke o številu zaposlenih v instituciji po spolu in analizirali zaposlitveno strukturo po spolu.⁴

³ Večji del podatkov o stanju enakost spolov na Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije je bilo zbranih v sklopu raziskave o enakih možnostih v diplomacijah Slovenije in Islandije, ki je potekala v prvi polovici leta 2020 z vključenostjo delovnih skupin iz obeh ministrstev. Avtorica tega prispevka je bila članica ekipe za raziskovanje enakih možnosti na MZZ Republike Slovenije. Več o izsledkih tega projekta: Rus in Árnadóttir, 2020. Empowered diplomacy: bridging the gender gap. Final report of a joint Iceland-Slovenia study. Dostopno na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/javne-objave/drugi-dokumenti/Empowered-diplomacy.pdf>.

⁴ Podatki so bili zbrani marca 2020.

Ugotovitve študije primere enakosti spolov na Ministrstvu za zunanje zadeve

V letu 2020 je bilo na celotnem MZZ med diplomatskim osebjem zaposlenih več žensk kot moških, tj. 58 odstotkov vseh zaposlenih. Upoštevajoč tabelo 1⁵ vidimo, da je od leta 2009 naprej v diplomacijo vstopilo več žensk kot moških, a te ostajajo bolj zastopane na nižjih ravneh, medtem ko so višja mesta bolj zasedena s strani moških.

⁵ V tabeli 1 si od leve proti desni si sledijo stolpci, ki prikazujejo razmerje po spolu po rangih od drugega dipl. osebja k nižjemu managementu, srednjemu managementu in višjem managementu, od spodaj navzgor pa sledi prikaz po letih od leta 2009, 2013, 2017 in 2020. Oranžna barva predstavlja ženske, modra pa moške.

● Ženske ● Moški

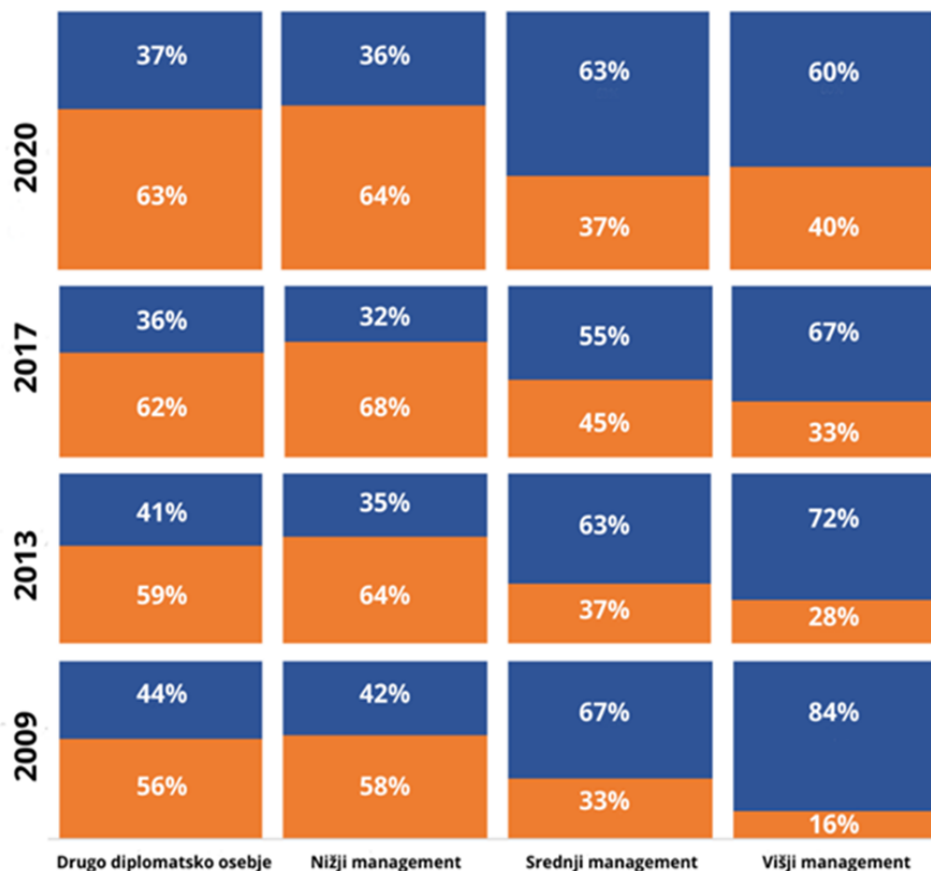

Tabela 1: Reprezentacije po spolu na štirih organizacijskih ravneh med leti 2009 in 2020.⁶
Vir: Capacent, *Equal Opportunities in national diplomacies. Slovenia – Iceland*

Ugotavljamo, da na višjih dveh ravneh, v srednjem in višjem menedžmentu, prevladujejo moški, na nižjih dveh pa ženske. Kljub temu je moč ugotoviti, da se je na teh dveh ravneh delež

⁶Organizacijske ravni za MZZ so opredeljene v štirih kategorijah:

1. Drugo diplomatsko osebje (ne-vodstvene pozicije),
2. Nižji menedžment (vodje oddelkov, koordinatorice_ji, namestnice_ki vodij delegacij v veleposlaništvih z najmanj 4 diplomati (1+3)),
3. Srednji menedžment (druge vodje delegacij, namestnice_ki vodij delegacij v misijah SI pri Natu, Ženevi, New Yorku, predstavnice_ki stalnega predstavništva pri Evropski uniji in ministrskih sestav Sveta EU v ti. odborih COREPER I in II v Bruslju, vodje oddelkov ali služb, namestnice_ki generalnega direktorja, namestnice_ki generalne_ga sekretarke_ja),
4. Višji menedžment (državna_i sekretar_ka, generalna_i sekretar_ka, generalna_i direktor_ica, veleposlanica_k).

žensk v tem enajstletnem obdobju povečal. Hkrati se na nižjih dveh ravneh oddaljujemo od paritete, saj se število žensk nesorazmerno povečuje.

V obdobju 2016–2020 so diplomatke predstavljale 49,7 % vseh kandidatur za diplomatska delovna mesta v tujini (tabela 2), izbranih pa jih je bilo več, in sicer 54,7 %.⁷ Diplomatk so se v večjem številu prijavljale na druga diplomatska mesta, torej tista, kjer ne bi postale vodje predstavništva.

	Vodje misij		Druga diplomatska mesta		Vsa mesta	
	Vseh kandidatur	Izbranih	Vseh kandidatur	Izbranih	Vseh kandidatur	Izbranih
Delež kandidatk	36,9 %	41,0 %	57,8 %	59,6 %	49,7 %	54,7 %

Tabela 2: Prijave za diplomatska mesta in uspešnost po spolu, Slovenija, 2016–2020. Vir: Capacent, *Equal Opportunities in national diplomacies. Slovenia – Iceland*

Po tabeli 1 in 2 sodeč se zastopanost žensk v diplomaciji povečuje. Ker pa se spolni režim kaže tudi v nevidnih oblikah, smo v anketi preverili, kakšne so percepcije zaposlenih o enakosti spolov na MZZ.

V anketi so tako zaposleni_e ocenjevali_e, v kolikšni meri se čutijo diskriminirane⁸ pri čemer se ženske čutijo diskriminirane bolj kot moški. Ženske se čutijo diskriminirane, ko gre za

⁷ Tu naj opozorimo na metodološki manko v raziskavi, ki je pri ocenjevanju kariernega napredovanja upoštevala le tiste diplomate in diplomatke, ki se so že izpolnili_e pogoje za napredovanje, ne pa tistih, ki jih še niso. Za ustrežnejšo sliko o možnosti napredovanja bi bilo potrebno narediti analizo kriterijev za vstop na mesta, ki omogočajo napredovanje.

⁸ Tu naj poudarimo, da odgovori na anketo kažejo na zaznano diskriminacijo in ne na dejansko diskriminacijo. Slednje bi zahtevalo nadaljnjo analizo. Prikazujemo percepcije zaposlenih o tem, ali so se v letih 2010–2020 čutili_e diskriminirane na podlagi spola.

dejavnike, ki se nanašajo na njihovo vsakodnevno delo: pri dodeljevanju obremenitve in nalog, pri komunikaciji, pri govorjenju ali sodelovanju in upoštevanju njihovih mnenj na sestankih (Cankar 2023). Moški se čutijo bolj diskriminirani, ko kandidirajo za višje pozicije (ibid.). Največja razlika med spoloma se kaže pri percepcijah o diskriminaciji na podlagi spola pri komuniciranju, kjer se je diskriminirano čutilo kar 50 % žensk, in le 7 % moških (ibid.). Poleg tega se je 42 % žensk čutilo diskriminiranih, ker niso bile slišane ali niso mogle govoriti na sestankih, in le 2 % moških.

V organizacijski kulturi obstajajo percepcije, da so moški in ženske primerni_e (ali ne) za določene položaje v okviru MZZ in da stereotipi in predsodki delujejo predvsem proti ženskam (Rus in Árnadóttir 2020). Diplomatké menijo, da se morajo v večji meri kot moški dokazati vredne, ugotavljajo, da imajo večjo delovno obremenitev in so pogosteje v dvomih o svoji uspešnosti (ibid.).

V anketi smo nadalje ocenjevali, kakšna je ocena enake reprezentiranosti po spolu na MZZ.

Vprašanje/spol	MOŠKI	ŽENSKE	SKUPAJ
1. Splošna ocena enakih možnosti in poklicnega napredovanja (1-5)	4,26	3,45	3,75
2. Odstotek anketiranih, ki meni, da v kulturi obstajajo dejavniki, ki delujejo proti enakosti spolov	33 %	68 %	56 %

Tabela 3: Ocena zaposlenih o enakosti spolov na MZZ.

Vir: Capacent, Equal Opportunities in national diplomacies. Slovenia – Iceland

Moški razmere ocenjujejo kot pravičnejše kot ženske, kar vodi do precejšnjih razlik v dojetju enakih možnosti in kariernega napredovanja na MZZ (tabela 3, 1. vprašanje). Veliko manj moških kot žensk meni, da v kulturi MZZ obstajajo dejavniki, ki delujejo proti enakosti spolov (tabela 3, 2. vprašanje).

Z anketo smo zaznali tudi razlike pri pričevanju in doživljanju spolnega nadlegovanja (tabela 4).

Vprašanje/spol	MOSKI	ŽENSKE	SKUPAJ
Odstotek anketiranih, ki so bili že kdaj priča spolnemu nadlegovanju	23 %	45 %	37 %
Odstotek anketiranih, ki so že kdaj doživeli spolno nadlegovanje	8 %	23 %	17 %
Odstotek anketiranih, ki zaupa v obstoječe mehanizme za preprečevanje spolnega nadlegovanja	58 %	30 %	41 %

Tabela 4: Spolno nadlegovanje na MZZ.

Vir: Capacent, Equal Opportunities in national diplomacies. Slovenia – Iceland

Visok je odstotek žensk, ki so bile priča spolnemu nadlegovanju (45 %); prav tako je visok odstotek žensk, ki so bile tarča spolnega nadlegovanja, tj. 23 % žensk. V tem oziru je poveden tudi nizek nivo zaupanja žensk v trenutno obstoječe mehanizme za preprečevanje spolnega nadlegovanja, saj le 30 % žensk zaupa tem mehanizmom.

Zaključek

V tem prispevku poudarjamo, da so problemi kontinuitete in sprememb v diplomaciji povezani s premiki v odnosih med spoloma na nacionalni in mednarodni ravni. Trdimo, da brez analize spola v diplomaciji tvegamo napačno razumevanje ali spregledamo pomembne pojave in spremembe (Standfield 2020). V študiji smo se tako vprašali, kje se ohranjajo spolno stereotipne prakse, in kje so se že zgodili premiki v smeri izboljšanja enakosti spolov. Diplomacija se je do nedavnega opirala na spolno delitev dela med diplomati in zakonci (ibid.) in ne bi mogla delovati brez pogosto nevidnega dela žensk v različnih kulturah in zgodovinskih obdobjih (Aggestam in Towns 2018; Jogan 2012). Odmevi tega so prisotni še danes in analiza

po spolu nam služi pri razumevanju podobe diplomata in diplomatke, ki posebej različne moškosti in ženskosti, ki vplivajo na to, ali so sposobni oz. sposobne napredovati v karieri (Neumann v Standfield 2020). Stabilnost spolno opredeljenih praks v diplomaciji smo razložili z analizo, kako diplomatske prakse reproducirajo družbeni spolni red. Ugotavili smo, da se je na eni strani povečalo število žensk v diplomaciji, vključno na visokih položajih, kar kaže na večje možnosti za poklicno napredovanje žensk na tem področju. Kljub temu spolni režim vztraja pri neenakostih v komunikacijskih praksah, obstoju spolnega nadlegovanja, ki prizadene predvsem ženske, ter razširjenosti stereotipov in predsodkov v organizacijski kulturi.

Viri in literatura

- Acker, Joan (1990). HIERARCHIES, JOBS, BODIES: A Theory of Gendered Organizations. *Gender & Society*, 4(2): 139–158.
- AGDA Women in Diplomacy Index (2021). Dostopno prek: <https://www.agda.ac.ae/docs/default-source/Publications/agda-women-in-diplomacy-mar-2021.pdf?sfvrsn=4>.
- Aggestam, Karin in Towns, Ann (2018). *Gendering Diplomacy and International Negotiation*. Studies in Diplomacy and International Relations. Palgrave Macmillan.
- Aggestam, Karin in Towns, Ann (2019). The Gender Turn in Diplomacy: A New Research Agenda. *International Feminist Journal of Politics*, 21 (1): 9–28. Dostopno prek: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14616742.2018.1483206>.
- Antić Gaber, Milica, in dr. (2015). *Zahtevna razmerja: spol, strukturne ovire in priložnosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Bourdieu, Pierre (2010). *Moška dominacija*. Ljubljana: Sophia.

- Bourdieu, Pierre (2002). Praktični čut I. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bourdieu, Pierre (1995). "Social Space and Symbolic Power". V: McGuire (izd.). Readings in Contemporary Sociological Theory: From Modernity to Post-modernity. Englewood Cliffs: Premler Hali.
- Cankar, Tjaša (2023). Enakost spolov v slovenski diplomaciji (Magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Jogan, Maca (2002). Organizacija kot prostor (ne)nadzorovanega spolnega obnašanja. Teorija in praksa 39 (1): 103–111.
- Jogan in dr. (2012). Diplomacija in spolna neenakost. V: Jazbec, Milan, (ur.): Sociologija diplomacije: 169–211. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Niklasson, Birgitta in Towns, Ann (2018). Women's empowerment – a matter of numbers? A Comparative Study of Ambassadors' Appointments and Status. An ECPR Paper. University of Gothenburg.
- Rus, Tine in Árnadóttir, Kristín (2020). Empowered diplomacy: bridging the gender gap. Final report of a joint Iceland-Slovenia study. Dostopno prek: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/javne-objave/drugi-dokumenti/Empowered-diplomacy.pdf>.
- Standfield, Catriona (2020). Gendering the Practice Turn in Diplomacy. European Journal of International Relations, 26 (1_suppl): 140–165. Dostopno prek: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1354066120940351>.
- True, Jacqui (2010). Mainstreaming Gender in Global Public Policy. International Feminist Journal of Politics, 5 (3): 386-369.
- True, Jacqui (2017). Feminism and Gender Studies in International Relations Theory. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. Dostopno prek:

[https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/97801908466](https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-46)

[26.001.0001/acrefore-9780190846626-e-46](https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-46).

SUZANA KOŠIR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

RADHIKA LAKSHMINARAYANAN

Samostojna raziskovalka, Indija

LUCIJA DEŽAN

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

Prikaz pravic žensk v družboslovnih učbenikih na primeru Indije

Povzetek: *Družbene razmere v Indiji botrujejo korenitim spremembam v smeri preseganja spolnih stereotipov in spodbujanja enakosti spolov. Pri tem imajo pomembno vlogo učni načrti in učbeniki, ki lahko vplivajo na (pozitivno) dojetje žensk tako v smislu višjih stopenj spoštovanja kakor podpiranja pravic žensk. V raziskavi smo z uporabo kvalitativne metodologije preučili, kako in v kolikšni meri so v družboslovnih učbenikih, uporabljenih v indijskih izobraževalnih ustanovah, obravnavane pravice žensk. Analizirali smo podatke iz osnovnošolskih in srednješolskih učbenikov, upoštevajoč pravice žensk, kot so predpisane s Konvencijo o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk. Rezultati kažejo, da je v osnovnošolskih učbenikih zanemarljivo malo vsebin osredinjenih na pravice žensk, medtem ko srednješolski učbeniki to področje poudarjajo v večji meri, a so nekateri ključni vidiki še vedno zastopani v prenizki meri ali pa so v celoti odsotni.*

Ključne besede: *pravice žensk, družboslovni učbeniki, izobraževanje, enakost spolov, Indija*

Uvod

V Indiji ostajajo ženske še vedno marginalizirane, četudi zakonodaja na deklarativni ravni zagotavlja njihov enakopravni položaj. Na indeksu enakosti spolov za leto 2022 najdemo Indijo na 135. mestu (med 146 državami), kar kaže na manjšo gospodarsko udeležbo, politično

opolnomočenje, doseženo izobrazbo, slabo zdravstveno varstvo in dohodkovno neenakost žensk v tej državi (Global Gender Gap Report 2022). Čeprav se število izobraženih žensk v Indiji stalno povečuje pa njihovo zastopanost na trgu dela ovirajo močno razširjene in ženskam nenaklonjene družbenokulturne norme, plačne razlike med spoloma ter pomanjkanje varnih in prožnih zaposlitev.

Izobraževanje v 21. stoletju predstavlja enega ključnih mehanizmov za širjenje družbene ozaveščenosti in poglobljenega razumevanja s ciljem, da postanejo učenci kritični misleci in aktivni državljani (Tantengco 2014). Pri privzganju zavesti o pravicah žensk so nam lahko v pomoč učbeniki, ki predstavljajo temeljno orodje poučevanja in učenja (Issitt 2004), saj prenašajo modele družbenega vedenja (Brugeilles in Cromer 2009) in oblikujejo miselnost otrok. Učbeniki so sestavni del indijskega izobraževalnega sistema, zaradi česar je Indija pogosto razumljena kot družba učnih načrtov in kulture učbenikov (Kumar 1988). Ta kultura izvira iz britanskega izobraževalnega sistema, katerega cilj je bil oblikovati prebivalstvo, ki bo služilo britanski birokraciji s slepim ponavljanjem vsega, kar je zapisano v učbenikih (Topdar 2015). Učbeniki so postali vidni simboli učnega načrta, ki so jih učitelji in učenci dojemali kot zakon. Analiza vsebine učbenikov ima moč, da odkrije destruktivne vplive pristranih vsebin in spodbudi razvoj vključujočih in enakopravnih vsebin.

Temeljno razumevanje, kaj so pravice žensk, je opredeljeno s *Konvencijo o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk*; ta je bila sprejeta leta 1979 in velja za glavni mednarodni zakon o pravicah žensk (Hellum 2021). V preambuli in 30 členih opredeljuje pravice žensk na različnih področjih ter zagotavlja jasno opredelitev diskriminacije žensk. Države, ki konvencijo ratificirajo, se pravno zavežejo, da bodo sprejele ukrepe proti diskriminaciji na podlagi spola in zagotovile enake možnosti vsem.

V preteklih raziskavah sta na primer Sumalatha in Ramakrishnaiah (2004) poročala, da je bilo v indijskih srednješolskih učbenikih 95 % predstavljenih borcev za svobodo moških, medtem ko so bile aktivistke redko omenjene. Pandey (2005) na primerih pokaže, da indijski učbeniki s krepitvijo spolnih stereotipov ohranjajo predsodke, pri čemer Kapoor (2014) poudarja, da konvencionalna stališča o ženskah ohranjajo nasilje v družini, uboje iz časti ter trgovino z ženskami v Indiji. Podobno Javaid in dr. (2020) opozarjajo na spolno neobčutljivost indijskih osnovnošolskih učbenikov, ki se kaže v segregiranih slikah žensk z namenom krepitve patriarhata.

Ob osamosvojitvi je Indija zasledovala cilj vzpostavitve šolskega sistema, ki bi prispeval k razvoju demokratične državljanske zavesti preko naprednih družboslovnih učnih načrtov tekom različnih stopenj izobraževanja. Pri družboslovnih predmetih bi učenci razvijali vrednote sočutja, sodelovanja in družbene pravičnosti, kritičnega razmišljanja o družbenih težavah, spolnih razlikah, enakosti, svobodi in dostojanstvu (NCERT 2019a). V skladu s cilji zagotavljanja vključujočega in pravičnega izobraževanja je *Nacionalna izobraževalna politika 2020* predlagala oblikovanje spolno nevtralnega učnega načrta. Ustanovljen je bil *Sklad za vključevanje spolov*, ki naj bi zagotovil kakovostno in pravično izobraževanje za deklice, 100-odstotni vpis deklic in zmanjšal razlike med spoloma (Government of India 2020) ter si prizadeval za razvoj učbenikov v skladu z zgornjimi cilji.

Raziskava obravnava zastopanost pravic žensk v indijskih družboslovnih učbenikih, ki so bili potrjeni in izdani s strani državnega sveta za izobraževalno raziskovanje in usposabljanje. Njen namen je raziskati pojavnost in obseg obravnave pravic žensk v učbenikih. Raziskavo smo zasnovali na primeru Indije zaradi njenih tradicionalnih značilnosti, saj so pravice žensk tam

pogosto v senci družbenih norm in omejitve. Po drugi strani sodi Indija med najhitreje rastoča gospodarstva, kar bo morda v prihodnje vplivalo na globalne strukture moči (Košir in Lakshminarayanan 2021). Prav porazni rezultati na področju pravic žensk bi lahko predstavljali oviro pri njenem morebitnem globalnem vplivu.

Metoda

V raziskavi smo uporabili kvalitativno (analizo vsebine) ter kvantitativno metodologijo (deskriptivna statistika). Interpretativne tehnike so bile uporabljene za opisovanje, razlaganje in ugotavljanje pomenov (Drisko in Maschi 2016), dodatno pa je bila uporabljena semiotična teorija manifestnih in latentnih vsebin (Berelson 1954) za razločevanje različnih delov besedila (ločevanje vsebine na 'očitno, eksplicitno, neposredno' in 'prikrito, implicitno, posredno').

Uporabili smo podatke iz indijskih učbenikov, ki se nanašajo na okoljske vede, zgodovino, geografijo, politične vede, ekonomijo, podjetništvo, psihologijo, sociologijo in dediščino obrti. Vzorec je sestavljen iz 45 družboslovnih učbenikov; petih učbenikov za nižje stopnje osnovne šole in 40 učbenikov za višje stopnje osnovne ali srednje šole. Učbeniki so izšli leta 2006 in 2016 ter bili ponovno natisnjeni v letih 2017 in 2020, pri čemer so strogo upoštevali vsebinske smernice nacionalnega učnega načrta, potrdil pa jih je vladni odbor za razvoj učbenikov. V raziskavo smo vključili vse javno dostopne in državno potrjene učbenike, ki so dosegljivi na spletni strani državnega odbora za izobraževalno raziskovanje in usposabljanje.

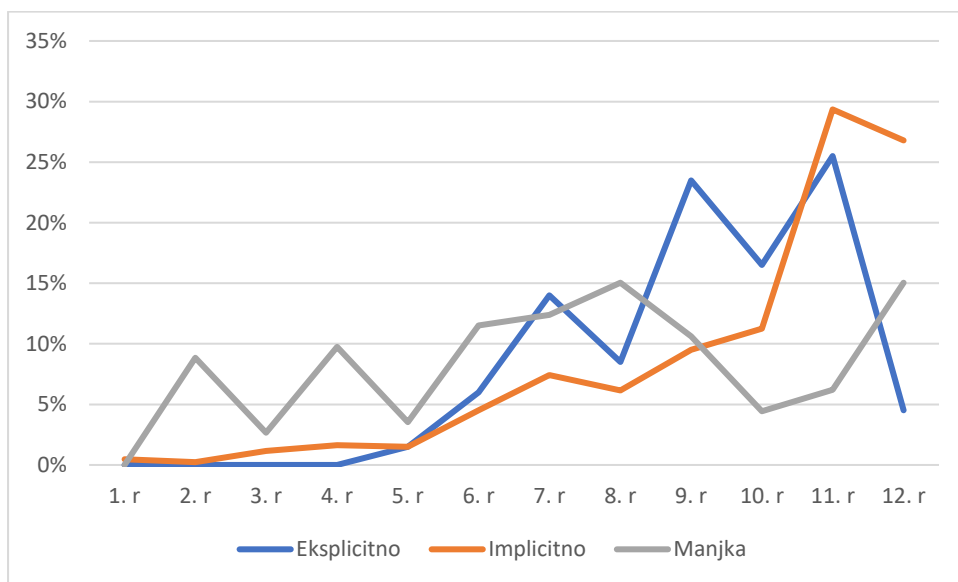
Na podlagi raziskovalnih vprašanj nas je zanimalo, katere vsebine so bile vključene "eksplicitno" (jasno navedene in zapisane brez možnosti dvoumnosti), "implicitno" (niso bile neposredno navedene, vendar so bile nakazane) in tiste, ki so bile odsotne (a bi morale biti vključene kot zaveza deklaracijam).

Konceptualna analiza je vsebovala 4 korake. Prvi korak je bil odločanje o ravni analize s kodiranjem niza besed, besednih zvez ali vsebin. Osredotočili smo se predvsem na naslednje vsebine iz *Konvencije o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk*: diskriminacija, zagotavljanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin, stereotipi in predsodki o spolnih vlogah, prostitucija, politično in javno življenje, izobraževanje, zaposlovanje in materinstvo, zdravje, podeželske ženske in družinsko življenje. V drugem koraku smo določili glavne kategorije kodiranja. Prva kategorija je bila eksplicitna vključitev pravic žensk v besedila, druga je bila implicitna vključitev, tretja pa preverjanje, kje so pravice žensk prepoznane, vendar niso vključene v besedilo. V tretji fazi smo določili pravila za kodiranje ter vpeljali razlikovanja med ravnmi, v četrti pa smo beležili frekvence in analizirali rezultate. Uporabili smo neodvisno analizo kodiranja za preverjanje notranje zanesljivosti (ugotavljanje stopnje strinjanja med raziskovalci) ter navzkrižno preverjanje. Notranja zanesljivost je bila opredeljena z odstotkom strinjanja (slednji je znašal 94 %), kar kaže na visoko stopnjo strinjanja med izvajalkami analize.

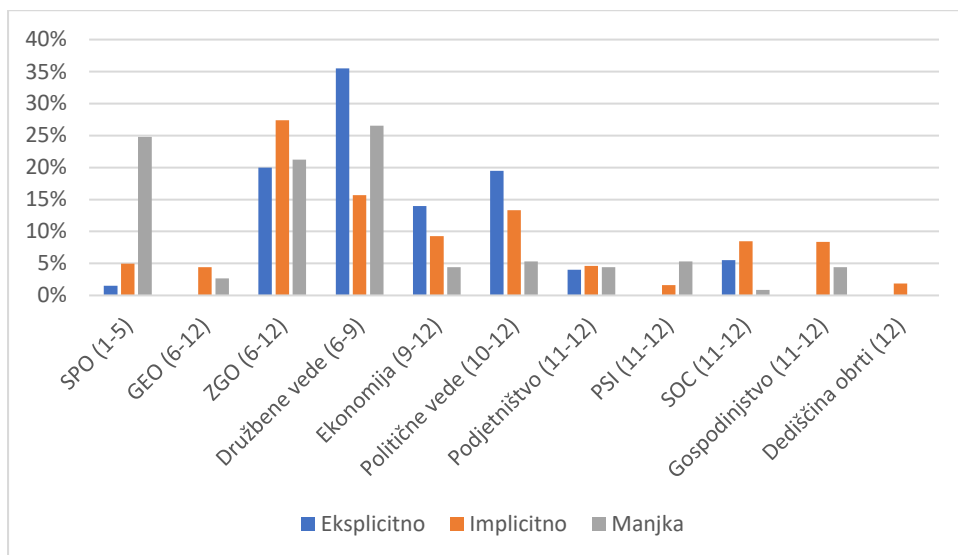
Rezultati

Prvo raziskovalno vprašanje je bilo, v katerih družboslovnih učbenikih se pojavljajo pravice žensk in ali je ta koncept zastopan neposredno ali posredno. Grafikona 1 in 2 kažeta naslednje: Neposredna vključitev ženskih pravic se povečuje od 5. razreda dalje in doseže vrh v 9. razredu v učbenikih za družboslovje, zgodovino in ekonomijo ter v 11. razredu v učbenikih za politologijo, ekonomijo in podjetništvo. Dodatno velja, da je v učbenike za družboslovje, zgodovino, politologijo in ekonomijo vključena bolj neposredno kot v ostale.

Posredna vključitev narašča od 6. razreda dalje in je najbolj zastopana v 11. razredu v učbenikih za zgodovino, politične vede, sociologijo in ekonomijo. V 12. razredu je najbolj zastopana v učbenikih za zgodovino, geografijo, gospodinjstvo in sociologijo. Posredna vključitev je najbolj značilna za učbenike zgodovine, družboslovja in političnih ved.

Grafikon 1 Delež učbeniških vsebin, ki vključujejo pravice žensk glede na razred

Grafikon 2 Delež učbeniških vsebin, ki vključujejo pravice žensk glede na predmet

Zaradi omejenosti prostora navajamo po en primer posredne, neposredne ali odsotne vključenosti pravic žensk v analiziranih vsebinah. Pri neposredni vključenosti so nas zanimale pravice žensk na enak način, kot se pojavljajo v Konvenciji. Primer je učbenik Družbeno in politično življenje II za 7. razred družboslovja (NCERT 2019b), kjer v 1. poglavju zasledimo stavek, ki bi se v prevodu glasil, da *se Kanta veseli volitev in je srečna, ker je enakovredna drugim, saj ima vsak od njih en glas* (NCERT 2019b: 6). Tu je jasno izražena pravica do sodelovanja na vseh volitvah in referendumih.

V primeru posredne vključitve so nas zanimali primeri, kjer pravice žensk niso bile neposredno predstavljene, a je raba besed nakazovala nanje. Takšen primer najdemo v učbeniku Teme iz svetovne zgodovine za 11. razred pri predmetu zgodovina, kjer v 7. poglavju z naslovom Spreminjanje kulturne tradicije zasledimo stavek, ki v prevodu pravi, da je *nov ideal individualnosti in državljanstva izključeval ženske, moški iz aristokratskih družin so prevladovali v javnem življenju ter sprejemali odločitve v družini, izobraževali sinove, da bi prevzeli položaj v družinskem poslu ali javnem življenju ter jih vključevali v Cerkev, medtem ko ženske na splošno, navkljub dejstvu, da je njihova dota predstavljala vložek v družinski posel, niso imele besede pri tem, kako naj moške vodijo posel* (NCERT 2019c: 4). Ta primer posredno kaže na pravico posameznika, da ni diskriminiran zaradi spola, nakazuje pa tudi na zagotavljanje enakih pravic do izobraževanja ter sklepanja zakonske zveze.

Primer vsebine, kjer bi pravice žensk morale biti zaznane, a niso, ponazarjamo s primerom iz učbenika za ekonomijo v 9. razredu, ki v prevodu pravi, da je *Kareem izvedel, da številni vaški učenci obiskujejo tečaje računalništva v mestu in da sta v vasi ženski, ki imata diplomo iz računalniških aplikacij, zato se ju je odločil zaposliti* (NCERT 2019d: 12). Tu lahko prepoznamo pravico do enakih možnosti zaposlovanja ter plačila.

Pri drugem raziskovalnem vprašanju nas je zanimalo, katera področja pravic žensk niso bila zastopana v učbenikih. Najpogosteje so izostale pravice povezane z zaposlovanjem, diskriminacijo zaradi materinstva ter tiste povezane s poroko in družinskim življenjem. Dodatno smo ugotovili, da so ženske pogosto prikazane v podrejenih vlogah, kjer je odločanje prepuščeno moškim. Prikazane so kot šibkejše, odvisne in pasivne nosilke vlog v tradicionalnih patriarhalnih strukturah.

Razprava in zaključek

Ustavne in zakonodajne spremembe v Indiji težijo k izboljšanju položaja žensk ter njihovi zaščiti pred diskriminacijo ter zlorabami, vendar se stoletja neenakih družbenih prepričanj in praks kažejo kot trdovraten nasprotnik. Vloga učbenikov pri ozaveščanju ter oblikovanju naprednih družbenih stališč učencev je v takšnih razmerah še pomembnejša. Vsebina družboslovnih učbenikov omogoča številne priložnosti za razpravo in razmišljanje znotraj razredne skupnosti kar predstavlja priložnost za spremembo stališč in vedenj od zgodnjih razvojnih faz dalje.

Ugotovitve naše raziskave kažejo, da so pravice žensk najmanj zastopane v učbenikih za nižje razrede osnovne šole, kar lahko pomembno ovira razvoj odnosa do diskriminacije na podlagi spola v zgodnjem otroštvu. Splošna nezadostna vključitev pravic žensk v implicitnem in eksplicitnem kontekstu na zgodnji stopnji je skrb vzbujajoča in bi jo bilo nujno nasloviti v prihodnji reformi učbenikov. Naši rezultati tudi kažejo, da so pravice žensk pogosteje neposredno vključene v srednješolske učbenike, a manjkajo vsebine iz nekaterih ključnih področij, kot so oblikovanje politik, zdravstveno varstvo, pravice podeželskih žensk in boj proti trgovini z ljudmi. Slednje ovira razpravo o nekaterih ključnih dejavnikih izkoriščanja žensk.

Kljub temu, da je naša raziskava pokazala, da si srednješolski družboslovni učbeniki prizadevajo za vključitev pravic žensk, bi veljalo omenjeno področje bolj osredotočeno vključevati tudi v osnovnošolske učbenike.

Viri in literatura

- Berelson, B. (1954). Content analysis. V: G, Lindzey (Ur.): Handbook of Social Psychology: Theory and Method. 488 – 522. Addison Wesley
- Brugeilles, Carole, in Cromer, Sylvie. (2009): Analysing Gender Representations in School Textbooks. Pariz: UMR.
- Drisko, James. W. in Maschi, Tina (2016): Content Analysis: Pocket Guide to Social Work Research Methods. Oxford: Oxford University Press.
- Global Gender Gap Report 2022. (2022): World Economic Forum. Dostopno preko: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf (22. 6. 2023).
- Government of India (2020): National Education Policy 2020. Ministry of Human Resource Development. Dostopno preko: https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf (18. 5. 2023).
- Hellum, Anne. (2021): CEDAW and global standards for women's rights: The Convention's actual and potential influence as an accountability mechanism for gender-sensitive legislation. V: R. Vijayarasa (ur.); International Women's Rights Law and Gender Equality (1. izdaja). London: Routledge.
- Issitt, John (2004): Reflections on the study of textbooks. History of Education, 33 (6): 683–696. <https://doi.org/10.1080/0046760042000277834>
- Javaid, Umbreen, Jabeen, Sadia, in Omer, Sonia (2020): Rife Manifestations of Gender Segregation in Indian Society: Evidence from Textbooks. South Asian Studies, 27 (1), Article 1. Dostopno preko:

- <http://journals.pu.edu.pk/journals/index.php/IJSAS/article/view/2838> (12. 7. 2023).
- Kapoor, Rekha R. (2014): Understanding the Significance of School Education in Women Empowerment: Challenges and Opportunities. *Deliberative Research*, 21 (1): 189–201.
 - Košir, Suzana, in Lakshminarayanan, Radhika (2021): Inclusion of ‘generations of human rights’ in social science textbooks. *International Journal of Educational Development*, 80, 102295. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2020.102295>
 - Krippendorff, Klaus (2012): *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (Third edition). California: SAGE Publications, Inc.
 - Kumar, Krishna (1988): Origins of India’s “Textbook Culture.” *Comparative Education Review*, 32 (4), 452–464.
 - NCERT. (2019a): *Learning Outcomes at the Secondary Stage*. NCERT. Dostopno preko: https://ncert.nic.in/pdf/notice/learning_outcomes.pdf (5. 10. 2023).
 - NCERT. (2019b): *Social Science – Social and Political Life – II. Textbook for Class VII*. NCERT.
 - NCERT (2019c): *Social Science – Themes in World History – Textbook in History for Class IX*. NCERT.
 - NCERT (2019d): *Economics. Textbook for class IX*. NCERT.
 - Pandey, Kalplata (2005): *Gender Issues and Indian Textbooks. Caught in the Web or Lost in the Textbook?*, 201–206. Dostopno preko: https://iartemblog.files.wordpress.com/2012/03/8th_iartem_2005-conference.pdf (2. 7. 2023).

- Selvi, Ali F. (2019): Qualitative content analysis. V: J. McKinley, in H. Rose (ur): The Routledge Handbook of Research Methods in Applied Linguistics. London: Routledge.
- Sumalatha, K., in Ramakrishnaiah, D. (2004): Sex Bias in Secondary School Social Studies Textbooks: A Case Study in India. *American Journal of Applied Sciences*, 1 (1): 62–63. <https://doi.org/10.3844/ajassp.2004.62.63>.
- Tantengco, Nerissa S. (2014): Assessment of Gender Equity in the Secondary Social Studies Curriculum: Basis for a Proposed Guide in Preparing Gender Fair Instructional Materials. *Standard Global Journal of Educational Research*, 1 (3): 62–71.
- Topdar, Sudipa (2015): Duties of a ‘good citizen’: Colonial secondary school textbook policies in late nineteenth-century India. *South Asian History and Culture*, 6 (3): 417–439. <https://doi.org/10.1080/19472498.2015.1030877>.

Omrežja moči: primerjava razmerij moči in spolne reprezentacije v treh evropskih parlamentih

Povzetek: *V pričujočem prispevku se osredotočamo na problematiko neenakega razmerja moči in spolne reprezentacije v parlamentih treh evropskih držav (Slovenije, Španije in Velike Britanije) in analiziramo porazdelitev argumentativne in strukturne moči med parlamentarkami in parlamentarci v teh državah. V vsaki od držav smo analizirali govore znotraj enega vladnega mandata (SI 2014-2018, ES 2016-2019, VB 2017-2019) in raziskali, kako spol vpliva na razmerja moči znotraj vsakega od parlamentov. S pomočjo vsebinske korpusne analize govorov o petih pomembnih temah (zdravstvo, migracije, izobraževanje, energetika, finance) in analize omrežij ugotovljamo, kako aktivni so parlamentarci in parlamentarke pri omenjenih temah (aktivna relevantca), kako pogosto se oglašajo, ali so njihovi govori slišani oz. ali se drugi parlamentarci in parlamentarke nanje nanašajo (pasivna relevantca) in kakšna je delitev med spoloma glede na temo, o kateri se govori. Predpostavljamo namreč, da pri nekaterih (t.i. trdih) temah bolj dominirajo moški (npr. finance, energetika), pri drugih (t.i. mehkih) temah ženske (npr. zdravstvo, izobraževanje), medtem ko se pri nekaterih temah (npr. migracije) poraja vprašanje, kdo o njih govori več in na kakšen način. V prispevku med drugim ugotovljamo, da je politika še vedno izjemno moško osrediščeno polje v katerem izključno participacija žensk v parlamentih še ne pomeni, da so v svojih govorih slišane oz. da lahko z njimi vplivajo na mnenja svojih (predvsem moških) kolegov. Poleg tega imajo znotraj sej parlamentarke v primerjavi s parlamentarci še vedno manjše število govorov, redkeje pridejo do besede, njihovi argumenti pa so slišani redkeje kot argumenti njihovih moških kolegov. Prav to je po našem mnenju eden od pomembnih razlogov za vztrajanje visoke neenakosti med moškimi in ženskami v politiki.*

Ključne besede: *argumentativna moč, strukturna moč, parlamentarne razprave, politika, neenakost*

Predstavitev problema

Parlamentarne razprave in parlamentarni diskurz so izjemnega pomena za pridobivanje najrazličnejših podatkov, ne le za humanistiko in družboslovje, pač pa vedno pogosteje tudi za podatkovne znanosti. Parlamenti namreč predstavljajo najpomembnejši prostor znotraj katerega se v političnih debatah oblikuje zakonodaja, kar ključno vpliva na vsakdanja življenja državljanek in državljanov (Fišer in Pahor de Maiti 2020) in so vir politične moči, ki se manifestira ravno znotraj parlamentarnih debat (Bischof in Ilie 2018). Posledično je parlamentarni diskurz izjemno zanimiv za kvalitativne (van Dijk 2000; Bayley 2004; Ilie 2015) in kvantitativne raziskave (Rheault in dr. 2016; Cherepnalkoski in Mozetič 2016) v sociologiji, politologiji, zgodovini, jezikoslovju in vedno pogosteje tudi v digitalni humanistiki in korpusnem jezikoslovju.

V prispevku se osredotočamo na problematiko neenakega razmerja moči in spolne reprezentacije znotraj parlamentov treh evropskih držav (Španije, Slovenije in Velike Britanije) in analiziramo porazdelitev argumentativne in strukturne moči med parlamentarci in parlamentarkami v teh državah. Zastavili smo si dva glavna cilja; prvi je ugotoviti, kako aktivni so parlamentarci in parlamentarke znotraj debat o za državo pomembnih tematikah (zdravstvo, finance, energetika, izobraževanje in migracije) in kako odmevni so njihovi govori znotraj posameznega parlamenta. Drugi, enako pomemben cilj pa je pokazati, da so nacionalni parlamenti kljub uvedenim kvotam in povečevanju števila političark še vedno izjemno moško osrediščeno polje, kjer izključno politična participacija parlamentarkam in političarkam še ne zagotavlja enakopravnega političnega položaja njihovim moškim kolegom.

Parlamentarni diskurz

Parlamentarni diskurz je prepleten z različnimi pomembnimi temami, ki jih Bäck, Debus in Müller (2014) razdelijo na t.i. »trde« teme (*angl.* hard topics), ki so v parlamentu bolj moško

dominantne in »mehke« teme (*angl.* soft topics), ki so v parlamentu bolj žensko dominantne. Med prve uvrščajo npr. energetiko, ekonomijo, gospodarstvo, finance, med druge pa izobraževanje, migracije, zdravstvo, socialne teme, itd. Tovrstna distinkcija znotraj parlamentarnega diskurza je zanimiva, saj so tudi številne avtorice (Antić Gaber 2004; Leijenaar 1997; Wolbrecht 2002) ugotovile, da se ženske v parlamentih od svojih moških kolegov razlikujejo predvsem v tematikah, ki jih naslavljajo ter v svojih pristopih do sprejemanja zakonodaje. Tovrstni razdelitvi smo sledili tudi v naši raziskavi in ugotavljali, ali razporeditev tem velja za naše analizirane parlamente.

Spolno reprezentacijo in razlike v parlamentarnem diskurzu med moškimi in ženskami so v treh analiziranih državah preučevali že številni raziskovalke in raziskovalci. Omeniti je potrebno študije, ki se ukvarjajo z vprašanjem žensk v slovenskem parlamentu (npr.: Antić Gaber in dr. 2003; Antić Gaber in Selišnik 2015) kot tudi študije ženske participacije v španskem (Sanjaume-Clavet in dr. 2023; Verge in dr. 2017) in britanskem parlamentu (O'Brien in Piscopo 2018; Uberoi in dr. 2019). Prav tako zanimiva je raziskava Nugent in Krook (2019), v kateri s sodelavkami analizirata pojav v britanskem parlamentu, kjer moški v govorijo namesto žensk in jim s tem odvzemajo možnost izražanja lastnih stališč. Čeprav se osredotočamo na podobne raziskovalne cilje je glavna razlika med omenjenimi raziskavami in našo v načinu zbiranja podatkov. Medtem ko večina omenjenih raziskav podatke zbere s tradicionalnimi družboslovnimi tehnikami, se v našem primeru poslužimo zbiranja podatkov s pomočjo digitalnih metod uporabljenih v podatkovnih znanostih.

Metodologija in podatki

Podatke za raziskavo smo zbrali s pomočjo parlamentarnega korpusa ParlaMint 2.0 (Erjavec in dr. 2023), ki vsebuje transkripcije parlamentarnih sej parlamentov več kot 20 evropskih

držav. Korpusi so enotno kodirani in jezikovno označeni, dodani pa so jim tudi različni metapodatki o več kot 11 tisoč parlamentarcih, parlamentarkah in njihovih političnih strankah. Korpus ParlaMint nam omogoča tudi dostop do t.i. imenskih entitet¹ (*angl.* named entities), na podlagi katerih smo s pomočjo programske opreme lahko ugotavljali pogostost naslavljanja in omenjanja parlamentark in parlamentarcev znotraj posameznih govorov.

Analizirali smo podatke treh spodnjih domov parlamentov; španskega Congreso de los Diputados, britanskega House of Commons in slovenskega Državnega zbora. Čeprav korpusi vsebujejo podatke različnih parlamentarnih obdobj (večina med leti 2009 in 2020) smo našo raziskavo zasnovali na podatkih o zadnjem končanem mandatu vlade (SI 2014-2018, ES 2016-2019, VB 2017-2019). Osredotočili smo se na analizo parlamentarnega diskurza o petih pomembnih političnih temah, in sicer diskurza o zdravstvu, financah, energetiki, izobraževanju in migracijah. Glede na tematiko smo s pomočjo ročnega tematskega modeliranja določili glavne ključne besede in s pomočjo konkordančnika NoSketch Engine² (Kilgarriff in dr. 2014) našli in klasificirali govore, ki so se nanašali na zeleno tematiko. V kolikor je govor vseboval katero od določenih ključnih besed, smo ga pripisali eni od petih tematik.

Nato smo izvedli korpusno analizo parlamentarnega diskurza in se osredotočili na analizo argumentativne in strukturne moči parlamentark in parlamentarcev v nacionalnih parlamentih. Pri analizi argumentativne moči smo se osredotočili na ugotavljanje, kako govori parlamentark in parlamentarcev ter njihove omembe vplivajo na njihovo moč v parlamentarnih debatah,

¹ Imenske entitete so v našem primeru predstavljale »ime« in/ali »priimek« posameznih parlamentark in parlamentarcev. Programska oprema znotraj posameznega korpusa je namreč omogočila zaznavanje posamezne imenske entitete, kar smo uporabili za ugotavljanje, ali so se govorniki in govornice v svojih govorih nanašali na točno določene parlamentarke in parlamentarce. V kolikor je program znotraj govora zaznal imensko entiteto smo to označili kot »omembo«, govor pa smo nato še prebrali in ugotovili, ali je bila imenska entiteta označena pravilno. Pravilnost označevanja imenskih entitet po korpusih je bila sledeča: Slovenija (100 %), Velika Britanija (86 %), Španija (77 %), kar je pomenilo razmeroma dobro označenost imenskih entitet.

² Konkordančnik NoSketch Engine je namenjen iskanju ključnih besed v velikih bazah podatkov kot so korpusi. V našem primeru smo iskali po nacionalnih korpusih ParlaMint_ES, ParlaMint_SI in ParlaMint_UK.

medtem ko smo bili pri analizi strukturne moči osredotočeni na vprašanje, kako so govorne prakse parlamentark in parlamentarcev odvisne od tematike parlamentarnega diskurza. Na podlagi nekaterih raziskav (npr. Ilie 2010; van Dijk 2018) smo predpostavili, da politična moč parlamentark in parlamentarcev izhaja iz političnega vpliva in vlog ki jih imajo znotraj parlamentov. Političnega vpliva torej nismo razumeli le kvantitativno kot števila govorov parlamentark in parlamentarcev pač pa tudi kvalitativno, v smislu odmeva, ki ga imajo njihovi govori. Tovrstno metriko smo za potrebe naše raziskave poimenovali relevanca (*angl.* relevance) in jo proporcionalno povezali s politično močjo – višja kot je relevanca, večja je politična moč parlamentark in parlamentarcev. Opredelili smo dve obliki relevance, in sicer aktivno relevanto (*angl.* active relevance, ki nakazuje na število govorov posameznih parlamentark in parlamentarcev) ter pasivno relevanto (*angl.* passive relevance, ki nakazuje na število omemb parlamentark in parlamentarcev v govorih njihovih parlamentarnih kolegic in kolegov). Aktivno relevanto smo izmerili s pomočjo števila govorov, ki so jih o določeni temi podali parlamentarke in parlamentarci, pasivno relevanto pa s pomočjo označevanja imenskih entitet in ugotavljanja, kolikokrat so bili parlamentarke in parlamentarci omenjeni v posameznih govorih svojih kolegic in kolegov.

Analiza parlamentarnega diskurza

V analizi najprej predstavimo najpomembnejše podatke, ki smo jih zbrali s pomočjo korpusa ParlaMint. V Tabeli 1 so predstavljeni števila in deleži parlamentark, njihovih govorov (aktivna relevanca) in omemb (pasivna relevanca) v primerjavi s skupnim številom parlamentark in parlamentarcev.

<i>Država</i>	<i>Mandatno obdobje</i>	<i>Število PP³</i>	<i>Delež ŽPP⁴</i>	<i>Govori žensk</i>	<i>Ženska AR⁵</i>	<i>Omembe žensk</i>	<i>Ženska PR⁶</i>
<i>Velika Britanija</i>	2017-2019	645	32,4 %	168k	34,6 %	28k	35,1 %
<i>Španija</i>	2016-2019	388	41,2 %	11k	36,8 %	6,4k	13,6 %
<i>Slovenija</i>	2014-2018	90	36,6 %	21,9k	27,8 %	11,8k	18,6 %

Tabela 1: Prikaz osnovnih podatkov o posameznih nacionalnih parlamentih.

Ugotovimo, da je delež parlamentark v vseh treh parlamentih razmeroma nizek, pri čemer je najvišji v španskem parlamentu (41 %). Poleg tega parlamentarke opravijo tudi manj kot polovico vseh govorov o prej omenjenih tematikah, znova pa jih največ opravijo španske parlamentarke (skoraj 37 %). Zaskrbljujoči so predvsem podatki o omembah (pasivni relevanci) parlamentark v govorih njihovih kolegic in kolegov. Ugotovimo namreč, da je pasivna relevantna najvišja v Veliki Britaniji, vendar še vedno krepko pod 50 %, v Sloveniji in Španiji pa so deleži še nižji (pod 20 %). Predvsem zaskrbljujoče je dejstvo, da ima Španija najvišji delež parlamentark, ki v primerjavi s Slovenijo in Veliko Britanijo opravijo tudi največ govorov, vendar pa so najmanjkrat omenjene v govorih drugih parlamentark in parlamentarcev. To nakazuje na dejstvo, da je sicer ženskam omogočen vstop v politiko in dana možnost govorjenja, vendar pa pogosto niso slišane oziroma se v parlamentu njihovih argumentov ne upošteva. Glede na rezultate v vseh treh parlamentih bi lahko sklepali, da je ženskam mesto v nacionalnih parlamentih zagotovljeno le zaradi uvedbe ženskih kvot, v trenutku zasedbe mesta, pa je njihova vloga ponovno neenakovredna moški in v primerjavi z moškimi dobijo manj možnosti za izražanje lastnih mnenj in stališč, hkrati pa so njihovi argumenti pogosto preslišani. V spodnji tabeli (Tabela 2) prikažemo delež aktivne in pasivne relevance parlamentark glede na prej omenjene pomembne tematike v nacionalnih politikah držav.

³ Število parlamentark in parlamentarcev

⁴ Delež parlamentark

⁵ Aktivna relevantna parlamentark

⁶ Pasivna relevantna parlamentark

Tema	Velika Britanija			Španija			Slovenija		
	Skupaj	ŽAR ⁷	ŽPR ⁸	Skupaj	ŽAR	ŽPR	Skupaj	ŽAR	ŽPR
Finance	15k	30,1%	33,2%	2,4k	32,9%	12,6%	7,3k	25,1%	17,9%
*razlika		-3,2%	+0,9%		-8,6%	-28,9%		-11,5%	-18,7%
Energetika	1,9k	32,4%	34,0%	<1k	35,7%	13,1%	<1k	23,1%	17,8%
*razlika		+0,0%	+1,6%		-5,8%	-28,4%		-13,5%	-18,8%
Zdravstvo	11k	41,8%	42,2%	1,1k	47,8%	20,4%	2,1k	38,3%	25,8%
*razlika		+9,4%	+9,8%		+6,3%	-21,0%		+1,7%	-10,8%
Izobraževanje	9,3k	39,7%	40,1%	1,9k	37,2%	13,8%	2,8k	34,2%	22,1%
*razlika		+7,3%	+7,7%		-4,3%	-27,7%		-2,4%	-14,5%
Migracije	2,7k	41,4%	37,6%	<1k	33,0%	10,9%	1,7k	24,3%	16,1%
*razlika		+9,0%	+5,3%		-8,5%	-28,4%		-12,3%	-20,5%

Tabela 2:Število vseh govorov parlamentark ter njihova aktivna in pasivna relevantna. Odebeljene številke prikazujejo pozitivno oziroma negativno odstopanje od celotnega deleža parlamentark, predstavljenega v Tabeli 1 v določenem nacionalnem parlamentu.

Vidimo lahko odstopanja v aktivni in pasivni relevanci parlamentark glede na njihovo reprezentacijo v parlamentu. Pri analizi smo namreč predpostavili, da bi se moral delež žensk v parlamentu ujemati z deležem njihovih govorov in deležem omemb v govorih preostalih parlamentark in parlamentarcev⁹. Delež odstopanja od osnovne vrednosti smo tako razumeli kot višjo oziroma nižjo relevantno znotraj parlamenta in je pomenila večjo ali manjšo pomembnost govorov in omemb parlamentark v primerjavi z njihovo spolno reprezentacijo. Z drugimi besedami, višja ali nižja aktivna in pasivna relevantna ne pomenita, da so ženske opravile več govorov kot moški oziroma da so bile večkrat omenjene, pač pa da je delež govorov in omemb višji oziroma nižji od pričakovanega.

Pred analizo smo finance in energetiko obravnavali kot »trdi« temi, zdravstvo in izobraževanje kot »mehki« temi, migracije pa smo obravnavali kot »dvoumno« temo, saj v literaturi ni bilo

⁷ Ženska aktivna relevantna

⁸ Ženska pasivna relevantna

⁹ Primer: če je bilo v enem od nacionalnih parlamentov 30% žensk, smo predvidevali, da bi morale ženske imeti 30% govorov in 30% omemb v govorih ostalih parlamentark in parlamentarcev.

jasnega konsenza o njeni kategorizaciji. Naša analiza pokaže, da sta finance in energetika v španskem in slovenskem parlamentu temi, kjer dominirajo pretežno moški, medtem ko se v britanskem parlamentu v debato pogosto vključujejo tudi ženske in sta temi zato manj moško dominantni. Tudi pasivna relevantna žensk pri teh temah je bila v britanskem parlamentu relativno visoka, medtem ko je bila v španskem in slovenskem izjemno nizka. Zdravstvo je bilo v vseh treh nacionalnih parlamentih bolj žensko dominantna tema (čeprav je v slovenskem in španskem parlamentu pasivna relevantna parlamentark presenetljivo nizka), medtem ko je bilo izobraževanje presenetljivo bolj dominantno s strani žensk le v Veliki Britaniji, ne pa tudi v Španiji in Sloveniji. Tudi pasivna relevantna žensk pri temi izobraževanja je bila v teh dveh državah razmeroma nizka. Tema migracij, pa se je v britanskem parlamentu izkazala kot bolj žensko dominantna, saj sta bili tako aktivna kot pasivna relevantna parlamentark nad pričakovanim deležem. Po drugi strani, pa so v španskem in slovenskem parlamentu parlamentarke razmeroma malo govorile o tematiki migracij, prav tako pa so bile malokrat omenjene v govorih svojih kolegic in kolegov, kar nakazuje na dejstvo, da je bila tema migracij v Španiji in Sloveniji izrazito moško dominantna.

Zaključek

V raziskavi ugotavljamo, da je vključenost v politiko še vedno močno zaznamovana s spolom posameznice oziroma posameznika. V vseh treh parlamentih je bila spolna reprezentacija žensk namreč relativno nizka, pri čemer je sicer izstopala Španija z najvišjim deležem žensk. Kljub temu pa višji delež parlamentark v španskem parlamentu še ne pomeni enako visokega deleža ženskih govorov in njihovih omemb, kar razumemo kot enega ključnih problemov, ki bi lahko nakazoval na to, da so ženske v politiko vključene samo zaradi uvedbe ženskih kvot, medtem ko so njihova mnenja in argumenti pogosto preslišani. Naši rezultati se skladajo z ugotovitvami, ki so jih Bäck in dr. (2014) ugotavljali na primeru švedskega parlamenta

desetletje nazaj. To nakazuje na dejstvo, da je tudi argumentativna moč znotraj parlamenta močno odvisna od spola.

V prispevku ugotavljamo tudi, da je strukturna moč parlamentarcev in parlamentark močno odvisna predvsem od tematike parlamentarnega diskurza in da distinkcija »trdih« in »mehkih« političnih tem ni tako enostavna, kot se zdi na prvi pogled. V našem primeru smo jasno pokazali, da dihotomija med »trdimi« (finance, energetika) in mehki temi (izobraževanje, zdravstvo) ni univerzalno resnična, pač pa se klasifikacija tovrstnih tem razlikuje glede na parlamentarno okolje, v katerem se teme pojavljajo. Čeprav primera slovenskega in španskega parlamenta nakazujeta na to, da so finance in energetika izrazito moško dominantne teme, pa primer britanskega parlamenta tovrstno klasifikacijo zavrača, saj o obeh temah parlamentarke govorijo več od pričakovanega deleža. Enako velja za izobraževanje, ki je v slovenskem in španskem parlamentu ponovno bolj moško dominirano, čeprav ga literatura pogosto klasificira kot temo, kjer dominirajo ženske. Posplošeno razumevanje tematik kot moško oziroma žensko dominantnih je torej napačno, saj je za klasifikacijo le-teh potrebna natančnejša analiza parlamentarnega diskurza. V našem primeru se to predvsem pokaže tudi pri diskurzu o migracijah (ki ga literatura pogosto klasificira kot »mehko« temo), kjer pokažemo, da je v dveh od treh parlamentov tema izjemno moško dominantna.

Na primeru treh nacionalnih parlamentov ugotavljamo, da je politika še vedno izjemno moško osredičeno polje z relativno nizko reprezentacijo žensk, kjer ženske pogosto govorijo in so tudi slišane redkeje od pričakovanj. Parlamentarni diskurz je še vedno moško dominanten, ženske pa v njem pogosto nimajo možnosti enakopravne predstavitve lastnih pogledov in stališč oziroma so njihova mnenja pogosto preslišana.

Zahvala

Delo opisano v pričujočem prispevku je bilo podprto s strani raziskovalnega programa P6-0436: Digitalna humanistika: viri, orodja in metode (2022 – 2027) v okviru Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARRS) in s strani raziskovalne infrastrukture DARIAH-SI. Delo je podprto tudi s strani projekta Social Sciences and Humanities Open Cloud (SSHOC) in projekta ParlaMint.

Viri in literatura

- Antić Gaber, Milica in Selišnik, Irena (2015): Women, politics and the value orientations of contemporary Slovenian society. Gender structuring of Contemporary Slovenia: 137-162.
- Antić Gaber, Milica in dr. (2003): Ženske v slovenskem parlamentu: Pod kritično maso zastopnosti. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Antić Gaber, Milica (2004): Women in the Slovene Parliament: Working towards Critical Mass. Women in East European Politics: 19–32.
- Bäck, Hanna, in dr. (2014): Who takes the parliamentary floor? The role of gender in speech-making in the Swedish Riksdag. Political Research Quarterly, 67(3): 504-518.
- Bayley, Paul (2004): Cross-cultural perspectives on parliamentary discourse. Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Bischof, Karin in Ilie, Cornelia (2018): Democracy and discriminatory strategies in parliamentary discourse. Journal of Language and Politics, 17(5): 585-593.
- Cherepnalkoski, Darko in Mozetič, Igor (2016): Retweet networks of the European Parliament: Evaluation of the community structure. Applied network science, 1: 1-20.

- Erjavec, Tomaž, in dr. (2023): The ParlaMint corpora of parliamentary proceedings. *Language resources and evaluation*, 57(1): 415-448.
- Fišer, Darja, in Pahor de Maiti, Kristina (2020): *Voices of the parliament*. Modern Languages Open.
- Ilie, Cornelia (2010): Strategic uses of parliamentary forms of address: The case of the UK Parliament and the Swedish Riksdag. *Journal of Pragmatics*, 42(4): 885-911.
- Ilie, Cornelia (2015): Parliamentary discourse. *The International Encyclopedia of language and social interaction*: 1-15.
- Kilgarriff, Adam, in dr. (2014): The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography*, 1(1): 7-36.
- Leijenaar, Monique (1997): *How to Create a Gender Balance in Political Decision-Making: A Guide to Implementing Policies for Increasing the Participation of Women in Political Decision-Making*. Office for Official Publications of the European Communities.
- Nugent, Mary K. in Krook, Mona Lena (2019): *When does he speak for she? Men representing women in Parliament* (Doctoral dissertation, Rutgers University-School of Graduate Studies).
- O'Brien, Diana Z. in Piscopo, Jennifer M. (2019): The impact of women in parliament. *The Palgrave Handbook of Women's Political Rights*: 53-72.
- Rheault, Ludovic, in dr. (2016): Measuring emotion in parliamentary debates with automated textual analysis. *PloS one*, 11(12).
- Sanjaume-Calvet, Marc, in dr. (2023): Can women take the floor in parliament? Evidence from the Spanish lower chamber. *Women's Studies International Forum*, 97: 1-11.

- Uberoi, Elise, in dr. (2019): Women in parliament and government. Briefing Paper, 25.
- van Dijk, Teun A. (2000): On the analysis of parliamentary debates on immigration. Citeseer
- van Dijk, Teun A. (2018): Discourse and migration. Qualitative research in European migration studies: 227-245.
- Verge, Tania, in dr. (2018): Gender and parliament: The impact of the political presence of women. Political power in Spain: The multiple divides between MPs and citizens: 43-59.
- Wolbrecht, Christina (2002): Female Legislators and the Women's Rights Agenda: From Feminine Mystique to Feminist Era. Norman: University of Oklahoma Press: 170–197.

SEKCIJA ZA VSAKDANJE ŽIVLJENJE

ALENKA ŠVAB

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

JANJA VUGA BERŠNAK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

ANDREJA ŽIVODER

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

»Družina kot vsaka družina«? Percepcije vojaških družin in družinskega življenja v Sloveniji

Povzetek: *Prispevek obravnava subjektivne percepcije družine in družinskega življenja pri članih_cah vojaških družin in civilnih družin, pri čemer izhajamo iz ideje, da so tudi vojaške družine podvržene družbenim spremembam pozne modernosti, hkrati pa obstajajo specifične in iz njih izhajajoče potrebe družin. Raziskava je temeljila na kombinaciji kvantitativne in kvalitativne metodologije (anketa in polstrukturirani intervjuji) in je vključevala štiri vzorce ekspertov_inj, pripadnikov_ic, partnerjev_k, otrok ter članov_ic civilnih družin. Percepcije vojaške družine lahko kategoriziramo v dve večji skupini, in sicer strukturno razumevanje vojaške družine ter razumevanje preko različnih specifičnih značilnosti, praks, odnosov. Posebej zanimiva je perspektiva otrok, ki so odraščali v vojaških družinah, saj kaže kompleksno sliko življenja vojaških družin.*

Ključne besede: *Vojaške družine, družinsko življenje, družinske prakse, družina, vojska.*

Uvod

Vojaške družine so v pozni modernosti, tako kot ostali družinski tipi, podvržene družbenim spremembam in okoliščinam (Moelker in dr. 2019), hkrati pa se, glede na določene posebnosti, razlikujejo od ostalih družinskih tipov. Naš prispevek gradimo na preteklih ugotovitvah (Blaisure in dr. 2016; Moelker in dr. 2019; Segal 1986; Švab 2020; Vuga Beršnak in Juvan 2013; Vuga Beršnak in dr. 2022; 2023), da je vojaška družina specifični družinski tip, kjer poklic oz. delovno mesto in s tem način življenja enega ali obeh partnerjev_k pomembno pogojuje in vpliva na samo družinsko življenje vseh članov_ic, še posebej otrok, vpliva pa tudi na izkušnje in percepcije družine. Hkrati tudi vojaške družine ne moremo obravnavati zgolj izolirano od ostalega družbenega sveta, saj so tako posebnosti vojaških družin kot splošne značilnosti družinskega življenja pozne modernosti medsebojno tesno povezane. Pri tem je potrebno upoštevati še širše družbene, kulturne, politične idr. specifikke.

Pri tem se že v izhodišču zavedamo, da tudi vojaške družine niso monolitna družbena kategorija, temveč jih oblikujejo različni objektivni in subjektivni dejavniki, v prvi vrsti socio-demografske značilnosti in materialne okoliščine, v katerih bivajo, tip zaposlitve oz. delovno mesto v vojaški organizaciji in nenazadnje tudi značilnosti konkretne družine in njihovih članov_ic. Družbene spremembe pozne modernosti so pomembno spremenile vsakdanje življenje družin, družinske prakse (Morgan 2011) ter percepcije družine. Vpogled v te predstave nam nudi ključne informacije za razumevanje in identifikacijo potreb vojaških družin ter za reševanje problemov, ki izvirajo iz specifičnega statusa vojaške družine. Iz tega sledi naše raziskovalno vprašanje, in sicer: *Kako različne raziskovane skupine razumejo vojaško družino ter kakšne značilnosti in pomene ji pripisujejo?*

V prispevku obravnavamo subjektivne percepcije vojaške družine s strani članov_ic družine, in sicer pripadnikov_ic Slovenske vojske, njihovih partnerjev_ic ter (danes odraslih) otrok, ki so v vojaških družinah odraščali, pa tudi percepcije civilnega prebivalstva o vojaški družini, na podlagi rezultatov, ki smo jih pridobili v okviru nacionalnega temeljnega znanstveno-raziskovalnega projekta Vojaškospecifični dejavniki tveganja za dobrobit in zdravje vojaških družin¹. Pri tem smo črpali iz več podatkovnih virov.

Percepcije vojaške družine smo preučevali skozi celoten projekt, pri čemer smo v vseh fazah različne ciljne skupine naslavljali z vsebinsko sorodnimi vprašanji. Raziskava se je izvajala v obdobju od junija 2019 do junija 2022. Uporabili smo pristop mešanih metod, pri čemer smo tako s kvantitativno anketo, kot tudi kvalitativnim intervjujem postavljali odprta vprašanja o razumevanju vojaške družine, in sicer »Kaj si predstavljate pod izrazom vojaška družina? Kaj vam ta izraz pomeni?«.

Podatke o percepciji družin smo zbrali s štirimi različnimi vzorci, ki jih uporabljamo v tem članku: 1. Vzorec strokovnjakov_inj v Slovenski vojski, s katerimi smo opravili 31 eksploratornih polstrukturiranih intervjujev; 2. Vzorec pripadnikov_ic Slovenske vojske in partnerjev_k, ki smo jih anketirali v času epidemije Covid-19 (N=125 pripadnikov_ic in partnerk_jev); 3. Vzorec pripadnikov_ic Slovenske vojske in partnerk_jev ter civilni vzorec v osrednji kvantitativni raziskavi, v kateri se sodelovalo 298 pripadnikov_ic, 80 partnerk_jev in 319 civilistov_k; ter 4. Vzorec 14 polnoletnih otrok iz vojaških družin, ki so sodelovali v poglobljenih pojasnjevalnih intervjujih.

¹ Temeljni raziskovalni projekt Vojaško specifični dejavniki tveganja za dobrobit in zdravje vojaških družin; J5-1786, vodja projekta dr. Janja Vuga Beršnak, financiranje Agencija RS za raziskovalno dejavnost; FDV UL in Mirovni inštitut.

Rezultati

V nadaljevanju predstavljamo ključne značilnosti razumevanja vojaške družine v opisanih empiričnih vzorcih.

Strukturno razumevanje družine

Kot navaja Kasearu, je vojaška družina največkrat razumljena kot del civilnega okolja, vendar je z vojsko povezana preko družinskega člana_ice, ki je zaposlen_a v vojski (Kasearu in dr. 2020), kar se je potrdilo kot splošno sprejeta ideja tudi v naši raziskavi. Osnovna opredelitev, ki smo jo identificirali v vseh empiričnih vzorcih, je torej opredelitev vojaške družine glede na njeno sestavo oz. strukturo oz. ali je član_ica družine zaposlen_a v vojski oziroma tudi glede na to, v kakšnem razmerju zaposleni_e v SV z drugimi člani_icami svoje družine.

Poleg strukturne definicije smo v vseh štirih vzorcih, še posebej pa v intervjujih, ki so omogočali poglobljeno razpravo, identificirali raznolike percepcije vojaške družine skozi družinske funkcije, dinamiko, odnose, prakse in specifične attribute, ki jih lahko kategoriziramo v skupine, opisane v nadaljevanju.

Poseben način življenja – pogoste odsotnosti in selitve

Za vojaško družino so respondenti_ke pogosto navajali, da ravno zaradi specifičnih obveznosti, vezanih na vojsko, celotna družina živi poseben način življenja, ki se razlikuje od civilnih družin. Pogosto odsotnost in selitve je opredelila kot specifično značilnost večina respondentov_k v vseh vzorcih. V anketah so bile pogoste izjave: »družina, ki se veliko seli« in »družina, ki je večkrat za daljša obdobja ločena.« ipd., vendar za razliko od pripadnikov_ic in njihovih partnerjev_ic, respondenti_ke v civilnem vzorcu pogosteje navajajo selitve, medtem ko respondenti_ke, ki živijo v vojaških družinah, pogosteje navajajo daljše odsotnosti pripadnika_ice, kar ustreza sicer realni situaciji, v kateri se vojaške družine kot celote dejansko

selijo le v manjšem deležu. Bolj pogosta praksa je odsotnost pripadnika_ ce, tako dnevna ali nekaj dnevna kot tudi v daljših obdobjih napotitve na misijo.

Nadomeščanje odsotnega partnerja_ ke oz. starša

Naslednja percepcija se nanaša na nadomeščanje odsotnega partnerja_ ice, torej starša, in prevzemanje skrbstvenih in drugih funkcij s strani drugih sorodnikov_ ic. Ta sicer ni bila pogosto omenjena eksplicitno pri vprašanju po definiciji vojaške družine, se je pa v projektu izkazalo, da v vojaških družinah prihaja do velikih obremenitev starša, ki ostaja doma in posledična pomembnost podpore s strani širše sorodniške mreže (Vuga Beršnak in dr. 2023).

Odrekanje in prilagajanje

Odrekanje in prilagajanje družine in družinskega življenja zahtevam vojaškega poklica je prav tako prisotna v prevladujočem smislu v vseh štirih vzorcih. Tako v osrednji anketi pri vseh treh podvzorcih (pripadniki_ ice, partnerji_ ice, civilni vzorec) najdemo praktično identične kratke opredelitve, kot na primer: odrekanje, odrekanje družinskemu času, odrekanje v korist države in vladajočih elit, veliko odrekanja in prilagodljivost vseh družinskih članov, prilagajanje, sklepati kompromise in se odrekati, odrekanja in usklajevanje.

Poudarjanje pozitivnih lastnosti vojaških družin

Pri percepcijah je sicer redkeje prisotno tudi poudarjanje pozitivnih lastnosti in prednosti vojaških družin, kot na primer ponos, podpora, pripadnost, posebna vloga, ki jo ima zaposleni v Slovenski vojski, kot je služenje domovini ipd.

Na drugi strani so se specifično v civilnem vzorcu pojavljale opredelitve vojaške družine skozi pripisovanje različnih stereotipnih oznak, pogosto prisotnih v različnih medijskih

reprezentacijah ipd., med njimi predpostavljena strogost, avtoritarnost starša, pogoste selitve, odsotnost partnerja_ice, zaskrbljenost partnerice_ja za družinskega člana_ice, zaposlenega v vojski v času njegove/njene odsotnosti ipd. Daleč najpogostejša stereotipna podoba v civilnem vzorcu je povezana z vzgojo, pri čemer se lastnosti odnosov in hierarhičnih razmerij v vojski prenesejo na vzgojni stil staršev.

Vojska kot druga »družina«

V specifičnem vzorcu ekspertnih intervjujev in v splošni anketi v podvzorcu pripadnikov_ic smo zaznali tudi obratno percepcijo in sicer razumevanje vojske kot (druge) 'družine' in pripisovanje lastnosti družine vojaški instituciji. Pri tem je prisotna nocija pohlepni institucij, kjer sta tako vojska kot družina razumljeni približno enako zahtevni do svojih članov_ic (Segal 1986). Največkrat gre za situacijo, kjer pripadnik_ica razume svojo lastno družino kot primarno in vojsko kot sekundarno in sicer iz več razlogov, največkrat je izpostavljena povezanost, skupno delovanje ipd., kot značilnosti vojaške organizacije.

Percepcije odraslih otrok

Posebej smo analizirali tudi percepcije vojaške družine pri (odraslih) otrocih, ki so odraščali v vojaških družinah in ti so prikazali izjemno širok spekter razumevanja in doživljanja koncepta vojaške družine. Njihove definicije so izrazito raznolike in v večini primerov segajo onstran ožje, t.j. strukturne, definicije v smislu družine, v kateri je nekdo (največkrat starš) pripadnik_ica vojske. Ravno nasprotno, izkazalo se je, da ima zanje vojaška družina tudi pomemben simbolni pomen, ki obsega način (vsakdanjega) življenja, odnos do drugih in do sveta ipd. Že v razmišljanju o tem, kaj vojaška družina je, se ponovno izkažejo pogoste odsotnosti kot izjemno pomemben dejavnik tudi za otroke v obdobju odraščanja oz. v

življenjskem poteku nasploh. Pomembna dimenzija percepcija vojaške družine s strani otrok pa so tudi bolj striktni vzgojni vzorci.

Diskusija in sklep

Raziskava je pokazala, da percepcije vojaške družine izražajo kompleksnost in raznolikost družinskega življenja, praks in izkušenj družinskih članov_ice, ki so po eni strani rezultat specifičnih značilnosti in povezanosti z vojaško organizacijo, ki pomembno zaznamuje vse družinske člane_ice, po drugi strani pa na nakazuje na splošne značilnosti poznomodernega družinskega življenja.

Če po eni strani drži teza o pohlepnosti tako vojaške kot družinske institucije (Segal 1986), pa naša raziskava jasno kaže, da je družina tista, ki se v bistveno večji meri podreja zahtevam vojaške organizacije, da pa – kar je specifika slovenske situacije – le v omejenem obsegu dobi podporo s strani Slovenske vojske. Dobljeni rezultati tako nakazujejo na potrebo po specifični in poglobljeni obravnavi vojaških družin s strani države in vojaške organizacije, predvsem z oblikovanjem ustreznih politik in v podpornem smislu v smeri individualne obravnave družin ter vseh družinskih članov_ice. Še posebej pa bi morali različni ukrepi vključevati skrb za blaginjo in zdravje otrok. Vsekakor pa trenutno formalnopravno razumevanje vojaške družine in z njim povezani skopi podporni ukrepi ne naslavljaajo kompleksnih potreb sodobnih družin. To pa ima (kot že ugotavljajo mnoge države) nenazadnje raznolike posledice, ki segajo na različna področja delovanja oboroženih sil, vključno z njenim popolnjevanjem in zadrževanjem kadrov.

Viri in literatura

- Blaisure, Karen Rose, in dr. (2016): *Serving military families: Theories, research, and application*. New York, East Sussex: Routledge/Taylor & Francis.
- Kasearu, Kairi, in dr. (2020): *Military Families in Estonia, Slovenia and Sweden – Similarities and Differences*. *Contemporary Military Challenges*, 22(2): 69–87.
- Moelker, Rene, in dr. (2019): *Introduction: The politics of military families and the rise of negotiation household – tensions between state, work and families*. V R. Moelker, M. Andres in N. Rones (ur.): *The Politics of Military Families: State, Work Organisations, and the Rise of the Negotiation Household*: 3–18). Oxon: Routledge.
- Morgan, David (2011): *Rethinking Family Practices*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Segal, Mady (1986): *The military and the family as greedy institutions*. *Armed Forces & Society*, 13(1): 9–38.
- Švab, Alenka (2020): *Families in the Maelstrom of Late Modern Social Changes*. *Contemporary Military Challenges*, 22(2): 23–35.
- Vuga Beršnak, Janja, in Juvan, Jelena (2013): *Work-Family conflict between two greedy institutions – the family and the military*. *Current Sociology*, 61(7): 1058–1077.
- Vuga Beršnak, Janja, in dr. (2022): *Socialnoekološki modeli zdravja: pripadniki in pripadnice vojaške organizacije ter njihove družine*. Ljubljana: FDV Publishing House.
- Vuga Beršnak, Janja, in dr. (2023): *Military families' health and well-being: a socioecological model of risks*. Cham: Palgrave Macmillan.

ANDREJA ŽIVODER

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

ALENKA ŠVAB

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

JANJA VUGA BERŠNAK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Dolgotrajne in pogoste odsotnosti staršev v vojaških družinah: pogled odraslih otrok

Povzetek: *Odraščanje v vojaški družini, v kateri je vsaj eden izmed staršev pripadnik ca Slovenske vojske, ki je zaradi zahtev dela večkrat dolgotrajno odsoten iz družine, je za otroke in družine poseben psihosocialni izziv. Namen tega prispevka je preučiti, kako odraščanje v vojaški družini z odsotnimi starši doživljajo sami otroci, ki so v takšni družini odraščali, kako so se spopadali z odsotnostjo starša ali staršev, kateri so bili največji izzivi in kakšne strategije so uporabljali za njihovo premagovanje. Uporabili smo pristop življenjskega poteka in opravili retrospektivne, polstrukturirane poglobljene intervjuje s 13 odraslimi otroki iz 11 vojaških družin v Sloveniji. Iz intervjujev je razvidno, da daljše in ponavljajoče odsotnosti staršev pustijo močan pečat na individualni biografiji in vsakdanjem življenju otrok.*

Ključne besede: *vojaška družina, življenjski potek, odraščanje, starševska odsotnost, vsakdanje življenje*

Uvod

Odraščanje v vojaški družini, v kateri je eden ali oba starša (ali skrbnika) pogosto odsoten dlje časa (šest mesecev ali več), pri tem pa je odsotnost povezana s povišanimi tveganji (tudi za življenje), predstavlja posebno življenjsko in vsakdanje okolje, ki s seboj prinaša svojske psihosocialne izzive za otroke in družine. Namen tega prispevka je raziskati, kako odraščanje v vojaški družini z odsotnimi starši doživljajo otroci sami, kateri so največji izzivi in kakšne

strategije otroci uporabljajo za njihovo premagovanje. Izhajamo iz pristopa življenjskega poteka (ŽP), ki nam omogoča celostni, interdisciplinarni okvir za raziskovanje človeških življenj od rojstva do smrti (Mayer, 2009) in ponuja orodje za prepoznavanje in raziskovanje kritičnih trenutkov ali prelomnic v ŽP, kjer se kopičijo tako tveganja kot priložnosti (Heinz idr. 1997; Ule 2008).

Glavno raziskovalno vprašanje je: *Kakšne so značilnosti življenjskega poteka, odraščanja in vsakdanjega življenja v vojaških družinah v Sloveniji z vidika otrok?* Med decembrom 2021 in marcem 2022 smo izvedli retrospektivne pol-strukturirane poglobljene intervjuje z odraslimi otroki iz vojaških družin. Vzorčenje je bilo namensko in je potekalo preko osebnih poznanstev raziskovalne ekipe. Pogoja za sodelovanje sta bila dva in sicer: 1) najmanj eden od staršev je bil v času odraščanja zaposlen v SV, ob tem pa vsaj enkrat odšel na MOM ali daljše izobraževanje v tujini; 2) polnoletnost. V prispevku analiziramo intervjuje s 13 odraslimi otroki iz 11 družin. V času anketiranja je bila večina anketirancev v dvajsetih letih, dva pa sta bila starejša od trideset let. Večina vojaških staršev so bili očetje, v enem primeru mati, v enem primeru pa sta bila oba starša zaposlena v SV. Intervjuji so bili zvočno posneti in prepisani. Intervjujev smo kodirali in analizirali na podlagi tematske analize (Braun in Clarke 2006).

Rezultati

Na podlagi analize retrospektivnih intervjujev z odraslimi otroki iz vojaških družin smo identificirali šestih vsebinskih sklopov, ki jih predstavljamo v nadaljevanju.

Moraš iti še enkrat? Pogostost odsotnosti je pomembna

Intervjuji z odraslimi otroki so pokazali, da je vpliv, ki ga ima odsotnost starša na otrokovo vsakdanje življenje in življenjsko pot odvisna od števila in/ali pogostosti odsotnosti. V primeru

enkratne ali dvakratne odsotnosti prevladuje šok zaradi nenadne spremembe in celotna družina je usmerjena v mobilizacijo moči in virov v smislu preživetja tega začasnega obdobja. V takih primerih se družina z odsotnostjo spopada kratkoročno – kot z obdobjem, ki ga je treba preživeti, dokler se vse ne vrne v 'normalno stanje': »Bolj je tudi pogovor potekal v tej smeri, saj bo kmalu doma, saj bo hitro minilo, saj se bo kmalu vrnila nazaj v to, kar smo imeli prej« (intervju 3, 2022).

Kadar pa so odsotnosti večkratne, se družine prilagodijo in ne čakajo več samo na vrnitev odsotnega člana – najti morajo način, kako vzdrževati družinsko življenje v obeh situacijah – tako v prisotnosti kot odsotnosti. *»Ko sem bila majhna, je bil moj oče največ odsoten. Zato na začetku nisem prav dobro razumela, kakšna je njegova vloga, preprosto sem mislila, da je še ena odrasla oseba, ki se druži z mano in mamo«* (intervju 14, 2022). Odsotnost ni več nenavadno obdobje v družinskem življenju, temveč postane običajna, vsakdanja, njen vpliv pa ni omejen le na navade vsakdanjega družinskega življenja, ampak se preliva tudi na odnos med starši in otroki ter na družinske vloge.

Prekinjeno vsakdanje življenje: kako najti ravnovesje?

V družinah, kjer so dolgotrajne odsotnosti staršev zelo pogoste in še posebej, če sta oba starša v vojski, so motnje v vsakdanjem življenju tolikšne, da otroci sploh ne morejo opisati 'vsakdanje družinske rutine'. V teh razmerah otroci izražajo zmedenost glede vsega, kar je povezano z družinskim življenjem in vlogo družinskih članov. V družini, ki pa ima neko ustaljeno družinsko življenje, rutine in odnose, pa se mora družina vsakič, ko jo član zapusti za daljše obdobje, prilagoditi, najti novo ravnovesje, vlogo odsotnega družinskega člana pa mora nadomestiti nekdo drug. Bolj ko je družina odporna in hitreje ko se lahko reorganizira, manjše ali lažje obvladljivo je breme odsotnosti. Respondenti so pogosto govorili tudi o tem, da mora

odsotni starš ob vrnitvi vedno znova poiskati svoje mesto in vlogo v družini: *»Doma smo se ravno privadili na rutino, da njega ni, in potem, ko on pride domov, je bil vedno, pač ni bil ravno šok, da smo imeli nek konflikt, ampak je nek šok, da mora oče spet svojo vlogo doma najti, v službo hoditi. Drugače je, ne, plus tudi nam doma se je to neka rutina zamenjala.«* (intervju 5, 2022) Zanimivo je tudi, da je bila vrnitev starša pogosto bolj moteča za njihovo vsakdanje življenje kot odhod na napotitev. V nekaterih družinah ali v nekaterih obdobjih v določeni družini odsotnost povzroči večje družinsko neravnovesje, včasih celo močno vpliva na vzgojne prakse in vzgojne sposobnosti ali preostalega starša, lahko je porušeno je emocionalno ravnovesje družine, prav tako pa je starš, ki ostane doma, pogosto preobremenjen, sam mora prevzeti skrbstveno vlogo v celoti. Tudi otroci so v teh družinah pogosto kmalu prisiljeni prevzeti večjo vlogo v družinskem življenju, npr. večjo vključenost v gospodinjska opravila, pomoč mlajšim sorojencem, in tudi prej prevzeti več odgovornosti za lastno življenje.

Ko staršev ni tu: pomembni prehodi in življenjski dogodki

Pomembni življenjski prehodi in dogodki s posebno čustveno in družbeno vsebino za otroke in družine, npr. praznovanja, diplome, tekmovanja in posebni dosežki, so še en pomemben vidik življenja z odsotnimi starši. Če staršev ni ob dogodkih posebnega pomena za otroke, lahko to zanje pomeni dodatne čustvene in duševne izzive: *»Tako da za novo leto je ni bilo, ker je bilo to ravno obdobje jesen, zima, in takrat mi je bilo še posebej hudo, zato ker sem videla, sosedi so praznovali in sem videla druge otroke, da imajo starše doma, jaz pa, saj sem vedela, zakaj je ni, ampak ... Je bil res tak moment, ko mi je bilo res hudo, ker sem res nekako pogrešala, da smo doma kot družina. (intervju 3, 2022)* Pri tem je pomembna tudi primerjava z vrstniki, saj daje socialni okvir, kako so otroci in starši povezani in prisotni v življenju drugih otrok, kar lahko sproži občutke pomanjkanja, osamljenosti itd.

Spoprijemanje z odsotnostjo: starost, čustva, strah

Otroci se morajo nekako spoprijeti z odsotnostjo staršev, nimajo druge izbire, s temi čustvi se morajo spopasti, bolj ali manj uspešno. Starost in z njo povezane kognitivne sposobnosti otroka so pomemben dejavnik pri sposobnosti spoprijemanja s temi čustvi. V zgodnjem otroštvu otrok preprosto ne razume, da starša nenadoma ni ob njem, zato prevladuje nerazumevanje situacije in splošno pogrešanje starša, zato se lahko pojavijo negativna čustva, kot sta jeza in strah: *»Prvič, ko je šel, pa itak sem bil še res majhen otrok, tako da je bil to velik šok zame, skozi sem se hotel z očetom slišati, mi ni bilo jasno, zakaj ga ni, tako da sem malo njegov poklic začel sovražiti«* (intervju 5, 2022).

V poznejših letih pomanjkanje razumevanja zamenjajo specifična čustva, zlasti pogrešanja starševske (družinske) vloge in podpore. Otroci strah obvladujejo in racionalizirajo na svoje načine. Respondenti so poskušali zmanjšati subjektivni občutek strahu za starša večinoma tako, da so se oprli na dejavnike, ki naj bi blažili tveganja, kot so na primer spoznavanje delovnega procesa, zavedanje, da SV sodeluje v mirovnih in ne bojnih operacijah, pisarniško delo, visoko zaupanje v sposobnosti starša.

Je komunikacijska tehnologija rešitev ali breme?

Nedaven razvoj tehnologije in možnost video komunikacije je družinskim članom omogočila ohranjanje vizualnega stika, vsakodnevna dostopnost odsotnega starša pa je tudi bistveno spremenila občutek podpore otroku in vključenost v vzgojo, ki jo lahko odsotni družinski član zagotovi tudi na daljavo: *»Pa to dolgo traja, pa ga dolgo ni, ker to so bile, še sploh na začetku, še ni bilo tehnologije, se ne vidiš, se ne slišiš. Vse to, vse manjka, in to so večmesečne odsotnosti, zdaj ko so pa letne, pa v bistvu hvala bogu tehnologija pomaga«* (intervju 8, 2022). Vsi anketiranci so poročali, da s starši komunicirajo vsak dan ali vsaj zelo pogosto. Vendar ima lahko pogosto komuniciranje tudi slabosti, saj, kot ponazarja eden od anketirancev,

ves čas opominja, »da starša ni tukaj«. Nekateri opozarjajo tudi na določeno nerodnost komuniciranja na daljavo, namreč, čutili so (družinski ali družbeni) pritisk, da morajo biti vsak dan povezani, vendar v takšni komunikaciji ni prostora za tišino, ki se ji je treba za vsako ceno izogniti. Nadalje nekateri anketiranci govorijo tudi o cenzurirani komunikaciji z odsotnim članom in sicer zato, da bi zaščitili odsotnega člana in ga ne obremenjevali z določenimi, potencialno stresnimi dogodki.

Red in disciplina: odraščanje v vojaški družini

Pri vprašanju o vzgoji so anketiranci večinoma izrazili močna, opredeljena, čustveno konotirana stališča o lastni vzgoji, kar je že samo po sebi posebna ugotovitev, ki kaže na pomen, ki ga vzgoji pripisujejo v vojaških družinah. Večina jih je opazila razlike med lastno vzgojo in vzgojo v civilnih družinah, zlasti v primerjavi z vrstniki. Veliko jih poroča, da so bili deležni "vojaške", "stroge", "avtoritarne" vzgoje, s katero so jim starši postavili jasna pravila in meje, ki jih je bilo treba vedno spoštovati: *»V vzgoji, mogoče v tem, kako reagiramo na določene stvari, kako na avtoriteto odreagiramo, take smešne, v smislu, če kdo zdaj meni reče zdaj moramo iti, bom šla in potem vprašala zakaj. Ker potem sem ugotovila prek partnerjev, da večina ne naredi tega in da najprej vpraša zakaj«* (intervju 7, 2022). Pomembna sestavina vzgoje je tudi pomen discipline, reda, organizacije. Prav tako so mnogi poročali, da vzgoja v vojaški družini pomeni tudi vzgojo otrok v luči spoštovanja in pravičnosti do drugih. Bistveni del takšnega odnosa je bil tudi pomen razvijanja delovnih navad in pomoči pri gospodinjskih opravilih, zlasti v primerjavi z vrstniki.

Diskusija in zaključek

Odraščanje v vojaški družini z dolgotrajno in pogosto odsotnimi starši predstavlja edinstvene psihosocialne izzive za otroke in družine. Retrospektivni intervjuji z odraslimi otroki so

pokazali, da odsotnost pusti močan pečat v individualni biografiji in vsakdanjem življenju otrok. Najbolj viden in čustveno zahteven je vpliv številnih prekinitev in sprememb v rutini vsakdanjega življenja, na katere otroci nimajo vpliva, vendar se morajo z njimi spopasti. Včasih so odsotnosti tako pogoste, da so otroci zmedeni glede vloge staršev v svojem življenju, včasih pa vsakdanje družinske rutine, ki na splošno nudi občutek varnosti in pripadnosti, preprosto ni mogoče vzpostaviti, saj je prekinitev preveč. Včasih so celotne družine v stresu in se skušajo z njim spopasti po svojih najboljših močeh. Pogosto vojaške zahteve preobremenijo starša, ki ostane doma (običajno nevojaka), včasih odsotnost povzroči nesoglasja in konflikte med starši, kar vodi v slabše odnose, tako med starši kot med starši in otroki. Nedvomna ugotovitev te raziskave je, da vojaške napotitve vključujejo celotne družine, kot so že pokazale druge raziskave (npr. Anders in Moelker 2010; Boia idr. 2018; Vuga Beršnak, 2021 itd.). Zato bi morala tako zakonodaja kot tudi vsa priporočila, usmerjena v vojaške napotitve, vključevati celotne družine. Tako za družine kot otroke bi bila pomembna strokovna psihološka priprava, katere cilj ni le priprava otrok in družin na odhod, ampak tudi na življenje brez staršev ter na to, kaj lahko pričakujejo in kako se spopasti z vrnitvijo starša. Pomemben korak bi bil tudi obveščanje vzgojno-izobraževalnih ustanov o napotitvi otrokovih staršev, da bi lahko prepoznali in ustrezno pomagali otroku, ki doživlja večje čustvene in psihološke pretrese, če se to zgodi.

Viri in literatura

- Andres, M.D., in Moelker, R. 2011. "There and Back Again: How Parental Experience Affect Children's Adjustments in the Course of Military Deployments." *Armed Forces & Society*, no. 37 (3): 418–447.
<https://doi.org/10.1177/0095327X10390461>
- Bóia, A., Marques, T., Francisco, R., Ribeiro, M.T., in dos Santos, R.P. 2018. "International Missions, Marital Relationship, and Parenting in Military Families: An Exploratory Study." *Journal of Child and Family Studies* 27: 302–15.
- Braun, V., in Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Heinz, W.R. (Ed.) (1997). *Theoretical Advances in Life Course Research*. Deutscher Studien Verlag.
- Mayer, K. U. (2009). New directions in life course research. *Annual Review of Sociology*, 35, 413–433.
- Ule, M. (2011). *Za vedno mladi?: socialna psihologija odraščanja*. Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Vuga Beršnak, J. (2021). Military families from within: interlacing of the child's adjustment, family dynamics, and military demands during deployment. *JPMS; journal of political & military sociology*, 48 (1): 97–119.
<https://doi.org/10.5744/jpms.2021.1004>

DORA MATEJAK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

ANDREJA VEZOVIK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

TANJA KAMIN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Proučevanje ovir pri zmanjševanju uživanja mesa med mladimi: uvidi iz prehranskih dnevnikov

Povzetek: *Prekomerno uživanje mesa je povezano z večjim tveganjem za zdravje in negativnim vplivom na okolje. Zato je zmanjšanje porabe mesa postalo pomemben družbeni cilj tudi v Sloveniji. V luči tega prispevek osvetljuje, s kakšnimi ovirami se srečujejo mladi v Sloveniji, ko zmanjšajo porabo mesa. Prispevek temelji na podatkih, ki so bili zbrani s prehranskimi dnevniki. Vsejedi mladi Fakultete za družbene vede ($n = 41$) so eksperimentalno prenehali uživati meso za skupaj šest dni v obdobju 14 dni. Ob tem so beležili svoje vedenje, povezano z nakupovanjem, pripravo in uživanjem brezmesnih obrokov, občutke, povezane s to spremembo, in odziv okolice. Z reflektivno tematsko analizo prispevek identificira tri poglobitne prepreke pri zmanjševanju mesa. Te so vezane na prehranske navade, vplive okolice in pomanjkanje časa.*

Ključne besede: *zmanjšanje porabe mesa, uživanje mesa, prehranjevanje mladih, prehranski dnevniki, vedenjske spremembe*

Uvod

V preteklem stoletju je v zahodnem svetu prišlo do občutnega porasta potrošnje mesa (Kemper in dr. 2023), kar pomeni obremenitev za okolje in javno zdravje. Pridelava mesa je pomemben vir emisij toplogrednih plinov, degradacije okolja in izgube biotske raznovrstnosti (Macdiarmid in dr. 2016; Stoll-Kleemann in Schmidt 2017; Bianchi in dr. 2018). Poleg tega pretirano uživanje mesa lahko povzroči negativne zdravstvene posledice (WHO 2015; Farchi in dr. 2017; Caso in dr. 2023). Kljub temu v zahodnih državah, tudi v Sloveniji, poraba mesa še vedno presega priporočene količine (Carfora in dr. 2017).

Nedavne raziskave kažejo, da mladi izražajo zanimanje za zmanjšanje porabe mesa v svoji prehrani. V nasprotju s starejšimi generacijami izkazujejo večjo ozaveščenost o okoljskih in etičnih posledicah, povezanih z uživanjem mesa, in so bolj nagnjeni k spremembi svojih prehranjevalnih navad (Kemper in White 2021; Vezovnik in Kamin 2021; Kamin in dr. 2022; Caso in dr. 2023). Zato je cilj prispevka osvetliti, s kakšnimi ovirami se srečujejo vsejedi mladi v Sloveniji, ko skušajo meso izločiti iz svoje prehrane.

Opis raziskave in analiza podatkov

V letih 2022 in 2023 smo na Centru za socialno psihologijo izvedli raziskavo, s katero smo skušali ugotoviti spodbujevalne in zaviralne dejavnike za omejevanje potrošnje mesa pri vsejedi mladih. Podatke smo zbirali s pomočjo prehranskih dnevnikov. V raziskavo so bili vključeni študenti in študentke Fakultete za družbene vede ($n = 41$), ki so za potrebe raziskave zmanjšali uživanje mesa za krajše časovno obdobje. V obdobju štirinajstih dni niso jedli mesa¹ šest dni; v prvem tednu mesa niso jedli med tednom (torek, sredo, četrtek), v drugem tednu pa med vikendom (petek, sobota, nedelja). Svoje izkušnje s spremenjeno prehrano so beležili v

¹ V raziskavi »meso« vključuje tudi ribe, morske sadeže ter mesne in ribje izdelke.

dnevnih, v katere so vključili opise in fotografije obrokov ter opažanja in občutke, ki so jih imeli ob načrtovanju, pripravi in uživanju brezmesnih obrokov. Zbrane podatki smo kodirali z MAXQDA22 in analizirali z reflektivno tematsko analizo (Braun in Clark 2022), ki poudarja pomen interpretacije združenih pomenov znotraj nabora podatkov.

Ugotovitve raziskav o porabi in zmanjševanju mesa

Dejavniki, ki vplivajo na porabo in zmanjšanje porabe mesa, so bili že obsežno raziskani. Stališča, vrednote in prepričanja ključno vplivajo na vzorce uživanja mesa (Honkanen in dr. 2006; Macdiarmid in dr. 2016). Dibb in Fitzpatrick (2014) sta kot pomembno oviro pri zmanjševanju porabe mesa označila tudi pomanjkanje poznavanja brezmesnih receptov in nezadostne spretnosti pri uporabi mesnih nadomestkov. Na zmanjšano porabo mesa vpliva tudi zaznava ljudi, kako enostavno ali težko bo to prehransko spremembo izpeljati (Carfora in dr. 2017). Med preostale pomembne dejavnike raziskave uvrščajo še vpliv pomembnih drugih, vpliv medijev in dokumentarnih filmov (Macdiarmid in dr. 2016; Kemper in White 2021). Vpliv družine je v raziskavah še posebej poudarjen, saj izkušnje s prehrano iz matične družine vplivajo na prehranske preference in izbire v odrasli dobi. Tako lahko izvorna družina mlade spodbuja k spremenjenim prehranskim izbiram, lahko pa jih, kot se je pokazalo v povprečju, pri poskušanju rastlinske hrane bolj ovira (Kemper in White 2021; Caso in dr. 2023).

Večina raziskav (Kemper in White 2021; Vezovnik in Kamin 2021; Wendler in Halkier 2023), ki so se doslej osredotočale na mlade in zmanjšanje potrošnje mesa, je preučevalo mnenja, stališča, odnos in prakse mladih, ki so prostovoljno zmanjšali vnos mesa. Pričujoča raziskava je metodološko nekoliko specifična, saj so mladi, ki so v njej sodelovali, sicer vsejedi in zmanjševanja porabe mesa niso načrtovali sami od sebe, so se pa bili uživanju mesa pripravljeni odpovedati poizkusno, za čas trajanja raziskave. Njihova stališča, izkušnje in ovire se lahko

zato pomembno razlikujejo od mladih, ki so odločitev o zmanjševanju porabe mesa sprejeli sami in zaradi drugih razlogov.

Rezultati analize in diskusija

Z reflektivno tematsko analizo smo identificirali tri ključne teme, ki odražajo najpogosteje zaznane ovire, s katerimi se srečujejo mladi v času eksperimenta: (1) navada kot ovira brezmesnemu prehranjevanju, (2) soočanje z mesom: vpliv družbenega okolja ter (3) brezmesna prehrana zahteva veliko časa in premišljanja. Te teme bomo v nadaljevanju podrobneje predstavili.

Navada kot ovira brezmesnemu prehranjevanju

V skladu z drugimi raziskavami (Mäkiniemi in Vainio 2014; Collier in dr. 2021; van den Berg in dr. 2022) smo tudi v pričujoči raziskavi ugotovili, da je navada pogosta ovira za opuščanje mesa z jedilnika. Ker so se morali mladi mesu v času raziskave odreči v predpisanih dnevih, so poročali, da so se mesnemu obroku najteže odpovedali v okoliščinah, v katerih so bili sicer navajeni naročiti in/ali pripraviti in jesti meso. Posledično so ta obrok brez mesa – ki bi sicer, če ne bi bili vključeni v raziskavo, vseboval meso – zaznavali kot »rahlo čuden, nenavaden in drugačen« (Š1) ali »malce dolgočasen, saj je recept namenjen, da se zraven je piščančje meso« (Š4). Poleg tega so mladi po zaužitju obroka, ki ga običajno jedo z mesom, izrazili, da se počutijo »prazno« (Š1), »razočarano, brez volje« (Š11) ali da je »na krožniku nekaj manjkalo« (Š24). Ti občutki so bili še posebej izraženi med kosilom: meso »enostavno potrebujem na krožniku, saj smo pri glavnem obroku dneva« (Š32). V tem kontekstu je bilo opuščanje mesa pogosto dojeta kot negativno. Povzročalo je ne le motnjo »normalnega« prehranjevanja, ampak tudi žrtvovanje užitka, ki sta med ključnimi dejavniki, ki določajo prehranske vzorce (Joy 2011; Bédard in dr. 2020).

Soočanje z mesom: vpliv družbenega okolja

Na zaznavo opuščanja mesa iz obrokov udeležencev raziskave pomembno vplivajo pomembni drugi, npr. člani družine, partnerji, sostanovalci in sodelavci, ki so obedovali v njihovi bližini. Mladi so izrazili velike težave pri ohranjanju brezmesne diete, ko so ljudje okoli njih uživali meso, kar je skladno z ugotovitvami drugih raziskovalcev, da so stališča in prakse glede uživanja mesa v družbeno povezanih skupinah pomembne ovire pri uvedbi prehranskih sprememb, kot je zmanjšanje uživanja mesa (Kemper in White 2021; Strässner in Hartmann 2023). V teh trenutkih so izrazili največjo bližino k prekršitvi dogovora o neuživanju mesa. Ena izmed študentk (Š40) je poročala, da je celo razmišljala o tem, da bi zapustila družinsko mizo in obrok pojedla v svoji sobi, da ji ne bi bilo treba gledati drugih, ki jedo meso. Še posebej poudarjena je bila težava pri vztrajanju pri eksperimentu ob »posebnih priložnostih«, kot so rojstni dnevi ali družinski piknik. Te ugotovitve so v skladu z dognanji Cheah in dr. (2020), ki poudarjajo, da se zdi ljudem uživanje mesa še posebej pomembno med druženjem ob hrani. V takih trenutkih je izogibanje uživanju mesa udeležencem raziskave dalo občutek, da se izključujejo iz skupnosti, ki uživa meso. Mladi so poročali, da so se počutili nepodprte, včasih tudi obsojane, tarče posmeha (Š20), da so jih »čudno gledali« (Š4) ali celo izrazili odkrito nestrinjanje z njihovo brezmesno prehrano (Š21). Ta tema kaže, da je bila naloga mladih zaznana kot še težja v situacijah, ko se niso le fizično soočili z mesom, temveč tudi z občutki »drugačnosti« in potencialno »družbeno stigmo« (Graça in dr. 2019) zaradi neuživanja mesa.

Brezmesna prehrana zahteva veliko časa in premišljanja

Udeleženci raziskave so poročali o izdatnem času in naporu, ki so ga morali vložiti v razmislek, pripravo in izbiro brezmesnih obrokov, da bi se prilagodili zahtevam raziskave. V dnevnikih pogosto poročajo, da živijo hitro in so čez dan zaposleni, zato svoje obroke izbirajo spontano in »na poti«. Le redko so poročali, da preizkušajo nove recepte in živila, pa tudi v teh primerih

sta bila hitrost priprave in enostavnost odločilna dejavnika pri izbiri. Vlaganje dodatnega časa in energije v načrtovanje obrokov in učenje novih receptov je tako pomembna zaznana ovira pri pripravi in uživanju brezmesnih obrokov, kar je skladno z ugotovitvami Elzerman in dr. (2013) ter Macdiarmid (2022). Udeleženke in udeleženci raziskave so se počutili »prisiljene« pripraviti kompleksnejše obroke, poročali so o nepripravljenosti vlagati čas v pripravo brezmesnih obrokov po preteku raziskovalnega obdobja. Oviro vidijo tudi v pomanjkanju brezmesne ponudbe študentske subvencionirane prehrane, saj bi jim iskanje ustreznih brezmesnih alternativ pri ponudnikih vzelo preveč časa. Mladi menijo, da je za brezmesno prehranjevanje treba žrtvovati čas in udobje, čemur se ne morejo oziroma nočejo odpovedati. Uživanje mesa tako zaenkrat ostaja »lažja« izbira.

Zaključek

Rezultati študije izpostavljajo nekaj ključnih ovir, ki jih študenti in študentke zaznavajo pri uvajanju brezmesnih jedilnikov. Med ključnimi so: vkoreninjenost prehranskih navad, ki temelji na mesni prehrani, pomanjkanje časa za načrtovanje brezmesnih jedilnikov, nedostopnost brezmesne ponudbe pri ponudnikih študentske subvencionirane prehrane in neodobravanje brezmesnih izbir s strani vsejedih oseb, s katerimi študentje običajno obedujejo. Ti dejavniki prispevajo k razmisleku o tem, kako bolje načrtovati spremembe prehranjevanja v smeri zmanjševanja količine zaužitega mesa. Ne bo dovolj samo osredotočenost na študentsko populacijo kot potrošnike hrane, ampak tudi na ponudnike prehrane in prehranskih izdelkov ter na politike, ki bodo usmerjale spreminjanje družbenih norm glede trenutne samoumevnosti pridelave in ekscesne potrošnje mesa.

Viri in literatura

- Bédard, Alexandra, in dr. (2020): Can Eating Pleasure Be a Lever for Healthy Eating? A Systematic Scoping Review of Eating Pleasure and Its Links with Dietary Behaviors and Health. *Plos one*, 15 (12). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0244292> (10. 7. 2023).
- Bianchi, Filippo, in dr. (2018): Interventions Targeting Conscious Determinants of Human Behaviour to Reduce the Demand for Meat: A Systematic Review with Qualitative Comparative Analysis. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 15 (1): 1–25.
- Carfora, Valentina, in dr. (2017): Correlational Study and Randomised Controlled Trial for Understanding and Changing Red Meat Consumption: The Role of Eating Identities. *Social Science & Medicine*, 175 (2): 244–252.
- Carfora, Valentina, in dr. (2019): Informational and Emotional Daily Messages to Reduce Red and Processed Meat Consumption. *Appetite*, 141 (2). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.appet.2019.104331> (30. 6. 2023).
- Caso, Gerarda, in dr. (2023): Loss Framing Effect on Reducing Excessive Red and Processed Meat Consumption: Evidence from Italy. *Meat Science*, 199 (5). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2023.109135> (10. 7. 2023).
- Cheah, Isaac, in dr. (2020): Drivers and Barriers toward Reducing Meat Consumption. *Appetite*, 149 (6). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.104636> (30. 6. 2023).
- Collier, Elizabeth, in dr. (2021): Identifying Barriers to Decreasing Meat Consumption and Increasing Acceptance of Meat Substitutes among Swedish Consumers. *Appetite*, 167 (12). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.appet.2021.105643> (10. 7. 2023).

- Dibb, Sue, in Fitzpatrick, Ian (2014): Let's Talk about Meat: Changing Dietary Behaviour for the 21st Century. Eating better. Dostopno prek: <https://www.eating-better.org/uploads/Documents/LetsTalkAboutMeat.pdf> (29. 6. 2023).
- Elzerman, Johanna, in dr. (2013): Exploring Meat Substitutes: Consumer Experiences and Contextual Factors. *British Food Journal*, 115 (5): 700–710.
- Farchi, Sara, in dr. (2017): Meat Consumption Reduction in Italian Regions: Health Co-Benefits and Decreases in GHG Emissions. *Plos one* 12 (8). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0182960> (30. 6. 2023).
- Graça, João, in dr. (2019): Reducing Meat Consumption and Following Plant-Based Diets: Current Evidence and Future Directions to Inform Integrated Transitions. *Trends in Food Science & Technology*, 91 (9): 380–390.
- Hoek, Annet, in dr. (2017): Shrinking the Food-Print: A Qualitative Study into Consumer Perceptions, Experiences and Attitudes towards Healthy and Environmentally Friendly Food Behaviours. *Appetite*, 108 (1): 117–131.
- Honkanen, Pirjo, in dr. (2006): Ethical Values and Motives Driving Organic Food Choice. *Journal of Consumer Behaviour*, 5 (5): 420–430.
- Joy, Melanie (2011): *Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows: An Introduction to Carnism*. San Francisco: Red Wheel.
- Kamin, Tanja, in dr. (2022): Prehranjevalne navade mladih v Sloveniji: raziskovalno poročilo. Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo.
- Kemper, Joya, in White, Samantha K. (2021): Young Adults' Experiences with Flexitarianism: The 4Cs. *Appetite*, 160 (5). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.105073> (10. 7. 2023).
- Kemper, Joya, in dr. (2023): Cutting down or Eating up: Examining Meat Consumption, Reduction, and Sustainable Food Beliefs, Attitudes, and Behaviors.

Food Quality and Preference, 104 (3). Dostopno prek:

<https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2022.104718> (30. 6. 2023).

- Lacroix, Karine, in Gifford, Robert (2020): Targeting Interventions to Distinct Meat-Eating Groups Reduces Meat Consumption. *Food Quality and Preference* 86 (12). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2020.103997> (29. 6. 2023).
- Macdiarmid, Jennie I. (2022): The Food System and Climate Change: Are Plant-Based Diets Becoming Unhealthy and Less Environmentally Sustainable? *Proceedings of the Nutrition Society*, 81 (2): 162–167.
- Macdiarmid, Jennie I., in dr. (2016): Eating like There's No Tomorrow: Public Awareness of the Environmental Impact of Food and Reluctance to Eat Less Meat as Part of a Sustainable Diet. *Appetite*, 96 (1): 487–493.
- Mäkinieniemi, Jaana-Piia, in Vainio, Annukka (2014): Barriers to Climate-Friendly Food Choices among Young Adults in Finland. *Appetite*, 74 (3): 12–19.
- Modlinska, Klaudia, in Pisula, Wojciech (2018): Selected Psychological Aspects of Meat Consumption-A Short Review. *Nutrients*, 10 (9). Dostopno prek: <https://doi.org/10.3390/nu10091301> (30. 6. 2023).
- Stewart, Cristina, in dr. (2022): Comparison of Three Dietary Assessment Methods to Estimate Meat Intake as Part of a Meat Reduction Intervention among Adults in the UK. *Nutrients*, 14 (3). Dostopno prek: <https://doi.org/10.3390/nu14030411> (29. 6. 2023).
- Stoll-Kleemann, Susanne, in Schmidt, Uta Johanna (2017): Reducing Meat Consumption in Developed and Transition Countries to Counter Climate Change and Biodiversity Loss: A Review of Influence Factors. *Regional Environmental Change*, 17 (5): 1261–1277.

- Strässner, Anna-Maria, and Hartmann, Christina (2023): Gradual Behaviour Change towards Meat Reduction: Development and Validation of a Novel Decisional Balance Scale. *Appetite* 186 (7). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.appet.2023.106537> (29. 6. 2023).
- van den Berg, Saskia, in dr. (2022): Reducing Meat Consumption: The Influence of Life Course Transitions, Barriers and Enablers, and Effective Strategies According to Young Dutch Adults. *Food Quality and Preference*, 100 (9). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2022.104623> (9. 7. 2023).
- Vezovnik, Andreja, in Kamin, Tanja (2021): Mladi fleksitarijanci v Sloveniji: kvalitativna študija: poročilo. Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo.
- Wendler, Morten, in Halkier, Bente (2023): Dietary Transition Requires Work: Exploring the Practice-Transition Processes of Young Danish Meat Reducers. *Food, Culture & Society* 1–19.
- WHO (2015): Cancer: Carcinogenicity of the consumption of red meat and processed meat. Dostopno prek: <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/cancer-carcinogenicity-of-the-consumption-of-red-meat-and-processed-meat>

Starost kot dejavnik samoizključitve iz darovanja organov po smrti

Povzetek: *V Sloveniji obstaja velik razkorak med pripravljenostjo za darovanje organov po smrti in opredelitvijo v nacionalnem registru za darovanje organov po smrti. V prispevku bomo preučili, kakšno vlogo bi lahko imela pri tem razkoraku dolgoživost. Na podlagi pregleda literature in podatkov iz kvalitativne raziskave, kjer smo preučevali družbeno-kulturne vidike smrti in vedenja pri darovanju organov po smrti, bomo predstavili, da dolgoživost pomembno uokvirja odločanje o darovanju organov po smrti. Ugotovili smo, da ljudje pričakujejo, da bodo dosegli starost, torej ne pričakujejo nenadne ali predčasne smrti, ki navadno vodi v darovanje organov po smrti. To prepričanje pa ovira opredelitev za darovalca organov po smrti, saj je pogosto povezano s prepričanjem, da organi v starosti niso več primerni za darovanje.*

Ključne besede: *smrt, darovanje organov po smrti, opredelitev odločitve, dolgoživost, intervjuji.*

Uvod

Darovanje organov po smrti (DOPS) omogoča transplantacijo organov, ki je učinkovit način zdravljenja v primeru odpovedi organov. V Sloveniji večina prebivalstva podpira tovrsten pristop k zdravljenju (Berzelak in dr. 2019). Javna podpora je ključna za delovanje transplantacijske dejavnosti v državi, saj temelji izključno na prostovoljni odločitvi ljudi za darovanje organov (Avsec in Šimenc, 2013). V Sloveniji imamo mešan sistem pridobivanja privolitve za darovanje organov, kar pomeni, da se lahko oseba opredeli za ali proti darovanju organov v temu namenjenemu nacionalnem registru (Avsec in Uštar 2018). Pripravljenost za darovanje organov po smrti je v Sloveniji visoka ~ 67 % (Kamin in dr. 2017; Berzelak in dr.

2019), vendar pa se ne odraža v opredelitvah $> 1\%$ (Slovenija-Transplant 2023). Zanimalo nas je, kako na ta razkorak vpliva družbeno-kulturni kontekst sodobnih družb, specifično dolgoživost.

Darovanje organov v kontekstu dolgoživih družb

V sodobnih zahodnih družbah se pričakovana življenjska doba ob rojstvu že vrsto desetletji postopoma povečuje. V Sloveniji je pričakovana življenjska doba v letu 2021 za ženske 83,7 leta za moške pa 77,6 leta (SURS 2022). To pomeni, da večina prebivalstva lahko pričakuje, da bo umrla v starosti. Gre za civilizacijski dosežek, ki smo ga lahko dosegli v veliki meri zaradi medicinskega in tehnološkega razvoja, ki se je začel intenzivirati v času po razsvetljenstvu (od 1740 naprej; Jacobe 2015). Razvoj medicine in tehnologije (npr. mehanski ventilatorji) so omogočili učinkovito preprečevanje bolezni in stanj, ki so pred tem gotovo vodile v smrt osebe (Brown 2017). V medicinskem kontekstu je smrt videna kot poraz ali neuspeh, kar predstavlja gonilno silo za iskanje novih načinov zdravljenja. Zaradi naprav, ki omogočajo umetno ohranjanje življenja, se je lahko razvila tudi transplantacijska medicina, ki se je po opredelitvi kliničnih kriterijev za možgansko smrt v 70ih letih 20. stoletja, razširila po svetu in postala dostopen in učinkovit način zdravljenja odpovedi organov (Howard in dr. 2012). Z darovanjem organov po smrti sicer podaljšujemo življenja, vendar pa je darovanje organov največkrat posledica predčasne, nenadne smrti osebe. Predčasno oziroma nenadno smrt v sodobnih družbah tretiramo kot tragedijo, slabo ali nenaravno (Bradbury 1999; Kellehear 2007). Takšne smrti povzročijo večji družben pretres in vznemirijo potek družbenega delovanja, saj jih je težje doumeti (Blauner 1966), ravno zaradi konteksta dolgoživosti, saj jih preprosto ne pričakujemo, da bi se nam ali našim bližnjim lahko resnično pripetile.

Metoda in vzorec

Da bi odgovorili na to, kakšno vlogo ima dolgoživost pri odločanju o darovanju organov po smrti, smo opravili kvalitativno raziskavo², s katero smo pridobili boljše razumevanje razkoraka med pripravljenostjo za DOPS in neopredeljenostjo v nacionalnem registru. Pogovarjali smo se s 17 osebami³, starimi med 17 in 82 let, ki svoje odločitve o DOPS še niso opredelili v nacionalnem registru. Večina je izrazila pripravljenost za DOPS zase in za svoje bližnje, tri osebe pa so izrazile nepripravljenost darovanja svojih organov. Osredinila se bom na ugotovitve, ki kažejo, da ima pri odločitvi o DOPS starost pomembno vlogo.

Ugotovitve: Živeti dolgo vs. biti darovalec organov po smrti

Pogovori so pokazali na potrditev tega, da ljudje zase pričakujejo, da bodo dosegli starost, torej da ne bodo umrli predčasno. Istočasno je bilo to pričakovanje povezano z idejo aktivnega, kakovostnega, dostojnega in predvsem avtonomnega življenja vse do konca, odvisnost od drugih ljudi zaradi bolezni ali oviranosti je večina dojemala kot trpljenje oz. življenje, ki ga ni več vredno živeti. Kar ilustrira razmišljanje 44-letne udeleženke o tem, kako bi rada živela do konca življenja, ki ga zaključí, z naslednjo mislijo. »/.../ dokler lahko nekaj ustvarjaš, delaš, dokler si lahko aktiven, dokler se zavedaš sveta okrog sebe je lepo živeti, ne.« ali 18-letnega udeleženca o idealni smrti, ki pravi,

² Raziskava je potekala v sklopu doktorske disertacije pod mentorstvom dr. Tanje Kamin z naslovom Družbeno-kulturni vidiki smrti in vedenja pri darovanju organov po smrti (Čož 2022), pri čemer nas je zanimalo, kakšno mesto ima darovanje organov po smrti v družbeno-kulturnem okviru smrti ter v posameznikovem_činim osebnem razumevanju smrti.

³ Opravili smo polstrukturirane poglobljene intervjuje med julijem in septembrom 2021. Vzorec je bil namenski in izbran na podlagi iskanja raznolikosti po naslednjih merilih: spol, starost, izobrazba, zaposlitveni status, verska pripadnost, starševski/skrbniški status, izkušnja kronične ali terminalne bolezni, kraj prebivanja in odraščanja, izguba bližnje osebe v zadnjem letu in krvodajalsko vedenje. Intervjuji so bili snemani in nato dobesedno pretipkani. Podatke smo analizirali po metodi reflektivne tematske analize (Braun in Clarke 2021).

da doživiš tko starost am 80, 85, 90 let, da si do teh let še vedno funkcionalen am nisi čis nepokreten, ampak zarad tega procesa staranja, ker je tvoje telo že utrujeno in to, da enkrat samo zaspiš, da se ne matraš, to bi bla verjetno zame perfektna smrt.

Prav tako se je pokazala pomembnost zdravstva oz. medicine, na katero se večina zanaša, da jim bo pomagala doseči starost, npr. da bodo zdravniki storili vse, kar je v njihovi moči za reševanje življenja. Zato so tudi vsi vključeni v raziskavo podpirali transplantacijo kot možnost zdravljenja, tudi tisti, ki so bili sicer zaradi različnih prepričanj proti lastnemu darovanju organov po smrti, saj ljudem, ki potrebujejo nov organ, omogoča, da si podaljšajo življenje, če se za to odločijo, torej dobijo priložnost, da doživijo starost.

Veliko intervjuvank in intervjuvancev je bila prepričanih, da v starosti organi niso več uporabni za darovanje organov po smrti, kot se je izrazila 19-letna intervjuvanka: »ker pač če si ti star 87 in umreš boš težko mel še tok funkcionalen organ, da bi ga daroval, po mojem, sej nisem strokovnjakinja ampak ja« ali 59-letni intervjuvanec »samo to verjetno pol ne pride v poštev, ko je že star človek.«

Večina tistih, ki so bili že starejši od 55 let so starost izrazili kot razlog, da odločitve niso ali ne bodo opredelili, kot pravi 65-letni intervjuvanec: »tega nisem amm razmišljal, ker sem rekel lej, kaj pa češ, 65 let imam na primer, upam, da bom živel še 20 let, ne, pri 85 moji organi kaj bodo pa komu koristili, ne, to je to« ali kot se je izrazila 58-letna intervjuvanka;

spomnim se pogovorov in debat v mladih letih, vsi moji prijatelji in prijateljice, sestri in moja družba smo bili pripravljene prispevat, darovat organe po smrti. To so bile naše vrednote in stališča, solidarnost, tovarištvo, pomoč sočloveku. V srednjih letih, pogovorov na to temo, tudi družili smo se manj, ni več bilo toliko. V zdajšnji starosti pa tudi ne, ker vsi mislimo, da naši organi niso več primerni za darovanje.

Vendar danes starost ni dejavnik klinične kontraindikacije za darovanje organov po smrti in velja za dejavnik tveganja le v kombinaciji z drugimi bolezenskimi dejavniki (Jeras 2005; EUDONORGAN 2017). Za opredelitev o darovanju organov po smrti ni zgornje starostne omejitve. O izključitvi zaradi zdravstvenih razlogov odločajo zdravstveni delavci po oceni potencialnih darovalcev, katere cilj je zagotoviti pravilno delovanje organov po presaditvi (prav tam). Izključitev neustreznih darovalcev je torej skrb zdravnikov, samoizključitev na podlagi starosti ali samooceni zdravja organov ni potrebna.

Diskusija: DOPS prispeva k dolgoživosti, dolgoživost zavira DOPS

Trenutni družbeni ustroj sodobnih zahodnih družb deluje po principih etičnega individualizma, ekonomskega racionalizma in utilitarizma, ki skupaj promovirajo produktivnost, zdravje, moč in mladost kot glavne vrednote, po katerih je treba živeti (Ule 2009). To spodbuja medicinski in tehnološki napredek, ki omogoča dolgo življenje. Prav ta družbeni kontekst je ploden za razvoj transplantacijske medicine in darovanja organov po smrti, saj omogoča podaljšanje življenja, ki bi se brez te intervencije predčasno končalo hkrati pa tudi osmisli nesmiselno, predčasno, nepričakovano smrt ljubljene osebe (npr. ni umrla zaman, saj je s svojimi organi rešila življenja drugih). Vendar pa tovrsten družbeni ustroj poleg očitnih družbenih koristi podaljšanja življenjske dobe, prinaša tudi družbene norme, ki so za določene družbene skupine (tj. stare, bolne in invalidne ljudi) lahko škodljive, saj širi predsodke o manjvrednosti tovrstnega življenja, kot tudi krepi tabu smrti, s tem ko smrt odriva iz vsakdanjega življenja, s čimer ustvarja iluzijo nesmrtnosti, ki zavira razmišljanje, pogovor ter odločanje o koncu življenja (Čož, 2021). Naši podatki so pokazali, da dolgoživost predstavlja zaviralni dejavnik za opredelitev odločitve o darovanju organov po smrti v nacionalnem registru, saj:

- Ljudje ne razmišljajo o predčasni ali nenadni smrti zase ali druge in s tem ne dojemajo, da bi darovanje organov po smrti lahko postala realna možnost.
- Verjamejo, da bodo dosegli starost, ko pa, po njihovem prepričanju, organi niso več primerni za presaditev.

Zaključek

Dolgoživost in zaupanje v medicino skupaj okvirjata naša prepričanja glede življenja in smrti, kar neposredno vpliva na odločanje o koncu življenja. V naši raziskavi smo odkrili paradoks, po katerem ljudje sledijo družbenim normam zahodnih družb, ki slavijo zdravje, krepost, življenje in dolgoživost, kar se odraža v visoki pripravljenosti za darovanje organov po smrti. Po drugi strani se zaradi dolgoživosti, torej pričakovanja, da ne bodo umrli pred starostjo in prepričanja, da takrat njihovi organi ne bodo več primerni, znatno zmanjša možnost opredelitve za darovanje organov po smrti.

Financiranje

Doseženi raziskovalni rezultati so nastali v okviru nalog, ki so bile (so) financirane iz državnega proračuna po pogodbah, ki so bile sklenjene med ARRS in izvajalcem.

Viri in literatura

- Avsec, Danica, in Šimenc, Jana (2013): Mobilising the public for deceased donations in Slovenia: actions taken by Slovenija-Transplant. *Organs, Tissues & Cells*, 16: 183–188.
- Avsec, Danica in Uštar, Barbara (ur.) (2018): Daj življenju priložnost – donorska in transplantacijska dejavnost v Sloveniji v letu 2017. Ljubljana: Zavod RS za presaditve organov in tkiv Slovenija-transplant.
- Berzelak, Nejc, Avsec, Danica in Kamin, Tanja (2019): Reluctance and willingness for organ donation after death among the Slovene general population. *Zdravstveno varstvo*, 58 (4): 155–163.
- Blauner, Robert (1966): Death and social structure. *Psychiatry*, 29 (4): 378–394.
- Bradbury, Mary (1999): Representations of death: A social psychological perspective. London, New York: Routledge.
- Braun, Virginia, in Clarke, Victoria (2021): Can I use TA? Should I use TA? Should I not use TA? Comparing reflexive thematic analysis and other pattern-based qualitative analytic approaches. *Counselling and Psychotherapy Research*, 21 (1): 37–47.
- Brown, Guy (2017): The future of death and the four pathways to immortality. V M. H.
- Čož, Sinja (2021): Predramimo se, umiramo. V M. Ignjatović, A. Kanjuo-Mrčela, R. Kuhar (ur.): *Pandemična družba: Slovensko sociološko srečanje*: Ljubljana, 24.-25. september 2021:179–182. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.

- Čož, Sinja (2022): Družbeno-kulturni vidiki smrti in vedenja pri darovanju organov po smrti. [doktorska disertacija]. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- EUDONORGAN (2017): Module 2: Deceased organ donation.
- Gawande, Atul (2015): Minljivost. Mladinska knjiga.
- Howard, Richard J., Cornell, Danielle L., in Cochran, Larry (2012): History of deceased organ donation, transplantation, and organ procurement organizations. *Progress in Transplantation*, 22(1), 6–16.
<https://doi.org/10.7182/pit2012157>
- Jacobe, Stephen (2015). Diagnosing death. *Journal of Pediatrics and Child Health*, 51(6), 573–576. <https://doi.org/10.1111/jpc.12889>
- Jacobsen, Michael Hviid (ur.): Postmortal society: towards a sociology of immortality: 40–56. London, New York: Routledge.
- Jeras, Matjaž (2005). Transplantation in elderly. *Farmacevtski Vestnik*, 56, 75–77.
- Kamin, Tanja, Berzelak, Jernej, in Ule, Mirjana (2017): Mind the gap: Social aspects of willingness for post-mortem organ donation in Slovenia. *Teorija in praksa*, 54 (5): 732–746.
- Kellehear, Allan (2007): A social history of dying. Cambridge: Cambridge University Press.
- SURS (2023): Cilj 3. Poskrbeti za zdravo življenje in spodbujati splošno dobro počutje v vseh življenjskih obdobjih. Dostopno prek:
<https://www.stat.si/Pages/cilji/cilj-3.-poskrbeti-za-zdravo-%C5%BEivljenje-in-spodbujati-splo%C5%A1no-dobro-po%C4%8Dutje-v-vseh->

[%C5%BEivljenjskih-obdobjih/3.1-pri%C4%8Dakovano-trajanje-](#)

[%C5%BEivljenja-ob-rojstvu](#) (6. 6. 2023).

- Slovenija-Transplant (2023, 17. maj): [#statistika #opredelitve !!Redno mesečno obvestilo!!]. [Poslovna stran]. Facebook. Dostopno prek: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=709893511142928&set=a.463656995766582> (7. 6. 2023)
- Ule, Mirjana (2009): Socialna psihologija: Analitični pristop k življenju v družbi. Ljubljana: Založba FDV.

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ZNANOSTI

FRANC MALI

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Družbeni izzivi konvergentnega razvoja umetne inteligence in tehnologij genskega inženiringa

Povzetek: *V zadnjem desetletju je prišlo na področju znanstveno-tehnološkega razvoja do vrste revolucionarnih odkritij. Največ pozornost ožje strokovne in širše kritične javnosti sta pritegnili zlasti dve napredni znanstveni in tehnološki področji, t.j. je umetna inteligenca in tehnologija preoblikovanja človekovega genoma. Zadnja predstavlja dosežek hitro se razvijajočega genskega inženiringa. Vzajemni razvoj obeh transformativnih tehnologij ima izredno velik aplikativni potencial. Prispevek se ukvarja z dvema vprašanjem, ki v zadnjem času vzbujata veliko zanimanja tudi širše javnosti. Prvo vprašanje zadeva možna tveganja, ki jih prinaša najnovejši razvoj umetne inteligence (kompleksni jezikovni modeli) in razvoj tehnologije preoblikovanja človekovega genoma (domnevno rojstvo CRISPR dvojčic). Drugo vprašanje zadeva vzpostavitev ustreznih mehanizmov družbene regulacije na mednarodni ravni, ki bi omogočal, da obedve tehnologiji, ki se vedno bolj medsebojno povezujeta, prispevata k družbeni blaginji in napredku človeštva, ne pa da ga ogrožata.*

Ključne besede: *znanstveno-tehnološka revolucija, umetna inteligenca, tehnologija preoblikovanja človekovega genoma, znanstvena in tehnološka tveganja, distopija in utopija*

Uvod

Zadnje desetletje smo priča vrsti revolucionarnih odkritij na področju umetne inteligence (UI) in tehnologij preoblikovanja človekovega genoma (TČG). Četudi se v zadnjih šestih mesecih zaradi nastopa kompleksnih jezikovnih modelov (chat GPT) pod »kritično lupo« javnosti znašla zlasti UI, ne zaslužijo nič manj pozornosti vprašanja, ki so povezana s TČG. Dejstvo

je, da sta obedve napredni tehnologiji, ki se vzajemno dopolnjujeta, pripeljali do vrste revolucionarnih sprememb. Medsebojno povezan razvoj obeh naprednih tehnologij ima izredno velik praktični potencial. Na primer, spoj UI in TČG v okviru moderne biomedicine je vse bolj zanimiv zaradi premika v t.i. personalizirano medicino. Tu se inovacije dogajajo takorekoč na dnevni ravni, saj prihaja na vseh področjih t.i. »omike« (genomike, proteomike, epigenomike, itd.) - na temelju UI, ki temelji na modelih globokih nevronske mreže – do obdelave in analize izjemnih količin bioinformacij (Talukder in drugi 2021; Levin in drugi 2020). V našem prispevku bomo skušali odgovoriti na vprašanje, ali revolucionarni preskoki, ki jih danes dosegata obedve napredni tehnologiji, vodita k takšnim tveganjem, da to zahteva več regulacije in družbenega nadzora. Ali pa se je morda potrebno izogniti tako pretiranim strahovom na eni kot tudi popolni svobodi na drugi strani in ubrati neko srednjo pot?

Tveganja, ki so povezana z vzajemno povezanim razvojem umetne inteligence in tehnologije preoblikovanja človekovega genoma

Če skušamo odgovoriti na vprašanje, ali hiter razvoj novih naprednih tehnologij predstavlja grožnjo temeljnim vrednotam modernih liberalnih družb (svoboda in avtonomija posameznikov), potem ni mogoče dati enoznačnega odgovora. Glede tega vprašanja obstajajo nasprotujoča stališča. Nemški sociolog Andreas Reckwitz (Reckwitz 2023) zastopa tezo, da nove napredne tehnologije kot sta UI in genski inženiring prvič v zgodovini ustvarjajo pogoje za to, da pride do izraza vidnost edinstvenosti človeka oziroma njegove individualnosti. Institucionalno-tehnološki interes se danes naj ne bi dogajal v slogu generalističnega racionalizma, kot je bilo to v času tradicionalne moderne, ko je bilo vse usmerjeno v razvrščanje posebnosti kot primerkov običnih tipov, temveč v slogu dejanske rekonstrukcije individualnosti. Primer takšnih procesov individualizacije naj bi predstavljale moderne genske raziskave, ki spodbujajo medicinski pogled na človeka kot nekaj iredektibilno posebnega.

Podobno naj bi bilo z »data tracking«, t.j. spletnim sledenjem podatkom iskalnikov in podjetij, kjer anonimni algoritmi beležijo vsak uporabnikov premik, da se ga lahko nato naslavlja z njegovimi popolnoma specifičnimi potrošniškimi preferencami. Povsem nasprotni pogled zastopa vplivni izraelski zgodovinar Yuval Noah Harari (Harari 2023). Trdi, da bo vzajemni razvoj UI in TČG dokončno odpravil človekovo individualnost. Individualnost naj bi postala zgolj umišljena zgodba, ki jo oblikuje splet biokemičnih algoritmov.

Ne glede na to, ali pritrjujemo bolj utopičnim ali bolj distopičnim scenarijem prihodnjega tehnološkega razvoja, se vedno znajdemo pred vprašanjem, kako vzpostaviti ustrezne mehanizme družbene regulacije novih naprednih tehnologij že danes. Pri tem niti ni toliko pomembno, ali o teh dilemah razmišljamo v okviru posameznih tehnologij ali v okviru procesov tehnološkega konvergiranja. Menim, da tudi glede na najnovejša dogajanja v zvezi z nastopom kompleksnih jezikovnih modelov (chat GPT) težko trdimo, da obstajajo neke jasne disciplinarne ločnice med zagovorniki utopičnih na eni in distopičnih scenarijev na drugi strani. Četudi bi se lahko na posameznih primerih včasih ustvarilo mnenje, da predvsem družboslovci pretiravajo z distopijami. Na primer, v zadnji julijski številki nemške revije Spiegel je bil objavljen intervju z ameriškim sociologom Amitalom Etzionijem in njegovim sinom Orenom Etzionijem (Spiegel 2023). Amitol Etizoni, vodilni ameriški sociolog v drugi polovici dvajsetega stoletja, je dokaj vehementno trdil, da je človek z najnovejšimi odkritji na področju UI dokončno izgubil nadzor nad sodobno tehnologijo in se ji podredil. Njegov sin Oren Etizoni, eden pionirjev razvoja strojnega učenja na temelju globokih nevronske mreže, pa je vztrajal na stališču, da UI ni noben stvar po vzoru Frankensteinovega monstruma. Je še vedno samo »orodje« v rokah človeka.

Največjo bojazen glede tveganj, ki jih prinaša najnovejši razvoj UI, neredko izražajo računalničarji, »botri« razvoja UI. Inštitut za prihodnost življenja je na svojih spletnih straneh zbral podpise velikega števila strokovnjakov, ki pozivajo k vsaj šestmesečni prekinitvi najbolj tveganih korakov v okviru UI (Future of Life Institute 2023). Med podpisniki je tudi Geoffrey Hinton, raziskovalec, ki je opravil pionirsko delo na področju raziskovanja računalniških algoritmov po vzoru nevronske mreže. V letošnjem letu ga je zaskrbljenost zaradi najnovejšega razvoja UI pripeljalo do tega, da je zapustil multinacionalko Goole, kjer je desetletja razvijal programe UI.

Menim, da je, ob vsej skepsi, da smo priča plazu pretiravanj, kakšne vse distopije nam grozijo, potrebno resno jemati opozorila o možnih tveganjih, ki jih prinaša najnovejši razvoj UI, seveda še posebej, če prihajajo s strani ekspertov. Na današnji stopnji konvergentnega razvoja obeh tehnologij se namreč prvič odpira možnost, da milijone let veljavno prirodno evolucijsko dinamiko nadomesti nova tehnološko ustvarjena dinamika virtualnega prostora. Živi organizmi so del evolucijske dinamike, ki traja več milijonov let. Če pa bo UI ušla izpod našega nadzora, se bodo na temelju nje lastne dinamike ustvarile nove entitete in to zunaj prirodnega sveta organizmov. Naj to ilustriram z razmišljanjem Amy Webb. (Webb 2019). Omenjena avtorica možnost nastanka umetne super inteligence, ki bo presegla človeško inteligenco, pojasnjuje po analogiji z biološko evolucijo. Če je Charles Darwin odkril, da najmočnejši pripadniki prirodne vrste, ki preživijo skozi čas, ustvarijo dominantni genetski kod v okviru svoje populacije, kar je rezultat njihovega prilagajanja okolju, lahko to isto evolucijsko pot prehodi tudi UI. V okviru procesov samoučenja, ki jim sledijo algoritmi UI, slabe rešitve odmrjejo oziroma odpadejo, ohranijo pa se tiste, ki so bolj prilagodljive in vodijo k novim kombinatorikam. V spet drugih okoliščinah slučajnostne korekcije lahko ustvarijo mutacije po analogiji z evolucijskimi procesi, ki jih trenutno (še vedno) srečujemo v okviru

prirodnih vrst. Evolucijski algoritem, ki bi imel moč mutacij, bi – v analogiji s prirodno evolucijo - omogočal avtonomni napredek UI.

Spekulacije o nastopu super umetne inteligence vključujejo seveda tudi vprašanje, ali bo konec človeške civilizacije takrat, ko bo umetna inteligenca delovala zavestno, tako kot deluje zavestno človek. Menim, da mejnik, ko naj bi prišlo do konca človeške civilizacije, ne predstavlja nujno delovanje UI po vzoru človeške zavesti. UI s svojimi najnovejšimi algoritmi že prodira v operacijski sistem naše civilizacije. Algoritmi so dosegli mojstrstvo obvladovanja jezika, ki dosega oziroma presega povprečne zmožnosti ljudi. S tem so si odprla vrata najrazličnejšim jezikovnim manipulacijam v vseh sferah družbe. UI ne potrebuje zavesti, dovolj je, da manipulira z našimi občutki, s t.i. človekovo intimno sfero. Na primer, različni boti lahko preko pisanja izkrivljenih informacij (fake news), v neskončnost recikliranih političnih manifestov, drugih podobnih trikov v celoti vplivajo na politične izbire povprečnega volilca. Po nekaterih podatkih, ki jih je objavila revija Science, lahko pričakujemo, da bo v naslednjih treh letih 90% vsebin na spletu umetno generiranih. Gre za tveganja, ki so brez primere v zgodovini človeštva.

Glede na zgoraj prikazana tveganja UI je eno ključnih vprašanj današnjega časa, kako vzpostaviti ustrezne regulacijske mehanizme, ki bodo preprečevali negativne družbene posledice in usmerjali razvoj te tehnologije k uresničevanju človekove dobrobiti in družbenega blagostanja. Podobno vprašanje se je le nekaj let pred tem zastavljalo v zvezi z razvojem TČG in sicer na točki, ko je kitajski biogenetik He Jiankui koncem leta 2018 oznanil, da sta se rodili dvojčici z imenom Lulu in Nana in sicer na temelju njegovega biomedicinskega postopka, ki je temeljil na genetskem preoblikovanju embrjev. To dejanje He Jiankuaia štejejo nekateri bioetiki za enega najbolj spornih eksperimentov po drugi svetovni vojni, v katerega je bil

vključen človek (Krimsky 2019). Če je odkritje CRISPR-Cas 9 tehnologije nekaj let pred tem samo po sebi predstavlja eno največjih znanstvenih okritij v tem stoletju in se bo v zgodovino znanosti za vedno zapisalo kot odkritje, ki je spremenilo pravila igre («game changer») (glej več: Doudna in Charpentier 2014), je aplikacija CRISPR tehnologije na zarodnih celicah v okviru He Juinkajevega eksperimenta predstavljala akt t.i. neodgovorne znanosti. Duh Frankensteinovske znanosti je ušel iz steklenice. Zaradi zgoraj opisanih okoliščin so se bioetične dileme okrog CRISPR dvojčic izkristalizirale v naslednje temeljno vprašanje: ali zaustaviti in upočasniti razvoj TPČG kot »nišne« genomske tehnologije ali pa ta razvoj enostavno prepustiti avtonomnim odločitvam znanstvenikov in podjetnikov, brez kakršnihkoli političnih mehanizmov nadzora, ki bi na transnacionalni, ne zgolj nacionalnih ravneh, izvajali kontrolo nad njenim razvojem? Se na področju etične presoje in ocene tveganj podrediti svariteljskim načelom ali proakcijskim načelom?

Konvergentni razvoj novih naprednih tehnologij zahteva vzpostavitev novih mehanizmov njihove družbene regulacije

Vsa dejanja, ki so v zadnjem času povezana z razvojem najbolj naprednih tehnologij, naj si bo nekoliko starejši primer rojstva »CRISPR dvojčkov« v okviru genomske znanosti ali ravno tako svež primer kompleksnih jezikovnih modelov (chat GPT) v okviru UI, nas vodijo k zavedanju, da vsi nadaljnji koraki, ki jih bodo v razvoju naredile te in tudi druge napredne tehnologije, ne morejo biti več predmet ozkih sektorskih ali disciplinarnih pogledov. Ne moremo jih obravnavati kot ožje znanstveno vprašanje (kako priti do čim večje hitrosti in natančnosti preoblikovanja človekovih genov, kako ustvariti čim bolj kompleksni tip znanj na temelju razvoja algoritmov umetne inteligence?), niti zgolj kot vprašanje, ki zanima edinole najbolj zainteresirane uporabnike teh tehnologij (kakšne koristi te tehnologije prinašajo za zdravje pacientov, kakšne koristi prinašajo v procese izobraževanja v okviru izobraževalnih

sistemov?), kaj šele kot zgolj ozko ekonomsko vprašanje (koliko razvoj teh tehnologij z razcvetom novo start-upov, patentov, licenc prispeva k rasti profita?). Pri vprašanju današnjega in prihodnega razvoja se je treba zastaviti bolj temeljna družbena, etična in filozofska vprašanja. Na primer, ali s preoblikovanjem genoma zarodnih človekovih celic in razvojem v smeri umetne superinteligence že stopamo v svet transhumane družbe? Kaj bo v tem primeru s temeljnimi načeli človekovega dostojanstva, individualnosti, pravice do zasebnosti, osebne svobode, itd.?

Kljub temu, da je v zvezi z vprašanji ustrezne regulacije novih naprednih tehnologij, kot sta UI in genomika, še vedno veliko nejasnosti, se zdi, da se institucije in akterji, katerih odgovornost ni omejena na lokalne ali nacionalne okvire, vedno bolj zavedajo, kako pomembno je vzpostaviti nek skupni transnacionalni oziroma globalni okvir za delovanje, usmerjanje in nadzorovanje znanstvenega in tehnološkega razvoja. Ustavimo se ob omembi dveh primerov, ki kažeta, da so prej relativno pasivni akterji vedno bolj prebujajo.

(1) Svetovna zdravstvena organizacija, ki se je leta in leta odzivala zelo pasivno na razvoj novih genskih tehnologij in njihovih aplikacij v zdravstvu, je potem, ko je prišlo do He Junanovega eksperimenta, bolj aktivno posegla v dogajanje. Zasnovala je predlog družbenih, etičnih in pravnih načel, ki naj bi na globalni ravni usmerjali razvoj TČG. V dveh letih, od 2018 naprej, se je ta svetovalni organ WHO-ja srečal s stotinami različnih deležnikov po svetu, od znanstvenikov, bioetikov, verskih voditeljev do pacientov in predstavnikov civilne družbe, z namenom, da pripravi ustrezna priporočila glede razvoja te nove tehnologije (glej več: Melchor 2021). Njena priporočila so izredno uporabna.

(2) Kar zadeva oblikovanje novih pravil regulacije UI po nastopu kompleksnih jezikovnih modelov, se zdi, da se nekateri ključni akterji na globalni sceni ravno tako prebujajo iz pasivnosti. Evropski parlamenta je 14. junija 2023 sprejel svoje pogajalsko stališče o zakonskem urejanju UI (glej več: Fatos in drugi 2023). Ta proces sprejemanja nove zakonodaje je po mojem mnenju zelo relevanten, ker je EU tista, ki bi lahko, tudi zaradi svojega mednarodnega položaja, odigrala eno ključnih vlog pri oblikovanju globalnih standardov.

Sklep

Zdi se, da bo razvoj UI in TKČG v prihodnje v veliki meri odvisen od tega, ali se bodo ključni družbeni akterji oprli bolj na svariteljska (t.i. precautionary) ali t.i. proakcijska (t.i. proactionary) načela. Pri tem razliko med proakcijskimi in svariteljskimi načeli razumem v skladu z definicijo Steve Fuller in Veronika Lepinska v delu »The Proactionary Imperative« (Fuller in Lipinska 2014). V okviru njunih definicij gre pri svariteljskih načelih za prizadevanje regulatorjev, da preprečijo najslabši možni rezultat, pri proakcijskih načelih pa za prizadevanje regulatorjev za doseganje najboljše možnosti med vsemi razpoložljivimi možnostmi. Povedano drugače, zagovorniki svariteljskih načel smatrajo neko družbeno, znanstveno ali katerokoli drugo tveganje za nekaj, kar nas močno ogroža že danes, ne šele v prihodnosti, medtem ko zagovorniki proakcijskih načel obravnavajo tveganje kot nekaj nujnega v odkrivanju tega, kar je še možno, in česar nikakor ne moremo preveriti na temelju zgolj tega, kar se dogaja danes. Glede na tako opredeljeno razliko med svariteljskimi in proakcijskimi načeli lahko lažje razumemo, zakaj zagovornike prvih načel v praksi celo zelo uravnotežene ocene koristi in možnih negativnih posledic znanstveno-tehnološkega razvoja nikoli dokončno ne zadovoljijo in zakaj zagovorniki drugih načel v prizadevanjih, da se osvobodijo vsakega družbenega nadzora, ko gre za znanstveno-tehnološki razvoj nikakor ne sprejemajo t.i.

»argumenta spolzke strmine« (t.i. »slippery slope arguments«), ki pravi, da neko ne dovolj preišljeno dejanje na področju znanstveno-tehnološkega napredka privede lahko do niza vedno bolj negativnih ali nezaželenih posledic. Menim, da je treba pri vzpostavitvi mehanizmov družbene regulacije novih naprednih tehnologij slediti neki vmesni poti, kolikor ne želimo ustaviti njihov nadaljni razvoj ali pa – kar je še bolj nesprejemljivo – z njihovo pomočjo ta svet uničiti. Le na ta način se bo mogoče soočiti z današnjimi globalnimi izzivi, ki jih prinašajo vedno nova znanstvena odkritja in tehnološke inovacije.

Viri in literatura

- Doudna, Jennifer in Charpentier, Emmanuelle (2014): The new Frontier of Genome Engineering with CRISPRCas9, *Science* 346 (6213): 1258096.
- Fatos, Selita, Robert, Chapman, Yulia, Kovas, Vanessa, Smereczynska, Maxim, Likhanov in Teemu, Toivainen (2023): Consensus too soon. Judges' and lawyers' views on genetic information use. *New Genetics and Society*, 42(1): 1- 31.
- Fuller, Steve in Lipinski, Veronika (2014): *The Proactionary Imperative*. New York and Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Future of Life Institute (2023): Policymaking in the Pause. What can policymakers do now to combat risks from advanced AI systems?. Dostopno prek: https://futureoflife.org/wp-content/uploads/2023/04/FLI_Policymaking_In_The_Pause.pdf.
- Harari Yuval Noah (2023): AI and the future of humanity. Yuval Noah Harari at the Frontiers Forum. Dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=LWiM-LuRe6w>
- Krimsky, Sheldon (2019): Breaking the Germline Barrier in a Moral Vacuum. *Accountability in Research* 26 (6): 351–368.
- Levin, Michael, Bongard J, Lunshof, Jennatine (2020): Applications and ethics of computer-designed organisms. *Nature Reviews Molecular Cell Biology*, 21(11): 1-2.
- Melchor, Annie (2021): WHO Releases New Recommendations on Human Genome Editing. *The Scientist*, July 12, 2021. Dostopno prek: <https://www.who.int/news/item/12-07-2021-who-issues-new->

[recommendations-on-human-genome-editing-for-the-advancement-of-public-health.](#)

- Reckwitz Andreas (2023): Družba singularnosti. O strukturnih spremembah moderne. Ljubljana: Založba Krtina.
- Spiegel (2023): Kuenstliche Intelligenz wird die Wahrheit zerstoeren. Interview mit Amital Etzioni und Oren Etzioni. Spiegel. Wochezeitung, Julie 8, 2023.
- Talukder, Amlan, Clayton, Barham, Xiaoman, Li and Haiyan Hu (2021): Interpretation of deep learning in genomics and epigenomics. Briefings in Bioinformatics, 22(3): 1–16.
- Webb, Amy (2019): The Big Nine. How the Tech Titans & Their Thinking Machines Could Warp Humanity. New York: Public Affairs.

STROKOVNE BIOGRAFIJE AVTORJEV IN AVTORIC

Hana Barši Palmić je študentka magistrske stopnje na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo in na oddelku za sociologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 2022 je diplomirala z naslovom *Sodobni politični boj kurdskega naroda*. Leta 2019 je izdala dva prispevka z naslovom: *Problematika študentskega dela v času karantene covid-19 in Covid-19 kakor prelomnica družbe nadzora*. Med septembrom 2022 in marcem 2023 je živela in delala v Lizboni, Portugalska, kjer je tudi opravila dve raziskavi: prvo na podroju kolonialnih simbolov v urbanem življenju in drugo politike migracij na Portugalskem. Njene poglavitve tematike zanimanja in raziskovanja so antropologija migracij, antropologij vojn in nasilja, nacionalizem, etničnost in urbana antropologija.

Doc. dr. Simon Colnar je raziskovalec in docent na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani. Simon je habilitiran kot docent za področje managementa in organizacije na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer sodeluje pri predmetih *Organizacija in Management*, *Organization and Management*, *Management učenja in znanja* in *Napredni management*. Njegova glavna raziskovalna področja so management znanja, socialno delo in management starostnikov. Raziskovalno se ukvarja še s področjem dolgotrajne oskrbe in s področjem vodenja.

Majda Černič Istenič je izredna profesorica na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani ter višja znanstvena sodelavka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Njeno novejše raziskovalno delo in znanstvene ter strokovne objave vključujejo tematike prenosa in izmenjave znanja med akterji v kmetijskem sistemu, urbano kmetijstvo, vprašanja spolov, medgeneracijski odnosi, staranje ter blaginja, varnost in zdravje pri delu kmečkega prebivalstva. Trenutno v okviru ZRC SAZU vodi delovni paket »Krepitev privlačnosti

kmečkega poklica« v okviru projekta SafeHabitus (*Krepitev sistemov znanja in inovacij na področju zdravja in varnosti na kmetijah v Evropi*), ki ga v letih 2023 in 2026 v okviru programa Obzorje Evropa financira Evropska komisija.

Dr. **Sinja Čož** je raziskovalka na Centru za socialno psihologijo, FDV UL in asistentka za področje tržnega komuniciranja. Trenutno raziskovalno deluje na različnih projektih, kjer proučuje odzivnost na preventivne programe za krepitev zdravja, vpliv digitalizacije internega komuniciranja na kakovost življenja ter družbene vidike trajnostne prehrane. Že vrsto let raziskuje tudi različne problematike na področju javnega zdravja, kot so vedenja pri darovanju organov po smrti in zaščita zdravja mladih, specifično omejevanje porabe alkoholnih in tobačnih izdelkov. Prav tako se ukvarja s socialnim marketingom ter doseganjem pozitivnih vedenjskih in družbenih sprememb. Aktivna je tudi v nevladnem sektorju, kjer trenutno deluje kot predsednica Slovenskega združenja za socialni marketing in kot strokovna sodelavka v OPRO, zavodu za aplikativne študije.

Lucija Dežan je mlada raziskovalka na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper in doktorska študentka sociologije na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Raziskovalno se ukvarja s temami, ki sodijo na področje sociologije migracij, sociologije spolov ter sociologije mladine. V preteklosti se je udeležila različnih mednarodnih poletnih in zimskih šol ter raziskovalnih obiskov v tujini (ZDA, Nemčija, Italija), povezanih z družbeno stratifikacijo, migracijskimi procesi ter stališči do priseljencev.

Prof. dr. **Vlado Dimovski** je redni profesor za področje managementa in organizacije na Katedri za management in organizacijo. Njegova primarna področja ekspertize so organizacijsko učenje, management znanja in vodenje. Prof. dr. Dimovski je poučeval in

raziskoval na številnih mednarodnih univerzah in inštitutih ter objavil članke v priznanih revijah. Je zelo aktiven na področju objavljanja znanstvenih mednarodnih člankov s področja managementa znanja in vodenja ter pri diseminaciji znanja v slovenskem poslovnem okolju.

Dunja Dobaja, doktorica zgodovinskih znanosti, rojena leta 1971 v Ljubljani, je končala študij zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Leta 2002 se je zaposlila na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Več let je sodelovala v projektu izdelave zbirke smrtnih žrtev na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej, sedaj pa je zaposlena kot raziskovalka z nazivom znanstvena sodelavka. Njeno raziskovalno področje je socialna zgodovina v obdobju med obema vojnama in med drugo svetovno vojno na Slovenskem, s poudarkom na socialno-zdravstveni zaščiti mater in otrok, sistemu skrbi in izobraževanja gluhih otrok v Sloveniji in temi ukradenih otrok med drugo svetovno vojno. O tem je objavila več znanstvenih in strokovnih člankov. Je avtorica monografije *Za blagor mater in otrok. Zaščita mater in otrok v letih 1919–1941*, ki je izšla leta 2018 v zbirki Razpoznavanja.

Dr. **Otto Gerdina** je sociolog in raziskovalec na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (FDV), kjer se ukvarja z medijskimi reprezentacijami starosti v slovenskih časopisih kot tudi javnimi stališči povezani s starostjo, staranjem in starimi ljudmi. Pedagoško deluje kot asistent pri predmetu Indikatorji družbenega razvoja in blaginje (FDV UL) in pri predmetu Izobraževanje starejših (FF UL). Je tudi direktor zavoda OPRO, ki znanstvena spoznanja s področja sociologije staranja prenaša v širšo javnost in si prizadeva za boljši položaj starih ljudi.

Miriam Hurtado Monarres je raziskovalka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in študentka doktorskega študija Sociologije. Deluje na nacionalnih in mednarodnih projektih.

Damir Josipovič je višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Diplomiral je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo (1998), magistriral (2002) na področju demografije in doktoriral (2005) na področju migracij. Njegovi trans-disciplinarni raziskovalni interesi so usmerjeni v sintezo, pokrivajo pa širok spekter tem znotraj družbene in humane geografije, politične geografije, geopolitike in demografije ter študij etničnosti, mejnosti, manjšin in čezmejnega sodelovanja, družbeno-ekonomskih sprememb in postsocializma. Geografsko težišče njegovega raziskovanja je Jugovzhodna, Vzhodna in Srednja Evropa. Objavil je več kot sto znanstvenih del, med njimi je (so)avtor večih znanstvenih monografij.

Prof. dr. **Tanja Kamin** je vodja raziskovalnega Centra za socialno psihologijo in pedagoginja na Katedri za tržno komuniciranje in odnose z javnostmi na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani, ter članica Strokovnega sveta NIJZ. Specializirala se je za razvoj pristopov za doseganje vedenjskih in družbenih sprememb, v teoriji in praksi. Njeno področje raziskovanja so kritične študije vsakdanjega življenja na presečišču makro in mikro družbenih dejavnikov. V svojih prispevkih raziskuje kulturni kapital, opolnomočenje povezano z zdravjem in vprašanji zdravstvene pismenosti, kulturo hrane in prehranske prakse s poudarkom na trajnostni porabi hrane, in porastom »protrošnik« kulture v prehodu na čisto energijo. Raziskovalno se osredotoča na razumevanje izvora in reprodukcije družbenih problemov, kot tudi iskanja načinov za njihovo reševanje.

Doc. dr. Anamarija Kejžar je zaposlena na FSD UL kot docentka na področju dolgotrajne oskrbe. Delala je 25 let v praksi na različnih področjih socialnega dela in vodenja. Na FSD se je zaposlila leta 2019 in predava ter raziskuje na področju dolgotrajne oskrbe, demence in socialnih inovacij. Raziskovalno se ukvarja s področjem dolgotrajne oskrbe, demence in socialnih inovacij.

Helena Kovačič je docentka na Fakulteti za družbene vede, kjer na dodiplomskem študijskem programu sodeluje pri predmetih Sociologija organizacije, Gospodarsko pravo in Kadrovska praksa. Je raziskovalka na Raziskovalnem centru za strategijo in upravljanje. Med leti 2010 in 2020 je delovala kot nacionalni korespondent za Evropsko fundacijo za izboljšanje delovnih in življenjskih razmer iz Dublina. Vrsto let je bila tudi članica programskega in organizacijskega odbora mednarodne konference "Management poslovnih procesov". Vključena je bila v več mednarodnih raziskovalnih projektov (ERASMUS+ »NUTSHELL«; Norway Grants »EQPOWEREC-Enakost spolov pri razdelitvi ekonomske moči«; EU OSHA »Safer and healthier work at any age«; ERASMUS »HEGESCO-Higher Education as a Generator of Strategic Competences«) in nacionalnih projektov (CRP »Ovrednotenje sistema izvajanja dejavnosti medicine dela v Sloveniji; ULTRA »Gibalna pismenost za bivanje v družbi 5.0 (GIB5.0)«).

Suzana Košir je docentka na Univerzi v Mariboru, kjer na Oddelku za sociologijo (FF) predava teme s področja sociologije spolov ter didaktike sociologije. V preteklosti je več let poučevala v Kuvajtu in Avstraliji. Njeni raziskovalni interesi vključujejo študije spolov v medkulturni primerjavi ter vprašanje človekovih pravic v didaktičnih gradivih. Sodeluje v številnih nacionalnih in mednarodnih raziskovalnih projektih; trenutno vodi projekt EWA, ki je osredotočen na politično opolnomočenje in udejstvovanje mladih žensk.

Kurdija Slavko je višji znanstveni sodelavec za področju metodologije družboslovnega raziskovanja. Je stalni član raziskovalne skupine Slovensko javno mnenje (SJM) in koordinator infrastrukturnega programa primerjalnih družboslovnih raziskav v Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na FDV (UL). Od leta 2007 je nacionalni koordinator raziskave ESS (European social survey).

Radhika Lakshminarayanan je izredna profesorica za podočje zgodovine, avtorica številnih prispevkov in monografij ter neodvisna raziskovalka, ki trenutno živi v Kuvajtu. Pred tem je bila visokošolska učiteljica na American University of Middle East v Kuvajtu in na kolidžu Stella Maris v Indiji. Vrsto let je bila na vodilnih položajih v akademskem vodstvu v Indiji in Kuvajtu. Njena raziskovalna področja vključujejo študije držav v Zalivu in Kuvajta, zunanjo politiko Bližnjega vzhoda, študije spolov, izobraževanje o človekovih pravicah, turizma in študije diaspore.

Barbara Lužar je asistentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani in članica Centra za proučevanje organizacij in človeških virov (CPOČV). Doktorirala je na področju sociologije na temo timskega dela in socialnih omrežij pri red. prof. dr. Aleksandri Kanjuo-Mrčela in prof. dr. Veesi Taatila z naslovom »The Role of Social Networks in Teamwork«. Od leta 2006 dalje je nacionalna korespondentka za Evropsko Fundacijo za izboljšanje delovnih in življenjskih pogojev iz Dublina (EUROFOUND) in je sodelovala na več mednarodnih projektih na temo enakosti spolov na mestih odločanja in starajoče se delovne sile (EQPOWEREC, EU-OSHA »Safer and healthier work at any age«). Je tudi ustanoviteljica medgeneracijskega centra Slovenske Filantropije, Hiša Sadežev družbe Žalec, ki ga strokovno vodi od leta 2016 dalje.

Prof. dr. **Franc Mali** je predavatelj za področje epistemologije in sociologije znanosti in predstojnik Centra za preučevanje znanosti na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. V zadnjem obdobju se raziskovalno ukvarja z družbenimi in etičnimi vidiki razvoja novih tehnologij, delovanjem nacionalnih znanstvenih in inovacijskih sistemov ter vprašanji znanstvene evalvacije in znanstvenih omrežij. Sodeluje v številnih evropskih raziskovalnih projektih in mednarodnih uredništvih znanstvenih revij s področja sociologije znanosti. Je avtor okrog sto znanstvenih člankov in poglavij knjig s področja družbenih študij znanosti in tehnologije ter epistemologije družbenih ved. Kot avtor ali soavtor objavlja znanstvene članke v različnih mednarodnih revijah s področja družbenih študij znanosti in tehnologije, kot so NanoEthics, Human and ecological risk assessment, Science and Public Policy, Science & Technology Studies, Scientometrics, Neuroethics, Science and Communication, etc. Je tudi avtor treh knjig izdanih pri slovenskih založbah: Znanost kot sistemski del družbe (1994), Razvoj moderne znanosti (2002) in Epistemologija družbenih ved (2006). V okviru Slovenskega sociološkega društva opravlja funkcijo vodje sekcije za sociologijo znanosti.

Izr. prof. dr. **Jana Mali** svojo poklicno kariero posveča delu s starimi ljudmi. Na Fakulteti za socialno delo, Univerze v Ljubljani, znanstveno raziskovalno in pedagoško delo opravlja na naslednjih področjih: socialno delo s starimi ljudmi, socialno delo z ljudmi z demenco, supervizija v socialnem delu, metode socialnega dela, dolgotrajna oskrba in akcijsko raziskovanje. Na Fakulteti za socialno delo je razvila študijski program socialnega dela s starimi ljudmi, ki poteka na 1. in 2. stopnji študija. Je vodja Katedre za dolgotrajno oskrbo. Svoje mednarodno udejstvovanje izkazuje na področju mednarodnih projektov, nosilstva predmetov na tujih univerzah in kot direktorica mednarodnega izobraževalnega programa Social Work and Old Age na IUC School for Social Work Theory and Practice na Inter-University Centre, Dubrovnik.

Dora Matejak je mlada raziskovalka na Centru za socialno psihologijo in asistentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Ima diplomo in magisterij iz mednarodnih odnosov. V okviru doktorske disertacije trenutno raziskuje politični okvir ekološkega kmetovanja v Sloveniji in EU ter njegov vpliv na vsakdanje življenje kmetov. Poleg tega v sklopu centra raziskuje trajnostno in zdravo prehranjevanje mladih. Njena interesna področja so okoljske študije in študije trajnostnih politik, predvsem na področju hrane.

Samo Pavlin je profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani, kjer predava predmete s področja menedžment znanja, izobraževanja in razvoja človeških virov. Ukvarja se tudi s problematiko “modernizacije” izobraževalnih sistemov, razvoja kompetenc, zaposljivosti, sodelovanja med izobraževalnimi institucijami in delodajalci, poklicno profesionalizacijo ter povezavo med učenjem in prostorom. Sodeloval je v številnih raziskavah s področja razvoja človeških virov, še posebno z izzivom tranzicije diplomantov iz izobraževanja v svet dela. Kot raziskovalec, ekspert in mednarodni koordinator je sodeloval v številnih raziskavah Evropske komisije. Bil je organizator treh velikih mednarodnih konferenc v Ljubljani in na Dunaju, ki jih je skupaj obiskalo več kot 500 raziskovalcev. Kot avtor, soavtor in urednik aktivno deluje v slovenskem in mednarodnem prostoru.

Tjaša Potočnik je mlada raziskovalka in asistentka na Centru za proučevanje družbene blaginje na Fakulteti za družbene vede. Pripravlja doktorat na temo usklajevanja plačanega dela in oskrbe s strani zaposlenih družinskih oskrbovalcev. Raziskovalno se ukvarja s temami, ki sodijo predvsem na področje sociologije staranja.

Minea Rutar je doktorska študentka psihologije na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. V doktorskem delu raziskuje družbene vzroke dolgoročnih časovnih trendov duševnih težav in

samomorilnosti mladih v ZDA in evropskih državah. Njeni raziskovalni interesi vključujejo proučevanje vpliva makro družbeno-ekonomskih dejavnikov na psihološke procese in subjektivno blagostanje posameznikov s poudarkom na meddržavnih razlikah v zadovoljstvu z življenjem, sreči in pojavnosti duševnih bolezni.

Tibor Rutar is Assistant Professor in the Department of Sociology at the University of Maribor, Slovenia. His most recent peer-reviewed papers have been published by *International Journal of Sociology*, *Journal of Peace Research*, *Journal of Historical Sociology*, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, and *Social Science Information*. He is the author of two books: *Rational Choice and Democratic Government* (Routledge, 2021) and *Capitalism for Realists: Virtues and Vices of the Modern Economy* (Routledge, 2022). He is also a co-editor of *The Neoliberal World in Crisis, and Beyond: An East European Perspective* (University of Ljubljana Press, 2023).

Jure Skubic je po izobrazbi magister professor sociologije in anglistike, trenutno pa študent 3. letnika študijskega programa 3. stopnje Študiji spolov na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Na tem istem oddelku ima tudi status asistenta za sociologijo kulture. V okviru svojega doktorskega študija raziskuje nasilje nad ženskami v politiki na spletu in predvsem na družbenih omrežjih. Trenutno je zaposlen kot asistent in raziskovalec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, kjer dela na mednarodnem projektu ParlaMint 2, vključen pa je tudi v delo na projektu “Digitalna humanistika: viri, orodja in metode” na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V sklopu teh projektov raziskuje značilnosti parlamentarnih govorov in političnega diskurza (predvsem v povezavi s spolom), sodeluje pri pripravi parlamentarnih korpusov za različne evropske države, ukvarja

pa se tudi s približevanjem korpusnega raziskovanja družboslovnim znanostim, predvsem sociologiji, zgodovini in politologiji.

Rok Smrdelj je zaposlen kot asistent z doktoratom na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V svoji doktorski disertaciji z naslovom *Konstrukcija begunske krize v Sloveniji z vidika hibridnega medijskega sistema*, ki jo je uspešno zagovarjal oktobra 2022, je zasledoval triangulacijo klasičnih socioloških pristopov s sodobnimi digitalnimi metodami. Trenutno je vključen v mednarodni projekt *FIERCE–Feminist movements revitalizing democracy in Europe* (financer: EU) in raziskovalni program *Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije P6-0194* (financer: ARIS).

Borut Stražišar je diplomiral na Pravni fakulteti v Ljubljani 1989 leta. Še isto leto se je zaposlil na tedanjem Republiškem komiteju za zakonodajo (sedanja Služba Vlade RS za zakonodajo), kjer je pridobil nomotehnično znanje izkušnje pri osamosvajanju države. Deloval je tudi na področju finančnega prava ter sedaj na področju jedrskega prava. Na ta način je spoznaval različne zakonodajne pristope urejanja posameznih področji. Leta 2004 je doktoriral na Pravni fakulteti v Ljubljani. Že od začetka svoje kariere deluje tudi na področju visokošolskega izobraževanja. Od kandidature za predsednika DeSUS-a leta 2020 dalje se ukvarja z vprašanjem dolgožive družbe ter zakonodajnim reševanjem tega izziva. Je avtor prispevkov o dolgoživosti in evtanaziji. Na dolgoživost gleda kot na izziv ter hkrati priložnost tudi za mlajše generacije.

Dr. **Matjaž Uršič** je zaposlen kot izredni profesor in znanstveni sodelavec na Univerzi v Ljubljani. V prvi vrsti se ukvarja z raziskovanjem procesov trajnostnega razvoja, družbeno-kulturne preobrazbe mest in sodobnih urbanih fenomenov v kontekstu procesov globalizacije.

Trenutno se še posebej posveča komparativnim študijam prostorskih in okoljskih sprememb uvajanja novih tehnologij v Evropskih in Vzhodno-Azijskih mestih. Še posebej se osredotoča na večplastno analizo družbenih (socialnih) in prostorskih (fizično-prostorskih) fenomenov urbanega razvoja skozi preučevanje interakcij, vplivov med različnimi deležniki, uporabniki, servisi, ki sodelujejo pri vzpostavljanju ustrezne kvalitete življenja v mestih. Njegovo delo se odraža v vrsti mednarodnih raziskovalno-razvojnih projektov (npr. H2020, ERA NET EU - JPI Urban Europe; NRF Joint Research Program South Korea – EU; ERDF – MED; MSCA-RISE itd.). Kot raziskovalec in predavatelj je deloval na vrsti evropskih in vzhodno-azijskih univerz ter sodeluje v uredniških odborih mednarodnih znanstvenih revij.

Mirjana Ule je zaslužna profesorica za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani. Njena raziskovalna področja so kritična socialna psihologija, identitete, mladina in odraščanje, življenjski poteki, študije spolov, vsakdanje življenje, diskriminacija in predsodki, psihologija komuniciranja in odnosov. Iz teh področij je pripravila temeljna znanstvena dela kot so: *Od krize psihologije do kritične psihologije* (1986), *Psihologija vsakdanjega življenja* (1993), *Sodobne identitete* (2000), *Socialna psihologija* (2009), *Psihologija komuniciranja in odnosov* (2009). *Socialna psihologija odraščanja* (2008). Do sedaj je objavila 25 znanstvenih monografij s področij raziskovanja ter preko 150 znanstvenih člankov v domačih in tujih revijah in monografijah.

Andreja Vezovnik je izredna profesorica za področje medijskih študij in raziskovalka na Centru za socialno psihologijo. Raziskovalno se že vrsto let ukvarja s področjem hrane. Je članica strateškega sveta za prehrano, članica odbora mednarodne konference Food & Communication ter članica in soustanoviteljica mednarodne mreže FoodKom.

Žiga Vodovnik je doktor političnih znanosti in redni profesor za področje politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njegovo raziskovalno in pedagoško delo se osredotoča na proučevanje demokracije, političnih teorij, ideologij, družbenih gibanj in zgodovine političnih idej. Je avtor številnih znanstvenih člankov, monografij in zbornikov, ki posegajo na ta področja oz. na njihova presečišča. Kot raziskovalec in/ali predavatelj je redno gostoval na univerzah v tujini, v akademskem letu 2022/23 pa se je kot Fulbright Scholar vrnil na politološki oddelek University of Hawai'i – Mānoa, kjer je s projektom "Listen to George Helm": Native Hawaiian Indigeneity Between Tradition and Innovation obravnaval kreativno tenzijo med tradicijo in inovacijo v Kānaka Maoli oz. havajski politični misli. Ob tem je projekt analiziral ponovno vzpostavljene Kānaka Maoli politične, kulturne in ekonomske modele in njihov transformativni potencial.

Maja Zadel je znanstvena sodelavka na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper, Inštitut za družboslovne študije. Raziskovalno se ukvarja s študijami etničnosti, nacionalizma, (transkulturnih in hibridnih) identifikacij, sociologijo vsakdanjega življenja in podobnim. Doktorski študij je zaključila z zagovorom maja 2016 z delom z naslovom »Vloga italijanskih medijskih vsebin pri oblikovanju transkulturnih identitet na območju slovenske Istre«. Leta 2021 je pridobila ARRS podoktorski projekt »Otrokosrediščni pristop pri integraciji priseljenih otrok: vloga šole pri integraciji glede na aspekt staršev«.

